

БЪЛГАРСКА РЕЧ

СПИСАНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ И ЕЗИКОВА КУЛТУРА
Година XXIII/2017, книга 1

*Издание на Факултета по славянски филологии
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
съвместно с Фондация „Проф. д-р Максим Младенов“*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София 2017

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Василка РАДЕВА (главен редактор), Георги КОЛЕВ,
Надежда МИХАЙЛОВА-СТАЛЯНОВА, Неда ПАВЛОВА,
Йовка ТИШЕВА, Христо ХОЛИОЛЧЕВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Ронел АЛЕКСАНДЕР (Бъркли), Хилмар ВАЛТЕР (Лайпциг),
Елеоноре КАЙЗЕР (Регенсбург), Евгения КАРПИЛОВСКА (Киев),
Малгожата КОРИТКОВСКА (Варшава), Павел КРЕЙЧИ (Бърно),
Олга МЛАДЕНОВА (Калгари), Елена УЗЕНЬОВА (Москва)

Настоящият брой на списанието е издаден с финансовата подкрепа
на фонд „Научни изследвания“
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Адрес на редакцията
1504 София
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
бул. Цар Освободител, 15
стая 176 А, тел, 02/9308 393
e-mail: bg_rech@abv.bg

© Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISSN 1310-733X

СЪДЪРЖАНИЕ

- Какво е за нас българският език – Анна-Мария Тотоманова / 5
Българският език и литература като стволова клетка на българската духовност –
Димитър Томов / 7
Скритите послания на журналистическия текст – Петя Тетевенска / 9
Българският език и е-поколениято – Мария Грозева / 13
Влиянието на интернет върху отношението към езиковата култура –
Радка Влахова / 21
Социокултурният контекст в обучението по български език като чужд.
Нова учебна литература – Елена Хаджиева / 25
Превод и преводачи – Иван Тотоманов / 29

ОБЩЕСТВО И ЕЗИК

- Свобода на словото и/или езикова агресия – Елена Крейчова / 34
За семантичния обем и конотацията на една лексема в българския език (Ядем ли
малки негърчета) – Надежда Михайлова-Сталянова / 41
Относно употребата на название *potase* за вид зехтин, предлаган на
българския пазар – Георги Митринов / 45

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В СЛАВЯНСКИ КОНТЕКСТ

- Старите български занаяти – в търсене на чешки преводни еквиваленти –
Мария Ракова / 50

ЕТНОКУЛТУРА И РЕЧ

- Особености на антропонимните вокативи в българската реч – Неда Павлова / 56
Метафората за пътя в българската погребална терминология – Мария Китанова / 68
Свиращът в българските диалекти и етнокултура – Марияна Витанова / 71

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

- Названия на музикални инструменти в българската средновековна книжнина –
Калина Мичева-Пейчева / 76
Любовта и смъртта в старобългарските класически произведения – Ваня Мичева / 82

БЪЛГАРСКОТО СЛОВНО БОГАТСТВО

- Лексикологични етюди 6 – Борис Парашкевов / 90
От сакрално към профанно. За семантичното развитие на някои заемки
в българския език – Иля Златанов, Палмира Легурска / 94

ПРЕДСТАВЯМЕ

- От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти.
Иванка Мавродиева, Йовка Тишева. БГ Учебник. 2016. – Анита Николова / 101
Интонацията и принципът за езиковата икономия. Гергана Падарева-Илиева.
Благоевград, Унив. изд. „Неофит Рилски“, 2013, стр. 215. – Биляна Тодорова / 104

ХРОНИКА

- Кръгла маса за бъдещето на българския език – Татяна Славова / 107

CONTENTS

Anna-Mariya Totomanova – What is the Bulgarian language to us / 5

Dimitar Tomov – The Bulgarian language and literature – a stem cell of the Bulgarian make-up / 7

Petya Tetevenska – The underlying messages of the journalistic text / 9

Mariya Groseva – The Bulgarian Language and i generation / 13

Radka Vlahova – The influence of the Internet on one's attitude to language culture / 21

Elena Hadzhieva – The socio-cultural context in teaching Bulgarian as a foreign language. New teaching literature / 25

Ivan Totomanov – Translation and Translators / 29

SOCIETY AND LANGUAGE

Elena Kreichova – Freedom of speech and/or language aggression / 34

Nadezhda Mihailova-Stalyanova – On the semantic scope and the connotation of a lexeme in Bulgarian (Do we eat small black children) / 41

Georgi Mitrinov – On the use of the name *pomache* for a sort of olive oil on the Bulgarian market / 45

THE BULGARIAN LANGUAGE IN A SLAVIC CONTEXT

Mariya Rakova – The old Bulgarian crafts – in search of Czech translation equivalents / 50

ETHNOCULTURE AND SPEECH

Neda Pavlova – Characteristics of the anthroponymic forms of address in Bulgarian speech / 56

Mariya Kitanova – The metaphor of the road in Bulgarian funeral terminology / 68

Mariyana Vitanova – The musician in the Bulgarian dialects and ethnoculture / 71

FROM THE HISTORY OF BULGARIAN

Kalina Micheva-Pejcheva – Names of musical instruments in Bulgarian medieval literature / 76

Vanya Micheva – The love and the death in old Bulgarian classic literary works / 82

ON THE BULGARIAN LEXIKON

Boris Parashkevov – Lexicological notes 6 / 90

Ilya Zlatanov, Palmira Legurska – From the sacred to the profane. On the semantic development of some borrowings in Bulgarian / 97

WE PRESENT

Anita Nikolova – Ivanka Mavrodieva, Yovka Tisheva. From the undergraduate paper to the master's thesis. Academic writing for university students. BG Textbook. 2016 / 101

Bilyana Todorova – Gergana Padareva-Ilieva. Intonation and the principle of language economy, Blagoevgrad: Univ. Publ. „Neofit Rilski“, 2013, 215 pp. / 104

CHRONICLE

Tatyana Slavova – A round-table meeting over the future of the Bulgarian language / 107

КАКВО Е ЗА НАС БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК

Какво е за нас българският език? Това е езикът, на който сме казали първите си думи, езикът, на който сме чули първите песнички и приказки от своите майки и баби, това е езикът, на който общуваме и учим децата си на това що е добро и що е зло. Това е езикът, чрез който мислим и опознаваме околния свят. Но това е и езикът на едно културно и духовно пространство, което съществува повече от единайсет века – българският език е пряк наследник на езика, на който свети Кирил превежда Словото Божие за всички славяни и който неговите ученици донасят в България през ранната пролет на 886 г. Това е и езикът, с който си служи и първият учител на българския народ свети Климент, 1100-годишнината от чиято блажена кончина през тази година отбелязваме ние и целият свят.

За мене българският език е най-ценното ни национално достояние, съхранило духовността и културната памет на народа ни. Съвсем не е случайно, че на старобългарски думата *език* означава и народ, а думите *слово* и *слава* имат един и същ произход. И макар днес във вените ни да тече кръвта на много народи, по език ние сме и си оставаме българи. Благодарение на това наследство ние сме се съхранили като народ през дългите векове на чуждо владичество и сме останали на картата на света. На този език по време на Възраждането нашите будители припомнят на своите сънародници славното минало на България и зоват към просвета и наука.

Времената, в които живеем, поставят пред този език с хилядолетна писмена история нови предизвикателства. Как функционира днес българският език в различните сфери на обществения живот и преди всичко в образованието, където той е основният инструмент за придобиването на нови знания и за възпроизводство на националната ни идентичност? Успява ли в тази си мисия българското училище? Успяват ли учителите по български език и литература да покажат силата на родното слово, да убедят учениците, че българският език не е просто един малък език (което дори не е вярно, защото българският език е в първата стотица от близо 7000 езика, които се говорят по света), а представлява съвършен инструмент, на който се твори и превежда литература и наука, инструмент, който може да създава светове и да вдъхновява своите носители за чутовни подвизи? Успяваме ли ние чрез българския език, който е официалният език на нашата държава, да приобщим онези български граждани, чийто майчин език е различен, към духовните и културните ценности на обществото ни? Какво става с езика на онези българи, които напускат родината ни в търсене на по-добър живот? Какво става с езика на медиите и особено на социалните мрежи, където дори кирилицата започва да се замества с развалена латиница? Как в глобализиращия се свят да запазим своята езикова и културна идентичност и да я предадем

на децата си? Как да покажем красотата на нашия език и постиженията на българската литература и култура на другите народи? Ще се гордеят ли нашите деца с езика на своите предци, така както нашите деди са били горди с него? По тези въпроси ще разговаряме днес в Деня на народните будители и в памет на свети Климент, почитан не само от българския народ, но и от целия православен свят.

Благодаря ви, че се отзовахте на поканата на СУ за участие в това важно за нас събитие¹. Защото отговорността за нашите бъднини, за бъдещето на езика ни и на България е в нашите ръце, дами и господа. И нашият глас заслужава да бъде чут...

Анна-Мария Тотоманова

БЕЛЕЖКИ

¹ Първата част от текстовете (до с. 33) са от организираната в Деня на народните будители Кръкла маса „Бъдещето на българския език“.

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА КАТО СТВОЛОВА КЛЕКТА НА БЪЛГАРСКАТА ДУХОВНОСТ

Преди 1160 години старобългарският език възниква като *lingua sacra* – свят език. Филологическата наука го определя и като нормативен. Съществува глаголическа и кирилска правописна норма, зададена от светите братя Кирил и Методий. С времето тази норма се доразвива и доработва.

Удивлява словното богатство на старобългарския език, включващо няколкостотин хиляди лексеми. В момента български учени-езиковеди от Софийския университет подготвят исторически речник на български език, което само по себе си е показателно колко е благодатно нашето книжовно наследство за изследователска и творческа работа.

Още през девети век книжовниците, които си служат с говоримия и писмен български език, сякаш извършват свещенодействие. Те са като лабораторни учени, които всеки път откриват и възпроизвеждат материала, от който е направен духът.

Многобройни са доказателствата за този хилядолетен период, че когато имунната система на българския дух е отслабена, излиняла, почти разболяна от всевъзможни фактори: геополитически, социални, вътрешно-субективни, понякога дори неразбираеми, ирационални – езиковото тържество на българското слово чрез градивото на несъкрушимите си стволони клетки – буквите и думите, редени и пренареждани с магията на *lingua sacra* спасява и надмогва изпитанията.

През вековете, когато не съществува официална българска държава, българският език поема държавноорганизираща функция. Защото той, неунищожимият език, е нормотворец на мисленето чрез говоримата или писмената проекция на речта. Изстрадана в ръкописите на монаси бледни, святи или недотам богоугодни божии служители, ала пренесли въпреки абсурдното си битие високото служение на свещения български език в молитви, песнопения, похвални слова или вековечни библейски текстове – изначални като човешкия род.

Натрупаните с времето от девети век насам старобългарски писмени паметници, са по-неизчерпаеми от ядрото на атома. Има ли голяма световна библиотека или друго книгохранилище, което да не пази като най-знакови и безценни тъкмо старите български ръкописи? Кой и кога ще ги разчете?

Златният век на българската култура озарява бъдещето ни по-ярко от златните археологически находища по нашите земи.

Можем ли си представи български държавник отпреди хилядолетие – цар, болярин или друг наместник на властта – който да не е и книжовник или поне с достатъчна езикова грамотност? Към началото на ХХІ век на това равнище

бъдещето на езика ни има безкраен простор за проникване. Ако днешните ни управници, разбира се, пожелаят да си „присадят“ от тези вечни клетки на нашата духовност.

Много още са пластове, върху които езиковата грамотност би могла да се разпростре. Едно от най-големите предизвикателства е мисловната дейност. Азбучна истина е зависимостта между език и мислене. Ако няма мислене, чието нетърпение да се излее чрез езика, настъпва тишината на оглушителната безсловесност.

Най-голямата заплаха за българския език днес не са външни фактори. Проблемът за българския език в нашето съвремие са неговите носители, употребители, възпроизводители и градители. Няма ли кой да говори и да пише на един език, той изчезва.

Ако към началото на третото хилядолетие, в глобалната икономическа криза, валутният борд спасява финансовата ни система, та левът ни все още да е в лъвска поза, то езиковата грамотност на нацията е неизтребимото ДНК на българската духовност, която за сетен път ще я възроди чрез многолетната традиция и благодатна плодотворност, за да ни има и пребъдем като народ.

Димитър Томов

СКРИТИТЕ ПОСЛАНИЯ НА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКИЯ ТЕКСТ

Трудно ми е като журналист да погледна себе си отстрани и да преценя доколко мога да участвам в дискусия за промените на българския език под влияние на медиите.

Когато проф. Анна-Мария Тотоманова ме покани да взема участие в тази кръгла маса, лекомислено, както подхожда на един журналист, се съгласих. Първо действах, после мислих. После се уплаших, че не съм филолог, учен, теоретик и прочие, а само практик, който в ежедневието си се опитва да формулира какво му пречи, за да върви нататък. С риск да изговоря неща, за които има по-добри теоретични формулировки, аз искам да повдигна един морален езиков казус, като предварително уточнявам, че все още има много колеги, които талантиливо, умно и почтено, и без да се щадят, вършат работата си всеки ден. Давам си сметка, че подобно изследване изисква време и екип, но аз ще споделя само личните си безпокойства.

Бих искала да говоря за езика, разбираан като средство за общуване и обмен на мисли, които влияят и променят и двете страни в този процес.

От известно време съм доста неспокойна, че някакси журналистическата гилдия предпочита да превърне едно събитие винаги, когато е възможно, в *лайфстайл събитие*, разбира се, ако не е възможно да го представи като сензация. При такъв наратив конфликтите и проблемите се свеждат до споменаването на светски или бизнес отношения и интереси, главните действащи лица обикновено са много известни хора и това е достатъчно, не се изясняват логично и докрай нещата и връзките между тях, бекграундът не е на мода, защото прави по-дълги и тромави текстовете и общественият интерес влиза във властта на развлекателната информация, в което често няма нищо лошо, но невинаги и не на всяка цена.

Ярки примери има във всички области. Най-значимата криза, която преживява светът в момента, е мигрантската. Наскоро, по време на среща с ръководителите на италианската гилдия на журналистите, Папа Франциск, цитиран от вестник „Гардиън“, а впоследствие и от радио „Дарик“ и многобройни интернет сайтове, нарече „форма на тероризъм“ журналистика, която се базира на слухове и лъжи, а медиите, които създават стереотипи на населението или разпалват страха от мигрантите, според Папата действат разрушително. Той смята, че репортерите трябва да полагат повече усилия в търсене на истината, особено във време на непрекъснат поток от новини. Разпространяването на слухове е пример „за тероризъм, за това как можеш да убиеш човек само с език“, добавя Папа Франциск. „Това важи в още по-голяма степен за журналистите, защото техният глас може да достигне до всеки и е изключително мощно оръжие.“ Папа Франциск, който често се изказва в защита на бежанци и мигранти, смята още, че журналистиката не бива да бъде използвана като „оръжие за унищожаване на личности и дори на цели народи“.

Само преди две седмици бях силно впечатлена от интервю на президента Петър Стоянов в „Панорама“, когато той заговори за образа на съвременната политика и политици в медиите и в обществото. „Без да влизам в детайли, каза президентът Стоянов, намирам голяма разлика между въодушевлението и ценностите, които имахме преди 20 години и днешният начин да се говори за политика. Тогава имаше борба на идеи, а сега се казва: „Аз ще играя за кмет“. Друг щял да играе за депутат, друг – за президент. Но политиката не е игра, тя е призвание, колкото и високопарно да звучи. Трябва да искаш да помогнеш с нещо на другите. Фундаментът на демокрацията са преди всичко зрялост и традиция, каквито ние нямаме. Когато казваме – мнозинството решава всичко, даже не сме наясно, че мнозинствата много често грешат. В незрелите демокрации мнозинствата даже обичайно грешат. Перикъл е казал, че не всички можем да управляваме, но всички можем да съдим за управлението, т.е. всички можем да гласуваме, но не всички можем всичко. У нас сякаш това се забрави и на демокрацията се гледа като на тържище на обикновеността. Но когато поверяваме своето управление в ръцете на някого, трябва да бъдем много внимателни. Крайно време е да се разбере, че политиката не е игра, тя е много сериозно и много отговорно занимание.“

За мен анализът на Петър Стоянов на съвременните отношения в българската политика до голяма степен описва проблемите на съвременната журналистика. Къде е границата между играта, забавлението и профанизирането, как става възможно един комерсиален по своята същност телевизионен проект за концерт да се изживява като протестен митинг на Орлов мост, как успяваме да превърнем важни неща в лайфстайл събития – разбирали като светски успех, сензация, шоу, да ги изпразним от съдържание, да внушим, че ако нещо не е светско, то е скучно и излишно, къде е границата между доброто чувство за хумор в телевизионния ефир и жалките напъни за сексистки смешки... В днешно време все по-трудно се намират отговори на тези въпроси и те остават да тежат на личната съвест на всеки един от нас, журналистите. И отговорите не са нито прости, нито еднозначни. Учените твърдят, че чрез езика, независимо дали става дума за писана реч или аудиовизия, медиите предават идеи, образи, представи и формират послания. Според невролингвистиката езикът съдържа описание на света, което организира по определен път психиката на човека, а мисленето и езикът са дотолкова свързани, че с промени в езика могат да се променят представите и действията на човека.

Преди 5 години като журналист самата аз реших да направя нещо, което ми се струваше важно. Вдъхновена от конкурса за млади учени „Лаборатория за слава – Феймлаб“ на Британския съвет, осъзнах, че медиите в България са длъжници на една конструктивна и твърде важна част от историята на човечеството – историята на научната мисъл. Реших – ще правим предаване за наука. Това трябваше да бъде едно предаване за най-ценния човешки ресурс – **умът**, едно предаване за пътя на мисълта, огрян от надеждата. Защото познанието е сила и бъдеще. Според Бенджамин Франклин инвестициите в знание носе-

ли най-добра лихва. Всичко това бяха предимно аргументи в писмата с молба за спонсорство, които отправихме към големи технологични и фармацевтични компании. Обещавахме участието на млади експерти, които да направят шоу, и то различно шоу, докато защитават каузата, че науката може да бъде красива и секси, че образът на учения отдавна не е „мухлясал чичко“ и „неприветна лелка с бяла престилка“, че новият знаещ и можещ човек е човекът на бъдещето. Това може да бъде онзи „готин пич“, който е биохимик и използва знанията си, за да направи пяната в чашата бира възможно най-голяма. Или инженер, който измисля кухненски роботи, за да има повече време за джогинг сутрин, или пухкав очилатко, без когото прогнозата за времето е невъзможна, а уикендите остават без посока... Всичко това и още нещо: „Удоволствието да знаещ“. Това трябваше да бъде слоганът на шоуто. И познайте – не намерихме финансиране. Все пак започнахме проекта със скромно финансиране и средства от обществената телевизия, но издържахме 3 месеца, след което екипът се разпадна. Беше усилие, за което никога няма да съжалявам. Една година по-късно даже получихме голямата награда на Мтел Медия Мастърс от ръцете на самата Елиф Шафак, но все едно – по-добро финансиране не се намери и проектът се затри.

Горе-долу по това време започнах да следя внимателно как медиите отразяват събитията от научния свят.

„Тъпчем го под краката си, а е по-ценно от злато: за 16 часа това невзрачно наглед растение убива 98% от раковите клетки! Рядко онколозите се радват на положителни резултати, въпреки че, разбира се, има и успехи. За един от тях може смело да провъзгласим откритието на тази година, което накара светилата на медицината да зяпнат с уста от учудване!“ пише zajenata.bg. „Едногодишен плевел, наричан от обикновените хора „майката на всички билки“ заради своите лечебни сили. Това е пелинът.“ И т.н. Да ти е драго да не повярваш. А пък за т.нар. хомеопатия и алтернативни медицински практики, информацията в медиите е необятна и стряскаща.

Във фейсбук открих много интересен профил под името „Наука и критично мислене“, който се определя така: „Тази страница не е за хора, които смятат, че водата има памет, линиите в облаците са химикали, разпръснати от масони, вирусите са изпуснати от лаборатории, а Баба Дочка от пазара лекува всичко с магическите си ръце!“. Тук следят българските медии изкъсо и никак не са снизходителни към грешките. Като че ли най-много са те, когато става дума за публикации, свързани с Космоса, в които не само че няма нищо вярно, но могат да всеят паника сред населението с описание на бъдещи апокалиптични картини, подобни на филма „Армагедон“ или на току-що открити извънземни мегаструктури. Дори не се прави разлика между астероиди и космически отломки-боклук, които орбитират около Земята, смесват се реални проекти на НАСА с набързо преведени таблоидни информации – това са упреците на „Наука и критично мислене“, включително към големи национални медии.

Вероятно медиите страдат от същата криза на идеи, които владеят и света. Наскоро директорът на Александрийската библиотека беше в България и каза

в интервю за БНТ, че именно кризата на идеи е причина за войните с различни средства и на различни фронтове, в които сме въввлечени. Липсва ни визионерството на Робер Шуман след Втората световна война, което осмисли живота на няколко поколения. В съвременното общество диалогът и културата трудно се противопоставят на екстремизма и колкото повече медиите снижават нивото на диалога и културата в своята работа, толкова по-трудно ще спечелим тази нова война – това е притеснителното според египтянинът Исмаил Серагелдин. Идеите се побеждават с идеи, твърди този голям интелектуалец.

Медиите стават все повече. В началото на тази година във Франция излезе книгата „Езикът на медиите: деструкцията на езика и фабрикуването на съгласие или производство на послушание“ на Ингрид Риокрио, доктор по литература на Сорбоната. Авторката е трийсетинагодишна, образована във Франция и Великобритания. Книгата беше много коментирана в издания с различна политическа ориентация. Проблемът за авторката не е само количеството дезинформация, която присъства в медиите, а начинът, по който журналистът гледа света: през очила, които му показват това, което той иска да види. Ингрид Риокрио иска да докаже, че отвъд несъвършенствата на журналистическия език, които са просто отражение на падналото ниво на образователната система като цяло, всъщност журналистите са слуги на доминиращите идеи и идеологии и се превръщат в пазители на Кодексите, така че накрая убеждават своята аудитория, че нещо е истина, че нещо е правилно, защото са го казали по телевизията. Не става дума за заговори в четвъртата власт, но трябва да си даваме сметка, че техниките за манипулация съществуват и че медиите често са техни инструменти. Авторката дори изразява мнение, че самите журналисти са доминирани от сили, които ги превъзхождат, особено когато се хвърли поглед към големите финансови групировки, които притежават медии, и към държавата, която също е играч на медийното поле. Но трябва да се каже, че най-опасният инструмент в медийния свят е автоцензурата.

Да се анализира журналистическият език на практика означава да се разберат подсъзнанието на нашето общество и ирационалните му прояви. Този език не просто отразява съвременната деструкция на словото т.е. на онова, което прави възможни връзките между хората. Този език кристализира мисловните парадигми на обществото: думите на журналиста са носители на всички предразсъдъци и условности на нашето време, на всички истини, смятани за очевидни, на разделението на добри и лоши, думите на журналиста отразяват йерархията на морала при различните политически режими, една предубедена визия към смисъла на историята и т.н. Да наблюдаваш журналистическия език, това означава да направиш снимка на това толкова ефирно нещо, каквото е духът на света.

С тази информация за френската изследователка ще завърша краткото си изложение, като си пожелаая да имаме и успехи в гонитбата на времето.

Петя Тетевенска

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК И Е-ПОКОЛЕНИЕТО

What distinguishes the so-called Generation Z or Millennials from earlier generations? How does this generation accept the language? The new information technologies affect cognitive structures of gen Z but also the changes of the language. For the rapidly occurring changes in language, we usually blame the new medium – Internet and the young generation. But is this the case? The analysis demonstrates that the whole society and the media offer continuously examples for incorrect use of the Bulgarian language.

Какво се случва с езика ни или с езиците въобще? Защо се разбираме все по-трудно с децата си? Различни езици ли говорим в буквалния и преносния смисъл? Ако днес зададете въпрос в класната стая или аудиторията, първата реакция ще бъде „Да попитаме чичко Гугъл!“. А ако се опитвате да се свържете с някого, чийто адрес и телефон не знаете, просто опитайте във Фейсбук и резултатът ще бъде налице. Отговорите и публикациите, които ще откриете в блогове и форуми, обикновено са пълни с непознати думи, неправилни употреби и правописни грешки. Това обаче не тревожи и не притеснява общуващите в глобалната мрежа, защото целта е постигната: необходимата информация, контактът, популярността са налице.

Различия и неразбирателства между поколенията съпътстват човешкото общество от неговото съществуване. Всяко следващо поколение се опитва да промени съществуващите порядки, да внесе нещо ново, по-близко до неговото собствено светоусещане и техническия прогрес. Всяка нова, голяма промяна като книгопечатането и индустриалната революция променя обществото и рефлектира върху езика. Какво днес е по-различно от предходните промени? Вероятно не просто появата на съвременните информационни технологии, а тяхното устремно развитие. Промените, които те налагат, се случват не в рамките на няколко поколения, а неколkokратно в рамките на едно поколение, т.е. в значително по-малки времеви отрязъци. За разлика от картината, печатното слово, радиото, телевизията интернет като среда се отличава със симултанност, хипертекстуалност, полифункционалност, сливане на пространствено-времевите характеристики, потенциален контакт на неограничен брой участници. Киберпространството обединява в един общ слитък възможностите на всички медии и има свойството непрекъснато да се усъвършенства. Това изгражда ново отношение към интернет-средата, тя не е вече просто среда, а условие за съществуването на човека, или както отбелязва те Вилт (2012: 46с): „Човекът съществува вече само в медиите“.¹

Едва ли са необходими дългосрочни и обхватни изследвания, за да твърдим, че растящото и живеещото в дигиталната ера поколение е по-различно. Според макар и приблизителните данни на М. Пренски (2001б) то прекарва над 10 000 ч. в занимание с видеоигри, над 200 000 ч. в писане и получаване

на имейли и съобщения, над 10 000 ч. разговаряйки по мобилния телефон, над 20 000 ч. в гледане на телевизия и не повече от 5 000 ч. в четене на книга. Данните от изследване, проведено през 2014 от университета в Бон, показват вече друга тенденция: младежите използват над 120 пъти дневно смартфоните си, като почти не телефонират, не пишат СМС, или имейли, а са съсредоточени изцяло върху Фейсбук, Уотсап, (те Вилт 2015) Тъмблър, Редит и Инстаграм. Редица изследвания са посветени на основните характеристики на поколенията, израснало с интернет. За да го отличава от предходните поколения, М. Пренски (2001а) въвежда за него добилото широка популярност название *digital natives* (цифрови/дигитални аборигени), а за останалата част – „цифрови/дигитални имигранти“. Според определението на TECHNOPEdia (2017) цифрови аборигени² са поколенията, родени след широкото навлизане на цифровите технологии като интернет, компютри и мобилни устройства. Те израстват с тези технологии и умело ги използват за разлика от цифровите имигранти³, които дори да са родени след разпространението на ИТ, не са израснали с тях, т.е. те не са задължителна и неотменна част от ежедневието им. Сред цифровите имигранти могат да бъдат разграничени и подгрупи – „ползватели“, които активно работят с компютъра, таблета и смартфона, като използват предимствата на интернет, както за професионални цели, така и за лични контакти. Другата подгрупа може да бъде определена като „резистентни“ – тук максимумът на приложение се свежда до използването на програми като скайп, а смартфонът е просто телефон, мобилно средство за връзка и нищо повече.

За определяне на различните поколения по отношение на връзката им с ИТ съществуват и други разграничения и съответно наименования на поколенията – поколение на бейби-бума, поколение X, поколение Y и поколение Z (Шмит/Хоукинс 2008), или *Generation Why, Millennials, Nexters* за роденото между 1981–1995 г., както и интернет-поколение, *iGeneration, Post Millennials, Homeland Generation*. За начало на поколение Z се е наложила 2001 г. (ср. Клафке 2014: 57-82, Шолц 2012, Хоровиц 2012 и мн. др.). Ако преди около десетина година споровете бяха върху хронологичните граници и най-общите характеристики на поколенията X, Y и Z, то днес те вече са съсредоточени основно върху спецификите на поколение Z. И с право, защото представителите на това поколение вече седят на университетски банки, навлизат на пазара на труда и изправят пред редица проблеми преподаватели и работодатели. Израснало с компютъра и интернет-пространството, е-поколениято мисли и реагира различно: то е мулти-модално, работи с хипертекст, обработва паралелно множество задачи и умее бързо да превключва, предпочита графичните изображения, картина и звук пред текст, обработва информацията предимно хоризонтално, без да навлиза в дълбочина, обича забавленията, ясно разграничава личен живот от работа, предпочита работата в екип, има високо самочувствие и се стреми към бързо признание. Представителите му имат различно отно-

шение към авторитетите, традиционните модели и норми не са задължителни за тях, а по-скоро скучни; в образованието преподавателят вече не е знаещият авторитет, защото в интернет има далеч повече и по-богата информация; заданията, по правило досадни, се изпълняват по метода *copy & paste*; присъствието в социалните мрежи е задължителна част от живота му, държи на успеха, проявява активно отношение към околната среда и обществото, с цел да ги промени, не позволява намеса в личния му живот. (Шолц 2012, Левикайте 2010, Пренски 2001а, Пренски 2011, Вампфлер 2013). Тези характеристики предполагат и едно по-различно отношение към езика, особено по отношение на писмената реч, с помощта на която се общува в социалните мрежи, пишат се съобщения в Туитър, Вайбър, Уотсап, Тъмблър, Редит, във форуми и блогове. Правилата – правописни, граматични, лексикални, стилови – могат да бъдат пренебрегнати, щом не пречат на успешната комуникация с партньора. Колкото са по-прости, толкова по-добре. Илюстрират чувствата си с емотикон или снимка! Дали обаче за бедите на езика са виновни само технологиите, глобализацията и отношението на е-поколениято, или причините са по-комплексни, ние просто улесняваме задачата си, обвинявайки новите технологии?

Очевидно технологичните възможности промениха и променят не само хората и обществото, но и езика. Влиянието на глобалната мрежа върху езичите твърде често се оценява негативно и се определя като „упадък на езика“, като се посочват редица основания за това: навлизането на множество термини и англицизми в езика, опростяването и пълното пренебрегване на редица езикови правила, възникването на различен начин на общуване и на нов вид писмена култура.

Медията, в която днес съществува и се развива езикът, се усъвършенства непрекъснато и позволява смесването на различни знакови системи, текстови видове и жанрове, писмена и устна комуникация. Друга нейна важна особеност е изключително високата скорост на предаването на информацията, при която съобщенията достигат почти синхронно до адресата (чата, форума, Скайп, Фейсбук, Тъмблър, Туитър, Вайбър, Уотсап), ако той в момента е онлайн. Така не само се заличават пространствено-времените разлики, но създават условия общуването да се приема като идентично на устната реч и съответно да я имитира и заема от нея стратегии и езикови средства. В същото време обаче комуникацията тук се осъществява писмено, чрез набиране на текста на съобщението, което също трябва да става максимално бързо и по тази причина включва множество съкращения, прости изречения, анаколути и елипси. Това смесване на двете форми на съществуване намира отражение и в предлаганите названия за езика в интернет: „писмена устност“, „спонтанна писменост“, „писмена разговорна реч“, „interactive written discourse“, „written speech“, „wired style advises“, а Н. Барон (2000: 248) сполучливо го опиричава на „language centaur – part speech, part writing“. Ако използваме модела на Кох/Йостеррайхер (1985) можем да определим езика в интернет

като концептуална устност: Съобщението е замислено като устна реч, но е предадено в писмена форма, като в зависимост от жанра се приближава или отдалечава към полюса на устността или писмеността, т.е. устността е негов иманентен признак (Ликоманова 2005). Тези особености на езика в интернет, както и фактът, че чрез социалните мрежи, блоговете, форумите и чатовете, се създават не само условия за появата на „новости“, но и отлична възможност за тяхното далеч по-бързо разпространение в сравнение с предходни периоди, като се обхващат много по-големи групи, което осигурява сравнителното лесното навлизане в узуса.

Особености на езика в интернет, съчетани с тези на е-поколениято, дават основание да очакваме и откриваме промени в езика, респ. в българския език. Дали обаче следва да обвиняваме само новата медия, поколениято, технологиите? Както е известно, наред със стабилността вариативността е важно свойство на езиковата система, благодарение на което езикът е в състояние да изпълнява основната си функция на средство за комуникация в постоянно променящите се условия (Солнцев 1982). Съществуват множество модели и теории, стремящи се да обяснят процесите на промяна в езика и да посочат причините за това (за повече подробности Грозева/Ламбова 2015: 154сс.). Като основни причини се сочат езиковата икономия, еволюцията, иновативността и променливостта. (Поленц 2000: 28сс.).

С оглед на казаното дотук следва да си зададем въпроса, а дали не трябва да обърнем критичен поглед и към обучението по български език, и към цялостната медийна среда, която създаваме и която заобикаля е-поколениято? Ученето на езика продължава с различни темпове през целия живот. Ако излъчваме погрешни сигнали, можем ли тогава да очакваме, че ще поддържаме добро владение на българския език, изграждане на добър изказ и критичност към нарушаването на нормите на езика?

Предпочитаният подход е обвинение към езика в интернет заради ясно изразеният стремеж към езикова икономия, отразена в опростяването на синтаксиса, морфологичните характеристики и словообразуването, тенденцията към правопис, близък до фонетичното писмо и най-вече заради пренасянето на нормите на комуникация от разговорната реч. Упрекът, който можем да отправим към комуникацията в интернет, е бързото и безкритично разпространение и респ. ускоряване на появяващите се промени, както и влиянието на разговорната реч. Положителна роля за използването на кирилица, а не на „маймуница“, както и за спазването на правописните правила на българския език (доколкото се знаят и е възможно) само за няколко години изиграха, а и продължават да играят, въведените при регистрацията изисквания към участниците във форуми и блогове, усилията на техните модератори и администратори, както и на нетърпимостта от страна на самите участници в тях. Колкото и странно да звучи, използването на кирилица се отразява положително върху е-поколениято, което започва да се отнася по-критично към навлизащите чуж-

ди думи, и да пази езика си. Разбира се, чрез термините в интернет навлизат множество нови думи като *даунлодвам*, *кликвам*, *тагвам*, *скипвам*, *логвам* и мн. др., а от социалните мрежа *хейтър*, *лайквам*, *юзър*, *блогър* и пр., за част от които има и български еквиваленти, които дори успяват да се наложат.

Доста обезсърчителни, за съжаление, са примерите, излъчвани от останалата среда. На входа на единия от най-българските градове Копривщица ни посреща огромен надпис „*BASH TINATA KASH TA*“, а встрани, в далеч по-скромнен размер „*Бащината къща*“. Обосновката са туристите, но каква информация им носи този надпис? Или рекламният афиш за фолклорен концерт в курорта „Албена“, в който са съчетани няколко езика? (Wednesday, Mittwoch, среда; Musik Tanz Show; Dance of the wind; Bulgare spectacle folklorique). Бедите обаче не свършват дотук.

Като имаме предвид предпочитанието на е-поколениято към информация, съчетаваща картина, звук, цвят и особено динамика, можем да предположим, че онлайн рекламите, телевизионните предавания, филмите, реалите-програмите, задължителните реклами са особено предпочитани.

Езикът на политици, популярни личности, младежки идоли и водещи, който звучи ежечасно от екрана на телевизора, видеоклиповете в интернет, се оказва пример за подражание, с цел издигане на личния престиж и самочувствие – диалектният или неправилният изговор, образуването на нови думи, промяна в управлението на глаголите, като например: *ваканцувам*, *входирам*, (от пледоариите в НС), *разчаствам кола* (= разглобявам на части, репортаж по БТВ). *Входирам* вече е широко използван глагол в административния език. Или изненадващото: „*Ние кандидатирахме Кристилина Георгиева за еврокомисар*“ (*Всяка неделя, БНТ*) вместо „предложихме“; „*бек стейдж*“ вместо „кулиси“. Образуваните от словосъчетания оказационализми като „*мандатоносец*“, (вм. носител на мандата), „*жълтопаветник*“ (депутат; член на правителството), „*коалиционер*“ (коалиционен партньор) бързо придобиват популярност както поради отрицателния и ироничен заряд, така и поради краткостта си и намират приложение в социалните мрежи – „*пропадняк*“ (за пропаднал човек). Правописните и правоговорни грешки в телевизионните предавания също не са рядкост, като напр. *Леден хаус в страната* (България он ер 10.01.2017), лабиално „л“, мекане.

Не изостават и печатните медии, където освен многобройните правописни и лексикални („*гъзела*“ вм. газела), с цел привличане на вниманието на читателите се срещат и трудноразбираеми промени в темо-ремната структура на изречението като „*Елен уби немец*“ (24 часа), „*Проститутки заловиха полицаи*“ (*Труд*).

Своя принос дават и некачествените преводи на филми от различни езици, в които можем да чуем: „*Това е любимата ми афера*“ вместо „случай“, или „*Те много си пасват*“ вместо правилното „подхождат“. Тук вероятно трябва да бъдат посочени и преводните реклами, към които трябва да се под-

хожда особено внимателно, защото идват от друга културна среда, предназначени са за целеви групи с друг социален и културен опит и съответно изискват както майсторство при превода, за да се запази силата на посланието, така и познаване на начина на писане на реклами. Рекламите са така разработени, че със (силен) звук, музика, движение и цвят да грабват вниманието и да печелят купувачи. По тези своите характеристики те съответстват на подхода на е-поколениято и влияят върху езика, който то се учи да използва. Ето само няколко примера от реклами по телевизията и от интернет: *Колор кечър ще спаси Вашето пране!! Сега изгодно – лайънс ту пак! Не мога без моето даймънд смутс експрес! Плюс елсев двоен концентрат тотал рипеър 5 екстрийм! Изи кредит!*

Ако предлагаме на е-поколениято езикова среда, в която изобилстват неправилни употреби и небрежно отношение към езика, как да изискваме нещо по-различно от него? Интернет ще продължава да влияе върху езика и да ускорява промените, но за да научим е-поколениято да уважава и цени българския език, са необходими усилията на цялото общество. От една страна, училището и университетите ще трябва да се простят с традиционните методи на обучение и ще трябва да използват както новите технологии, така и мулти-модалността и визуалната ориентация на е-поколениято. От друга страна, цялостната среда, създавана от електронни и печатни медии, книгоиздатели и изказвания и изяви на влиятелни и популярни личности трябва да претърпи промени. Необходимо е да има изисквания за българския език на репортери, модератори, водещи, както и езикови редактори и коректори в издателствата, печатните и електронни медии, каквито в други страни има дори за писаните и разпространявани единствено електронно книги и списания. Дали е необходим закон за опазването на българския език? Вероятно, да. Въпреки нагласите ни, че „Законът е врата у поле“, той може би все пак ще ни предпази от срещи с надписи като „Bashtinata kashta“ или препоръки да си купим „колор кечър“.

БЕЛЕЖКИ

¹“Medien begleiten dann den Menschen nicht mehr, sie sind die Bedingung seiner Existenz: Den Menschen gibt es nur noch in den Medien.“ (превод МГ)

² A digital native is an individual who was born after the widespread adoption of digital technology. The term digital native doesn't refer to a particular generation. Instead, it is a catch-all category for children who have grown up using technology like the Internet, computers and mobile devices. This exposure to technology in the early years is believed to give digital natives a greater familiarity with and understanding of technology than people who were born before it was widespread.

³ A digital immigrant is an individual who was born before the widespread adoption of digital technology. The term digital immigrant may also apply to individuals who were born after

the spread of digital technology and who were not exposed to it at an early age. Digital immigrants are the opposite of digital natives, who have been interacting with technology from childhood.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Барон 2000:** Naomi S. N. Baron. *Alphabet to E-mail: How Written English Evolved and Where It's Heading*, London ; New York : Routledge.
- Вампфлер 2013:** Philippe Wampfler. Facebook, Blogs und Wikis in der Schule. Ein Social-Media-Leitfaden. 2013. Vandenhoeck&Ruprecht GmbH & co. KG Göttingen.
- Грозева/Ламбова 2015:** Maria Grozeva/Anelia Lambova: Über einige Entwicklungstendenzen in der deutschen Sprache heute – I. In: М. Караджункова (съст.): В началото бе словото ... Сборник в чест на проф. Мария Китова-Василева, д.н. изд. НБУ, София1 2015, с. 341–356.
- Клафке 2014:** *Martin Klaffke*. Millennials und Generation Z – Charakteristika der nachrückenden Arbeitnehmer-Generation, in: *Klaffke, Martin* (Hrsg.), *Generationen-Management*, Wiesbaden (Springer) 2014, 57–82.
- Кох/Йостеррайхер = Koch, Peter / Wulf Oesterreicher 1985:** „Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte“. In: *Romanistisches Jahrbuch*, 36. Berlin / New York:Walter de Gruyter, 15–43.
- Левикайте 2010:** Rasa Levickaite. Generation x, y, z: How social networks form the concept of the world without borders. (The case of Lithuania). In: LIMES: Cultural Regionalistics, Vol. 3, Iss. 2/2010, p.170–183.
- Ликоманова 2005:** Искра Ликоманова: За вторичната устност и вторичната писменост: към релацията стандарт: колоквиалност. В: *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*. УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2005, 137–144.
- Поленц 2000:** Peter von Polenz. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band 1: *Einführung. Grundbegriffe*. 14. – 16. Jh., zweite überarb. und erg. Auflage. Berlin/New York: Walter de Gruyter,.
- Пренски 2001а:** Marc Prensky. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon* (NCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001).
- Пренски 2001б:** Marc Prensky. Digital Natives, Digital Immigrants. Part II, Do They Really Think Differently? In: *On the Horizon*, (NCB University Press, Vol. 9 No. 6, December 2001).
- Пренски 2011:** Marc Prensky. From Digital Natives to Digital Wisdom. Introduction. *From Digital Natives to Digital Wisdom: Hopeful Essays for 21st Century Education*, Corwin 2012). http://marcprensky.com/writing/Prensky-Intro_to_From_DN_to_DW.pdf, посетено на 14.02.2017.
- Солнцев 1982:** Вадим М. Солнцев. „Вариативность как общее свойство языковой системы“. — *Вариативность как свойство языковой системы: (тезисы докладов)*. Москва: Наука, Ч 2: 71–73.
- Те Вилт 2012:** Bert te Wildt: Medialisation: Von der Medienabhängigkeit des Menschen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Те Вилт 2015:** Bert te Wildt. Mehr als ein Nischenproblem. Interview für *Pharmazeutische Zeitung online*, Ausgabe 17/2015.

- ТЕХНОПЕДИЯ 2017:** TECHNOPEDEIA, <https://www.techopedia.com/definition/28094/digital-native>; посетена на 13.02.2017
- Хоровиц 2012:** Bruce Horovitz. After Gen X, Millennials, what should next generation be? In: USA Today, 5.4.2012.
- Шмит/Хоукис 2008:** Lucinda Schmidt, Peter Hawkins. Children of the tech revolution. In: *The Sidney Morning Herald*, 15.07. 2008, <http://www.smh.com.au/news/parenting/children-of-the-tech-revolution/2008/07/15/1215887601694.html?page=fullpage#contentSwar2>, посетена на 13.02.2017.
- Шолц 2012:** *Christian Scholz*. Generation Z: Willkommen in der Arbeitswelt, in: <http://derstandard.at/1325485714613/Future-Work-Generation-Z-Willkommen-in-der-Arbeitswelt>, посетена на 14.02.2017.

Мария Грозева

ВЛИЯНИЕТО НА ИНТЕРНЕТ ВЪРХУ ОТНОШЕНИЕТО КЪМ ЕЗУКОВАТА КУЛТУРА

През 1992 г. излезе една тънка книжка – „Езиковата култура на Българското средновековие“. Неин автор е нашият колега и учител, видният медиевист и славист Ив. Буюклиев. Спомням си вълнението, а и притеснението, с което авторът очакваше отзивите за този труд. Към онзи момент вероятно и той не е предполагал колко актуална е тази проблематика и колко по-дълбоки исторически, социални и психологически механизми определят отношението към езиковата култура на една общност като цяло, а не само към достоинства на езика на видните книжовници. Изследването на проф. Буюклиев (Буюклиев 1992: И. Буюклиев. Езиковата култура на Българското средновековие., УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. 192 с.)

изтъква три важни аспекта:

1. че езиковата култура е въпрос на институализация и държавните органи са не просто регистратори, а са задължени да провеждат целенасочена политика в тази област;
2. че езиковата култура е въпрос, не само засягащ, но и вълнуващ много по-широк кръг хора от тези, които са пряко ангажирани с писаното слово;
3. че проблемите на езиковата култура, които се регистрират от оторизирани институции и лица, от една страна, и от по-широки кръгове, от потребителите, от друга страна, съвпадат.

Следователно отношението към проблемите на езиковата култура се определя на дълбоко (само)идентификационно равнище и не просто езикът, а добрата реч е социален маркер за престижност в най-широк смисъл – от образоваността като привилегия на висшата класа до владеенето на книжовната норма като необходимо условие да се приеме съдържателната страна на дадено мнение, позиция, претенция.

Тук ще направим огромен скок във времето и в средствата на комуникация, за да видим дали посочените тенденции са наистина фундаментални и ще се спрем на някои съвременни аспекти с акцент върху общуването в интернет. Този избор е продиктуван, от една страна, защото интернет общуването непрекъснато разширява своя периметър и значение и, от друга страна, защото интернет общуването понася упреци, че е причина и катализатор на деструктивни процеси в езиковата култура на българина (не се спазват книжовноезиковите норми, използва се латиница, „маймуница“ и под.).

Каква е обаче картината към настоящия момент.

1. По отношение на институционалното влияние. Законодателят е категоричен по отношение на правомощията на отделни институции и органи на управление. Кодификатор може да бъде само БАН със своите специа-

лизирани звена, в случая Институтът за български език. Това е причината, поради която изданията и особено промените, които се предлагат от ИБЕ, се посрещат с голям обществен интерес. Особено чувствително е училището, тъй като именно в нормативните документи на средното училище е заложено усвояването на книжовноезиковата норма. Опитите да бъдат предложени за обсъждане и гласувани закони за българския език (от 1990 г. в Народното събрание са внасяни 6 законопроекта) също се натъкват на сериозна съпротива. Това свидетелства, че в общественото съзнание нормативният език е по-близо до природните, отколкото до писаните закони и администрирането му от органи с временно влияние се посреща като посегателство върху същностни основи на социума.

Като представително за актуалната речева практика и съответните речеве нагласи приемаме т.нар. интернет поколение. Разбираме това понятие по-широко, всъщност, понятието интернет поколение включва на практика три генерации – на потребители в активна възраст, чието лично и професионално израстване съвпада с навлизането и развитието на новите технологии, на родените в епохата на тези технологии, за които те са неотменна даденост, и на тези, които по един или друг начин е трябвало да се приспособят към новите условия. Преглед на отношението към въпросите на езиковата култура сред интернет потребителите представя широка палитра по възраст, образователен ценз и чувствителност към проблеми от обществена значимост. За нагласите към престижността и оценките на езиковата култура на съвременния българин интерес представлява речевата практика във форумите. Те са аналог на „спонтанна“ колоквиална реч, имитират разговорната реч, включвайки маркери за разговорност. Същевременно във форумите се представя и писмената реч чрез т.нар. пост(инг). Независимо дали форумната проява имитира разговорната устна реч или се отнася към писмената реч, комуникативният канал е писмена реч, пишещият оформя изказването си според стандартите на писмената реч, а четящият оценява съответствието на писмения текст с правописните и пунктуационните правила.

Тази особеност на комуникацията във форумите, от една страна, и различното равнище на речева компетентност на участниците, от друга, налага определянето на правила за ползване на форума – по отношение на социални, етични и естетически норми.

Правилата за участие във форумите акцентират предимно върху нормите със социален или морален характер, като предпоставят владенето на основните правила на общуването. Показателно е, че когато те се нарушават, самите участници в даден форум санкционират нарушилия правилата участник, докато често намеса от страна на администратора се приема за цензура. Допълнителни правила се въвеждат, когато администраторът не е убеден, че участниците задължително владеят правописната норма. На първо място това е характерът на форума. Например фитнес форум, данс форум.

Първото изискване е да се пише на кирилица. В някои форуми има изрично предупреждение, че мнения на български, но написани с латински букви няма да се четат. Тук ще посоча два примера: на форум, посветен на любителите на танци, и на фитнес форум. В първия случай (<http://dancehistory.bulboard.com/vp2.html>)

допълнителните правила са въведени от администратора.

Здравейте!

Преди всичко – благодаря Ви, че четете тази част на форума.

*Най-важното, което трябва да отбележа, е, че **КИРИЛИЦАТА** е за предпочитане!*

***На второ място – правописът.** Основните правописни правила можете да намерите в [UniBG Forums](#).*

Искам да подчертая, че това не са задължителни правила, т.е. можете и да не ги спазвате!

Идеята ми не е да затрупам посетителите с огромен брой задължителни правила за спазване, а само да дам препоръчителни такива.

Който иска, нека ги спазва – ще направи добро впечатление и може да бъде сигурен, че мненията му ще бъдат прочетени.

Останалите мнения рискуват да бъдат подминати с лека ръка...

Във втория пример темата за книжовноезиковата норма е въведена от потребител на фитнес форума.

Потребител

Мнения: 1979

От: София

Доста хора във форума правят очеизвадни грешки в писанията си. Затова реших да пускам периодично някой и друг урок, все някой може да научи нещо и да се промени. Все пак не само физиките си трябва да тренираме, а и ума.

В интернет форумите можем да открием както категорично мнение относно заменянето на *ъ* с *а*, така и забавен илюстративен материал, показващ фонологичното противопоставяне на двете гласни.

Интернет потребителите не остават безразлични към едно от най-дискутираните правописни правила – това за членуването на имената от м.р. ед.ч. с пълен или с кратък член. Показателно е, че коментарите не са в посока на отхвърляне на правилото, макар че такива нагласи има от десетилетия, а се опитват да предложат лесно запомнящи се правила. Трябва да се отбележи, че въвеждането на задължителен държавен зрелостен изпит по български език и литература заостри вниманието върху граматически правила като това за пълния и краткия член или за бройната форма, като обществената енергия се

насочи не към отхвърлянето им като ненужни или спорни, а към изискване те да бъдат спазвани като белег на престижно публично речево поведение.

Изискването за правилна оформеност на речта, за владене на книжовната правописна норма се издига като предварително условие за участие в интернет общуването. Нещо повече, несъгласието със съдържанието на нечие мнение се изразява посредством критика към равнището на писмената култура на автора. То бива отхвърлено като неприемливо, тъй като е изложено от човек с ниска езикова култура. Често срещаме педантично изброяване и коригиране на грешките, допуснати в изказването.

Показателни са и имената, с които участници, които особено много държат на езиковата форма на мненията, се представят – Граматик, Правописец храбър, Даскал Добри и др. Основните изводи, които се налагат, са, че:

- Владенето на книжовноезиковата норма в интернет пространството се приема за задължително условие;
- Интернет потребителите имат висока самооценка и книжовната реч е един от маркерите за престижност;
- Езиковата компетентност се приема за санкциониращ показател и спрямо съдържателната страна на речевите прояви във форумите.

Интернет пространството образува социална мрежа, в която гражданското общество заявява позициите си по важни обществени въпроси. Образоваността и владенето на книжовната норма присъстват в тази среда като важен обществен въпрос и се инфилтрират на различни равнища. Позициите на специалистите лингвисти и на интернет потребителите по въпросите на езиковата култура в повечето случаи съвпадат, поради което интернет обществото следва да бъде привлечено като равностоен съмишленик и участник в диалога за езиковата култура на българите.

Иска ми се да завърша с думите на един от най-значимите съвременни философи Ю. Хабермас (Ю. Хабермас. Философия на езика и социална теория. Издателство „Лик“, 1999. 273 с.). Централна идея в неговите философски възгледи за универсалната (функционалната) прагматика е, че речевата дейност е дейност, насочена към *разбирателство*. „Цел на разбирателството е предизвикването на съгласие, което приключва в интерсубективната съвместност на взаимното разбиране, на споделеното знание, на насрещното доверие и съгласуваността един с друг“ (Хабермас 1999: 13).

Защото предпоставката за разбиране и разбирателство е единната **ценностна** система. Езикът на разбирането е езикът на зачитане на едни и същи ценности. Затова темата на настоящага кръгла маса „бъдещето на българския език“ е особено сполучлива, тъй като българският език Е бъдещето.

Радка Влахова-Руйкова

СОЦИОКУЛТУРНИЯТ КОНТЕКСТ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Нова учебна литература

An emphasis of the presentation is that the future of the Bulgarian language is also closely related to the study of the language as a foreign one, as well as to the open dialogue, which includes the sharing of the foreign culture.

Learning language as a character system for communication and cognition must be complemented by the consistent teaching of the foreign country's cultural code. Building skills in the students to seek a different type of "specific" information in the foreign language contributes to their development as professional translators and experts on the socio-cultural space of the foreign country.

"Specific" information refers to the phraseology of a language whose absorption represents a traditional difficulty in language learning. This is because the use of phraseological units presumes a high level of communicative competence and knowledge of the life, habits and cultural dialogue in the broadest sense of the foreign socium.

The presentation covers one of the books of Bulgarian as a foreign language department's team – "Stumbling stones in language learning", Sofia: Gutenberg, 2013, where special questionnaires and exercise system are developed to ease the understanding and utilization of phraseological units in the target language.

The socio-cultural aspect of learning Bulgarian as a foreign language also includes the formation of language-etiquette competence, i.e. the knowledge of the polite phrases as part of the speech etiquette (Hadjieva, E. et al, "How to communicate in Bulgarian?". Publishing House "Gutenberg", S., 2014).

Бъдещето на българския език е тясно свързано и с изучаването на езика като чужд, както и с отворения диалог, включващ споделянето на чуждата култура.

Ще ви запозная с някои аспекти на социокултурния контекст на обучението по български език като чужд, една от иновативните учебни политики, която е акцент в работата на екипа на Катедра „*Български език като чужд*“ във ФСлФ, СУ.

Преподаванията на катедрата се осъществяват в българска езикова среда и чуждестранните студенти – слушатели – са от всички факултети и специалности на Софийския университет, като се включват и голям брой чуждестранни специализанти и докторанти. Занятията се посещават и от представители на различни дипломатически мисии и чуждестранни граждани, които завършват обучението си със съответен сертификат за степен на владеене на българския език.

Естествено нашето виждане за социокултурния контекст на обучението по български език като чужд не е в разрез с мненията на други автори, които разглеждат подобни проблеми на приложната лингвистика и които смятат, че

усвършенстването на комуникативната компетентност спомага за пълноценна интеракция в рамките на социума. Напротив. Това виждане е в синхрон с международните образователни практики, както е фокус и на останалите други групи български изследвания, като първата от тях обхваща теоретично ориентирани текстове, в които се представят таксономии, цели и задачи и модели на обучението по чужд език, сред които са трудовете на Ст. Петрова, Т. Шопов, П. Стефанова, и втората група, която обхваща изследвания с практико-приложен характер, базиращи се на методите наблюдение и експеримент, сред които на Св. Банова, Х. Валтер.

Защо в нашите разработки определено се акцентира на социокултурната ориентация на чуждестранния гражданин в българска езикова среда и защо придобиването на тази ориентация е с ключово значение? Смятаме, че изучаването на езика като знакова система, служеща за комуникация и за познание, задължително се допълва и от последователното преподаване на културния код на чуждата страна, което е утвърдена международна образователна политика, определяща съвременния облик на обучението по чужд език, а именно изграждането на умения у обучаваните да търсят различен тип „специфична“ информация в чуждия език, да я откриват и интерпретират. И по този начин чрез пълноценното споделяне на чуждата култура да се изградят като професионални преводачи и специалисти по социокултурно пространство на чуждата страна.

Към „специфичната“ информация се отнася фразеологията на даден език, чието усвояване представлява традиционна трудност в чуждоезиковото обучение. Защото употребата на фразеологичните единици винаги е свързана с конкретна стилистическа оценка в определен контекст, което предполага високо равнище на комуникативна компетентност и познаване на бита, навичките и културния диалог в най-широк смисъл на чуждия социум.

В една от книгите на екипа ни „Препъни-камъчета в чуждоезиковото обучение“ (2013) се отделя внимание на проблемите при усвояване на фразеологизмите и деминутивите от чужденци, изучаващи български език, тъй като при такива единици специфичната стилистична окраска предполага денотативното значение да отстъпва пред конотативното. „Трудността произлиза не толкова от значенията на фразеологичните единици, тъй като те „най-често са универсални, еднакви (или близки) за различни, дори несродни езици, а от различните образи, с които тези значения се изразяват в отделните езици.“ (К. Ничева)

Ще дам пример – един от въпросите на анкета, предоставена на чуждестранни студенти, е да напишат преводните аналози на бълг. „чашата преля“ на роден език. Получихме точния преводен еквивалент на английски „the straw that broke the camel’s back“, който означава ‘сламката, която счупи гърба на камилата’; срв. също и на бълг. „на кукуво лято“ – рус. „после дожличка в четверг“ – англ. „when pigs fly/and pigs might fly“. Но тук трябва да се отбележи,

че без да е предложена съответната комуникативна ситуация, чуждестранният студент трудно се справя с разбирането и най-вече с адекватната употреба на българския фразеологизъм.

В гореспоментата книга са разработени специални анкети, както и система за упражнения с цел по-лесното разбиране и усвояване на фразеологичните единици от изучавания език. Основният замисъл на тези анкети е да се утвърдят разглеждането и търсенето на еквивалент в родния език, като същевременно се предоставя и минимум контекст за ориентация на студента. Подобни анкети създадохме и за разбирането и възприемането на друга „специфична“ културна информация, а именно умалителните думи.

Към социокултурния аспект на обучението по български език като чужд отнасяме и формирането на езиково-етикетната компетентност, т.е. знанията за етикетните единици от темите на речевия етикет.

Книгата „Как се общува на български?“ съдържа следните части: Етикет за всеки ден, Делова кореспонденция, Бизнес етика и бизнес етикет, Бизнес комуникация, Говоренето пред публика, Учтивост в ефир.

Постепенното изграждане в съзнанието на обучаваните на концептите за чуждата култура на общуване, усвояването на езиковите модели на етикетното поведение, а също и умението за практическото им прилагане изграждат междукултурната компетентност. Въпросът дали даден модел на общуване е допустим или подходящ за дадена комуникативна ситуация, дали се харесва или не – това зависи от индивидуалното възприятие на отделната личност и представителството на собствената му култура. Така изграждането на междукултурна компетентност има съществена роля и способства за възпитанието на толерантност по отношение на другостта и различието на духовните ценности, изразяващи се в културните специфики на отделните общества.

Усвояването на речевите етикетни единици и нормите на етикетното поведение на чуждата култура е базата на отворения междукултурен диалог, без който е невъзможно пълноценното общуване, осъществявано чрез реализацията на съответните комуникации в различните сфери на личния и обществен живот.

Изучаването на българския език като чужд е утвърдено лингвистично направление с национално-стратегическо значение и е естествено да разширява образователните си практики. Имам предвид държавния стандарт, който урежда усвояването на езика от всички деца и ученици, за които българският не е майчин – от етническите малцинствени групи, деца на чужди граждани, които работят у нас, или на бежанци. Стандартът регламентира и усвояването на езика от децата на българите в чужбина.

Трябва да споменем и иновациите, свързани с професионалното образование и обучение за възрастни хора, които са нов фокус в европейската програма „Еразъм+“ за 2017 г. „Еразъм+“ е най-известната програма за обмен, финансирана от ЕС. Тя има за цел подобряване на уменията и пригодността

за заетост, както и модернизирани на образованието, обучението и работата с младежта. Подкрепят се международни партньорства между институции и организации, работещи в областта на образованието, обучението и младежта с цел стимулиране на сътрудничеството и изграждане на връзки между сектора на образованието и трудовия сектор, за да се преодолее липсата на умения, която се усеща в цяла Европа и в България. По отношение на новите връзки между сектора на образованието и трудовия сектор е наложително осъвременяване на учебните програми, създадени специално за еразъм студентите.

В заключение – обучението по чужд език е международна образователна стратегия и успешната ѝ реализация е част от облика на добрите световни университети.

НОВА УЧЕБНА ЛИТЕРАТУРА:

- Хаджиева, Е. Български език като чужд – за напреднали B2, C1, C2, в съавторство с М. Каменова, В. Шушлина, А. Асенова. ИК „Гутенберг“, С., 2011, 255 с.
- Хаджиева, Е. Реч, етикет, културни традиции, в съавторство с А. Асенова, В. Шушлина, М. Каменова. ИК „Гутенберг“, С., 2012, 155 с.
- Хаджиева, Е. Разбирам и говоря. Български език като чужд, в съавторство с Р. Влахова, Н. Гарибова, Г. Дачева, А. Асенова, В. Шушлина, Й. Велкова. ИК „Гутенберг“, С., 2012, 264 с.
- Хаджиева, Е. Препъни-камъчета в чуждоезиковото обучение. Български език като чужд, в съавторство с А. Асенова, Й. Велкова, В. Шушлина. ИК „Гутенберг“, С., 2013, 100 с.
- Хаджиева, Е. Текстове плюс. Български език като чужд, в съавторство с Р. Влахова, Й. Велкова, В. Шушлина, А. Асенова. ИК „Гутенберг“, С., 2013, 173 с.
- Хаджиева, Е. Как се общува на български. Български език като чужд, в съавторство с Р. Влахова, Й. Велкова, А. Асенова, В. Шушлина. ИК „Гутенберг“, С., 2014, 187 с.
- Хаджиева, Е. Лесното в трудния български език. Общ курс по български език за чужденци (с диск), в съавторство с Р. Влахова, Й. Велкова, В. Шушлина, А. Асенова. ИК „Гутенберг“, С., 2014, 333 с.
- Представяне: http://www.abcdar.com/magazine/IV/Hadzhieva_Vlashova_Velkova_Shushlina_Asenova_1314-9067_IV.pdf
- Хаджиева, Е. Тестове за нива A1, A2, B1, B2, C1, C2. Български език като чужд, в съавторство с Р. Влахова, В. Шушлина, Й. Велкова, В. Байчева. ИК „Гутенберг“, С., 2015, 89 с.; <http://slav.uni-sofia.bg/naum/librslavici/hadzhieva2015>
- Хаджиева, Е. Здравейте, докторе! Български език като чужд (за студенти медици) в съавторство с Р. Влахова, В. Шушлина, В. Байчева, Р. Манова. ИК „Гутенберг“, С., 2016, 210 с.
- Хаджиева, Е. и колектив. Нова практическа граматика на българския език за чужденци, ИК „Гутенберг“, С., 2016, под печат.

Елена Хаджиева

ПРЕВОД И ПРЕВОДАЧИ

След толкова много изказвания и мнения искам да се спра само на две неща: първо, преводът като общуване, и второ, норма и узус (при това ролята на преводача, именно на преводача).

Преди няколко години Г. Борисов направи във вече покойното списание „Факел“ една анкета – „Боледува ли българският език“. За жалост мненията на много превеждащи и пишещи хора по въпроса така си и останаха непрочетени, а анкетата би трябвало до излезе в интернет за широк достъп, поне така мисля аз.

Ние общуваме още преди да се научим да говорим на смислен език, всъщност още преди да се родим. Първият вик на новороденото е общуване, което изразява някакви чувства, още само като усещания. Чак после научаваме разни думички и започваме с тях да изразяваме **мисли** – но това е предмет на изучаване от страна на психолози, философи и т.н.

Дори в този момент, докато аз говоря, а вие ме слушате, ние си **превеждаме един на друг**. В момента обаче не става въпрос за това.

Днес, в този посветен на св. Климент ден, искам да ви напомня две неща, които всички ние знаем, но постоянно пропускаме, понеже ги приемаме за даденост.

Първо, *историята*

Цялата не само наша, но и европейска, почти световна вече култура (сиреч това, което се сади и отглежда, та да можем да берем все някакви плодове) се основава на превода и на съгласието, че трябва да постигнем някакво разбирателство. И почти целият свят се е съгласил, че трябва да има някаква **норма**, тоест правила, чрез които да се постигне това разбирателство.

Така че ще говоря за превода и за нормата.

И децата знаят кой е измислил буквичките, но ние, големите, „славянските грамотни хора“, както пише Черноризец Храбър в може би най-великото полемично българско (срам ме е да го нарека произведение, така че ще го нарека чудо), просто забравяме – или пропускаме като нещо самоочевидно, че в основата на нашата култура и на нашия език лежи преводът.

За по-лесно ще давам закръглени числа. Някъде около 300 години преди Христа по някакви свои си причини Птолемей Първи Сотер решава да основе Александрийската библиотека. Петдесетина години след това Птолемей Втори Филадельф нарежда пак по някакви свои си или обществени причини да се преведе Старият завет на гръцки.

И става чудото – 70 (72-ма всъщност) тълковници (сиреч тълмачи, сиреч преводачи) го превеждат абсолютно еднакво. Е, чудото си е чудо и вероятно е измайсторено много по-късно, за да възвеличи Писанието и един вид да въз-

върне чрез единството на превода единството на разделените по времето на Вавилонското стълпотворение езици, сиреч народи.

Вижте обаче колко години минават между различните преводи.

От онзи на Филадельф до превода на Вулфила – 600.

До Вулгатата на покровителя на преводачите св. Йероним – още 50.

До нашия, славянския, са, грубо казано, цели хиляда, че и десет процента отгоре.

А от нашия на практика тръгва цялата източнославянска литература.

Имам предвид, че днес си говорим за **бъдещето** на българския език, а непрекъснато забравяме всичките тези хиляда и почти двеста години от средата на девети век до днес и двете хиляди и триста от онзи **първ и невъзможно еднакъв превод** и съответно колко са се променили всички езици оттогава, че и дори много са изчезнали и са се родили нови. Говорим за бъдещето на днешния наш език, който на практика е още пеленаче – само на някакви си сто и петдесет – двеста годинки.

За превода ще кажа още нещо. Една от най-красивите истории в Стария завет – за Йосиф и фараонката, е взета от египетската литература, доколкото тя е по-стара от Библията, а и едва ли египтяните биха я взели от презрените потискани по времето на Мойсей евреи. Да не говорим за преразказването, което си е вид превод, авторов превод на Писанието в Корана.

Второ, *нормата*

Т. нар. „замърсяване“ с „чуждици“ и изобщо промените в езика, включително нормативно-правописни, поне според мен са си чиста глупост. Още Вазов казва на проф. Шишманов: „Едно време и аз бях по-строг пурист. Сега виждам, че не съм бил прав“. Освен това пише в един разказ, няма да ви казвам кой е, намерете си го: „Кой купува у нас книги?“.

И не е само Вазов, разбира се, а и много други. Симеон Радев например. В „Ранни спомени“ той цитира Черноризец Храбър във връзка с това как по-късно четял без проблем на руски, пише за разликата между *хляб/хлеб* и *мляко/млеко* и „едно от първите окръжни на министъра на Народната просвета Йоцов“ и че това е „пакост“, понеже „за какво ли Кирил и Методий създадоха „е-двойното, ако не именно за казаната характерност на езика ни още тогава!“.

Тук стигаме до въпроса за езика и в частност за книгите, които установяват нормата и, така да се каже, бдят над нея, понеже поначало са по-дълговечни от вчерашния вестник, миналоседмичния седмичник или думите на радиоводещите и по принцип си ги пазим и ги пазим и за децата си, които – децата – са бъдещето на езика ни във всичките значения на тази дума. И съответно, до ролята на преводача, по-специално на преводача на художествена (без да пренебрегвам останалата) литература.

От една страна, преводачът, а и авторът (Вазов например пише „йолка“ с „йо“) няма как да не „замърсяват“, доколкото описват чужда реалност и

въвеждат нови понятия и съответно нови думи, както ги въвежда и самият живот. И затова трябва да сме благодарни на хората, които напасват новите думи според нашите езикови правила (за това пише много добре един руски, по-точно съветски учен, Дм. Шмельов). Думата си влиза в езика и си живее в него като жаба в гьол: може – живее, не може – обръща корема. Преводачът обаче – и може би това е един от най-големите му проблеми, трябва да се оправя с *днешното* състояние на езика (иначе нямаше да има нужда от нови преводи на вече преведени книги).

Странно, обаче в Българския етимологичен речник липсват думи, които по принцип не би трябвало да са обърнали корема. Ще ви изброя няколко, тъкмо защото са свързани с бъдещето на езика: *преводач*, *редактор*, *професор* (някъде между *протосингел* и *профил*, които ги има). Няма дори *ректор* (може би заради ректора Ян Хус и защото всички ректори трябва да бъдат анатемосани, жигосани и изгорени (!)).

Но ето няколко въпроса (без никакви политически алюзии):

– къде ги развития и зрелия социализъм и цялата лексика, която много от нас учехме като деца и дори като зрели хора? Изчезва „реалността“, изчезват и думите (примери много, мога да ви дам до безкрай, но няма време). Как да обясним на днешните деца не само книгите на Каравелов, Вазов и другите „стари“, чиито думи уж не разбирали (!), но и книгите за Втората световна война?

– ето ви ги навсякъде новите думи и значения, с които често не сме съгласни – но те са въпрос на узуса, а узусът е в ръцете на днешните деца и младежи, и дори зрели хора.

– а какво става с жаргона (не знам някой да се занимава с него, а той е страшно необходим особено за преводачите, в смисъл да е кодифициран в някакво помагало поне). След „Речник на българския жаргон“ на Г. Армянов, развитие на „Жаргонът, без който не можем“, поне аз не съм виждал такова пособие.

Въпросите и оплакванията са безкрай, разбира се. И имат само един отговор.

Ние просто трябва да осъзнаем, че езикът е *днес*, а не да се оплакваме (пак пример от Древен Египет) като онзи писар, че младежите никакви ги нямало, че били мързеливи и непослушни и така нататък и че Пенчо не четял. Не четял, не четял, ама сега седят един до друг на „Славейков“ и до тях седат маргинали и пенсионери. Да осъзнаем, че нашата работа – на учители, на преводачи, на преподаватели и т.н., е да опазим поне до време нормата чрез христоматийни примери и произведения, за да ги има споменатото вече разбиране и следващото от него разбирателство – и че от узуса, пяната на днешната норма, както казва Вл. Илич за интелигенцията – ще се роди утрешната норма. И че не сме ние, които ще я въвеждаме. Ние просто трябва да опазим миналото, за да има все пак някакво бъдеще.

С други думи, с ваше позволение, в момента вхождам едно изказване, което в този период от време (и пространство) би могло да сбъдне очакванията ни за бъдещето на „езика свещен на нашите деди“, така че той да се случи.

Това не е шега, макар да изглежда дори не шега, а подигравка. Не ми се ще, след като дори „Пипи“ се поправя политкоректно, утре децата ни да казват:

*Европейче съм, обичам
помощи, евра зелени,
брюкселче да се наричам
първа радост е за мене...,
а ние да им казваме:
Чати, дете, неравностойно зрящото
то 3D-очилато прави...*

А и не ми се ще да чувам по националното радио, че на тази и тази дата император Константин Велики забранил „всички езикови храмове“. От друга страна, какво толкова – те библиотеките и читалищата и без това са празни. Дайте – не заради *бъдещето* на българския език, просто заради българския език – да вземем да ги понапълним.

Във връзка със споменатата в изказването на Ал. Кюсев теза за „непреводимостта“ на М. Русков и безпроблемната „преводимост“ на Г. Господинов се сетих за П. Незнакомов и „Бай Гъцо и въргозуняка“ и за изкуствения език есперанто. Покрай това и за Радичков, разбира се, и за неговия *мекотаковец* и *твърдотаковец*, за *тенеца* като регионално същество от някой паралелен свят да не говорим.

С измислените от авторите думи (и с измислените от човешката цивилизация все нови и по-нови вещи и понятия) си се справяме ние, преводачите, и все някак ги уйдурдисваме, с което – ако успеем, дай боже – *обогатяваме* езика, стига нашите преводачески решения да се ашладисат (примери за това много). Когато обаче един автор (в случая М. Русков) още отначало ни заявява, че си е *поизмислил* някои неща – тогава какво? Ако го предадем с *нашите измислици*, това вече няма да е *неговият* текст.

Но пък и всеки преведен текст е колкото на автора, толкова и на преводача.

Това обаче е основен въпрос и в теорията и практиката на! **Unerwartetes Ende des Ausdrucks**превода.

Сега за есперантото. Този опит е *обречен* още като идея, макар че идеята за общосветовно разбирателство като идея си е чудесна, също като комунизма. Понякога си мисля, че като лекар, Л. Заменхоф се е повлиял и от общия език на лекарите – латинския: ами да де – слагаш си диагнозата на латински и на всички други лекари им е ясно какво си видял, какво си предприел и т.н.

Само че с езика не става така – езикът не се интересува от нас и си спазва своите метафорично-асоциативни закони, така да го кажа. Иначе нямаше да

има не само поезия, но и проза, а сухи статистически справочници, различни наръчници и указания за монтиране на водопроводни кранове например.

Някой от вас да е чел Пушкин, Шекспир и Омир на есперанто? За Пушкин поне знам, че е превеждан, но пък и есперантото е измислено в тогавашна Русия.

Хората, ако не са адепти на различни съюзи, общества и прайдове – да, именно прайдове, си искат книгите *на своя си език* и ние, преводачите на нормалните езици, се опитваме да им ги дадем, като заедно с това трябва да се стараем не само да спазваме, а и да запазваме, да опазваме *днешната норма* на своя си език. Нескромно е да го кажа, но ще го кажа – да я въвеждаме.

Пък каквото поникне от нея – поникне.

Е, езикът си знае работата, ние просто се опитваме да си вършим нашата.

Съжалявам, че повечето доклади бяха за *преподаването* на българския език, и то на чужденци, а не за състоянието и именно *бъдещето* му.

Иван Тотоманов

Общество и език

СВОБОДА НА СЛОВOTO ИЛИ/И ЕЗИКОВА АГРЕСИЯ¹

The text examines the issues of freedom of speech in terms of social sciences and linguistics. Freedom of speech and its limits are confronted with manifestations of linguistic aggression. The text presents the legal protection of this fundamental human right but also the obligations that must be followed in its practice. The text tries to present some of the concepts of linguistic aggression, without being exhaustive and to indicate some areas of aggressive verbal behavior in the context of the common manifestations of human aggression.

Key words: freedom of speech, language aggression, hate speech

Свободата на словото като едно от основните човешки права

Възможността да се изразяват собственото мнение, мисли и възгледи, а също толерантността, способността да се допусне съществуването на различно мнение, представляват едни от основните, „крайъгълните камъни“ на демократичната държава. Свободата на словото се смята за една от основните характеристики на демократичното общество, едно от главните условия за развитието както на самото общество, така и на отделния човек. Освен като един от елементите на демократичната държава, свободата на словото е важен фактор за себerealизацията на отделния човек – благодарение на нея всеки може да търси истината, да задълбочава своите знания, да обогатява опита си, да участва в обществения живот. Свободата на словото е гарантирана от редица международни харти и конвенции, ратифицирани и спазвани от българското право. Например *Европейската конвенция за правата на човека* в член 10, посветен на свободата на изразяването на мнение, посочва, че всеки има право на свобода за изразяването на мнения. Това право включва свободата на всеки да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от държавните граници. Всеобщата декларация за правата на човека в чл. 19 изрично посоч-

¹ Публикацията е част от работата по проект „Езикова агресия и общество“, договор № ДН 10/7, финансиран от Фонд Научни изследвания.

ва, че всеки човек има право на свобода на убеждение и на изразяването му; тази свобода включва правото безпрепятствено да се придържа към своите убеждения, както и правото да търси, да получава и да разпространява информация и идеи чрез всички средства и без оглед на държавните граници. *Хартата за основните права на Европейския съюз* също обръща специално внимание на свободата на изразяването и на информацията (член II – 71): Всеки има право на свобода на изразяването. Това право включва свободата на мнение и свободата на получаване и разпространяване на информация или на идеи, без да се предполага намесата на публичните власти и независимо от границите.

Конституцията на Република България също постулира свободата на словото като едно от основните права в нашата държава: чл. 39: Всеки има право да изразява мнение и да го разпространява чрез слово – писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин.

Разглеждайки свободата на словото, ние говорим за т.нар. обществено субективно право, с което кореспондира задължението на всеки човек да не пречи на никого друго да изразява своето мнение (Херцег 2004: 9). Въпреки че свободата на словото е експлицитно изразена на конституционно ниво или в международните споразумения (което е важен фактор за нейната защита и за изискване на правото на нейното съществуване от позициите на индивида), става въпрос за едно съвсем естествено право на всяко човешко същество. То е изконно и общовалидно право, обаче упражняването и реализирането на практика на свободата на словото включват не само права, но и известни задължения. Това е изрично упоменато и в *Европейската конвенция за правата на човека*, в която се посочва, че упражняването на тези свободи същевременно е съпроводено със задължения и отговорности – чл. 10, ал. 2. Упражняването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност и на териториалната цялост, за предотвратяването на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или правата на другите, за предотвратяване разкриването на информация, получена доверително, или за гарантиране авторитета и безпристрастността на правосъдието.

Въпреки че свободата на словото е ключова за налагането и запазването на демокрацията, а също така за политическия, икономическия, научния развой на обществото (а дори и на самото изкуство), винаги трябва да имаме предвид, че тя може да бъде използвана и за подстрекаване на насилие, разпространение на омраза или застрашаване на обществото. Въпреки че може да се твърди, че една широка концепция на свободата на словото допуска и изразяването на екстремни възгледи, укрепва уменията за проява на толерантност в обществото, трябва да си зададем въпроса доколко проявите на омраза

в обществото повишават неговата толерантност – и тук именно очакваме да се прояви ролята на държавата да разграничи кои демонстрирани възгледи са дотолкова вредни, че да е необходимо да бъдат регулирани чрез държавни мерки. Друг важен въпрос е дали обществената (държавната) власт изобщо е способна да дефинира и извърши такова разграничение. Проблематиката за намесата на държавата в общественения дебат – т.е. кога и в какви случаи държавата вече трябва да се намеси – се реализира различно в отделните държави. Също така е много важно дали самото общество е способно да се справи само с определен тип възгледи. Дори самата юридическа наука оперира с понятието „език на омразата“, въпреки че то засега не е регулирано точно в българското законодателство и няма общовалидна международна дефиниция, която да бъде посочена и установена в съдебната практика.

Конституционно гарантираното право на изразяване на собствено мнение само по себе си е ограничено от правата на другите лица, които също могат да бъдат гарантирани от конституцията, или от пречки, постановени в законите, опазващи обществения морал и ценности (напр. посочването като наказуемо деяние, разпространяването на порнография също представлява определен вид ограничаване на свободата на словото). Следователно свободата на словото (освен изричните ограничения), се отнася както до информация или идеи, които биват приемани позитивно или са считани за безобидни, безопасни или дори маловажни, така и до тези, които могат да бъдат смятани за обидни, шокиращи, възмутителни и провокиращи – както държавата, така и индивида. Допускането на широк спектър информация и мнения, които могат да бъдат изразявани свободно в обществото, е много важна характеристика за демократичното общество, тъй като за оформянето на собствена позиция и отстояването ѝ човек има нужда от достъп до различна, дори противоположна информация. Но това, което може да лиши словото от неговата конституционна защита, може да бъде не само съдържанието, но и формата му, която при определени обстоятелства излиза от обществено допустимите граници, всеобщо признавани от всички демократични общества.

Почти всеки ден се срещаме с различни прояви на поведение, което се презентира както в приемливи (социализирани), така и в неприемливи (несоциализирани, агресивно-насилнически) форми. Някои от моделите на агресия се обуславят от личностни черти като недостатъчен самоконтрол или свръхконтрол, авторитарност или представляват своеобразно активно-независимо измерение. Други личностни черти и индивидуални различия, детерминиращи човешката агресия, включват „Аз“-овия контрол, самочувствието, ориентацията към постижение (Попов 2009: 32).

Самите прояви на агресия могат да бъдат изразени вербално, невербално, физически или психически, могат да бъдат насочени към хора, предмети, животни и т.н. Междупличностната агресия може да бъде словесна (присмиване, дразнене, заплашване, обиждане, ругане) срещу физическа (блъскане,

биене, нападане). Някои психолози твърдят, че това разграничение бива доказано не само описателно, но и еволюционно: физическата агресия възниква и се оформя доста рано в еволюцията, с върхови равнища по време на предучилищните години, докато словесната агресия показва малко по-късно начало (Попов 2009: 41). Проявите на агресия в нашето съвремие представляват и рефлексия на модерните времена, на техническия напредък и развитието на информационните технологии, които ни заобикалят отвсякъде и се проявяват във всяка сфера на живота ни.

Съвременният човек е потопен не само в информационна, но и емоционална среда (дори можем да използваме метафората информационна вихрушка или буря), която в голяма степен е формирана от публичната реч и главно посредством средствата за масова комуникация. Проявите на езикова агресия и свързаната с нея езикова манипулация в медиите и публичната реч като цяло не са ново явление, те винаги са били и част от политическия и журналистическия дискурс, и то далеч не само през последните десетилетия. Формите и проявите на тази агресия като че ли стават обаче по-видими в днешния глобализиран свят, където всяка информация е на „един клик“ разстояние. Може би само ни се струва, че днешният свят е изпълнен с много повече конфликти и непоносимост, които рефлектират и в езика ни, смятаме, че вербалното агресивно поведение става все по-интензивно и че неговите форми са все по-изкусни. Но по-скоро изключително се е увеличил и улеснил нашият достъп до проявите на езиковата агресия чрез информационния поток, в който се намираме, и можем да следим като в „пряко предаване“ агресивни типове поведения, отразени и със средствата на речта. Проявите на речева агресия стават постоянен елемент от езиковата практика на участниците в публичната комуникация, те са вече закотвени в речта на журналисти, политици и други обществени личности и като че ли укрепват позициите ѝ в речевото общуване, стигайки до ситуацията, че пряката речева агресия – т.е. обидата или оскъблението, е част от ежедневието журналистически и политически дискурс.

Поради това проблематиката на езиковото насилие, на вербалната агресия, на езиковата манипулация отдавна е в центъра на вниманието не само на лингвисти, но и на психолози, социолози, дори политолози, специалисти по маркетинг и реклама, етнологзи. Речевата агресивност се проявява не само чрез езикови единици, свързани с грубо, жестоко, силово поведение (вулгарни думи, псувни, просторечие и груб жаргон), но в много силна степен и с налагане от страна на говорещия на свое речево (или по-общо – комуникативно) поведение, отказ от диалог, неумение да се слуша събеседникът. Човек може да бъде индиректно агресивен по различни начини – например чрез вербални форми (да разказваш истории, за да навлечеш неприятности на някого), или да реагираш така, че „жертвата“ (мишената) да реши, че е обект на гняв или враждебност (например чрез мълчание). Речевата агресивност например в средствата за масова информация може да се състои и в нежеланието (или

неумението) на журналиста да създава общо езиково пространство на участниците в общуването. Отсъствието на такава комуникативна общност може да се възприеме от аудиторията като комуникативна (контактна и речева) агресивност на журналиста, като негов опит да се покаже езиково (дори информационно) превъзходство (Закоян 2009: 45).

Вербалната агресивност се смята за алтернатива на физическото нападение, както физическата, така и вербалната агресия са действия, целящи нараняване на другите. Човек може да ругае, да отправя язвителни забележки, да порицава, да упреква, да укорява, да се подиграва, да се присмива, да взема на подбив, или да дразни останалите, всяко от които може често да причини психичен дистрес, тревожност или загуба на каквото и да било самочувствие. Вербалното съдържание на нападението често бива придружавано от такива стилистични паралингвистични особености като виене, пицене или крещене. Заплахите също могат да бъдат извършени вербално: например „обещание“ за причиняване на телесна или психична увреда. Противникът, нападайки чрез индиректна вербална агресия, може да започне разпространяването на зловещи слухове за някого или да дава публичност на умишлени лъжи (за измама, кражба, изневяра), съсипващи репутацията на жертвата. При политическото съперничество такава индиректна агресия, особено чрез телевизионни клипове и реклами, е толкова разпространена и честа, колкото и директната вербална агресия по време на политически дебати (Попов 2012: 25).

Освен понятието *езикова агресия*, в лингвистиката, особено през последните тридесет години, се срещат и други понятия с почти идентично съдържание, напр. в руската лингвистика: *речевая, вербальная, словесная, коммуникативная агрессия* и *языковое насилие, словесная агрессия*, или на английски най-често *language aggression, language violence*. Често се заменят и понятията езикова агресивност и езикова агресия. Много често във връзка с езиковата агресия се появява и друг термин, на който се обръща голямо внимание не само от гледна точка на лингвистиката, но и от всички хуманитарни науки, дори започва да бъде отразяван и в законодателството на редица държави, а именно *език на омразата* (*hate speech*, *язык вражды, язык ненависти*). Много трудно е да се посочи ясно какво е и какво не е езикова агресия, тъй като тя се проявява в различни ситуации в човешката комуникация и под различни форми, но това, което обединява проявите ѝ, е целта от психологическа гледна точка да се унижи или обиди партньорът в дадената комуникативна ситуация чрез определено речево поведение.

Самото разбиране за това що е езикова агресия не е единно при всички лингвисти, дори при психолози и специалисти от други области, тъй като не е възможно да се даде точна и изчерпателна дефиниция на това понятие и да се определят точните му граници. Също така трябва да се подчертае, че самата вербална агресия може да бъде както явна чрез определени похвати, използвани в речта, така и скрита напр. лоши шеги, непряко осъждане или

пускане на слухове за някого, клюкарстване и т.н. В тесния смисъл на думата езиковата агресия бива приемана като речеви акт, които замества физическата агресия, и е изразител на заплаха, присмех, закани, неприятелски забележки, дори изразяване на категорична молба без използването на речевите формули за учтивост, присъщи на контекстовия етикет. Можем също да я определим като форма на речево поведение, насочена към унижение, накърняване или умишлено причиняване на нематериални щети на отделни лица и дори на обществото като цяло.

Като езикова агресия в по-широк смисъл на думата може да се подразбира както съзнателното, така и несъзнателното използване на такива езикови средства, които са неразбираеми или много слабо разбираеми за адресата и предизвикват усещането за субективен комуникационен дискомфорт, в резултат на което се поражда неприятно чувство, насочено към говорещия и което нерядко води до ответна реакция, отново изразена чрез някоя форма на езикова агресия. От гледна точка на комуникативното въздействие речевата агресия представлява настройка, атитюд на адресанта към антидиалог в широкия смисъл на думата (Глебов, Родионова 2011). Като проява на езикова агресия можем да квалифицираме дори т. нар. комуникативен саботаж – явление, характеризиращо диалогичната реч и междуличностното взаимодействие, което се причислява към т. нар. некооперативни прояви, тъй като предполага експлицитно изразяване на пренебрежение и игнориране на комуникационния партньор вследствие на вътрешно несъгласие и е противодействие, изразено имплицитно в речевата комуникация. В конкретни ситуации на общуване комуникативният саботаж може да се явява и средство за провокиране на конфликт, но понякога и обратно – като способ за неговата неутрализация.

При такова широко възприемане на езиковата агресивност или на езиковата агресия като нейни средства чисто в езиковата парадигма могат да се приемат например дори немотивираната употреба на нови и слабо разпространени чуждици в речта; също така експанзия на изрази от различни социални или териториални диалекти (диалектни думи, думи от професионален жаргон, жаргонни думи) или дори използване на неясни или прекалено софистицирани метафори, фразеологизми, алюзии, най-различни средства на езиковата игра и т.н. (Газда 2013: 85). С такова приемане на проявата на езиковата агресия обаче нейните граници съвсем се размиват и стават неадекватни и неупотребими за езиков и изобщо мултидисциплинарен анализ. Най-често срещаната в лингвистиката концепция за езиковата агресия е езиков/вербален израз на негативно емоционално-оценъчно отношение към някого или нещо, което е извън границите на етичните норми. Тя е съзнателно речево въздействие върху пряк или индиректен адресат с цел неговата дискредитация и унижение, и често е изразена чрез стилистично ниски оценъчни средства и пейоративни езикови похвати (Бикова 1999, Пеленкова 1999, цит. по Газда 2013).

На термините езикова и вербална агресия очевидно не може да бъдат дадени еднозначно определение и ясна интерпретация. Това, което обаче неизменно е включено в тях, е, че те съдържат описанието на настъпателно, доминиращо речево поведение, съзнателна атака на личния интегритет на адресата с помощта на езика. Същността на езиковата агресия може да бъде открита в умисъла на говорещия да обиди или да принуди за нещо адресата чрез своята реч, т.е. агресивни са примарно интенцията, намерението, а вербалното проявление е секундарно. В заключение може да си зададем въпроса – възможно ли е изобщо комуникацията без проявите на речева агресия? Възможно ли е агресията да бъде абсолютно изключена от нашето езиково поведение?

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бикова 1999:** Бикова, О. Н. *Языковое манипулирование*. В: Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. Красноярск 1999, Вып. 1(8), с. 99–114.
- Газда 2013:** Gazda, J. *Jazykové prostředky řečové agrese v ruském a českém tisku*. In Richterek, Oldřich; Půža, Miroslav. *Dialog kultur VII. Materiály z mezinárodní vědecké konference*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. с. 84–92
- Глебов, Родионова 2011:** Глебов, В. В., Родионова, О. М. 2011 *Особенности речевой агрессии* [online]. Достъпно на: <http://bit.ly/cIAfDs>
- Закоян 2009:** Закоян М. *Выражение агрессии в российских СМИ*. В: Вестник российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: Языки и специальность. № 2. 2009, с. 44–47
- Пеленкова 1999:** Пеленкова, Ю. А. *Механизмы речевой агрессии в современной российской прессе*, Красноярск 1999, с. 178–182.
- Попов 2009:** Попов, Хр. *Психология на човешката агресия, клинично-психиатрични аспекти*, второ издание, Издателска къща ЛИК, София 2009
- Попов 2012:** Попов, Хр. *Човешката агресия. Социопсихологични и психоаналитични аспекти*. Информа Интелект, София 2012.
- Херцег 2004:** Herczeg, Jiří. *Meze svobody projevu*. 1. vydání. Knihovnička Orac, Praha 2004.

Елена Крейчова

ЗА СЕМАНТИЧНИЯ ОБЕМ И КОНОТАЦИЯТА НА ЕДНА ЛЕКСЕМА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК¹

(ЯДЕМ ЛИ МАЛКИ НЕГЪРЧЕТА)

The paper deals with a juridical case provoked by the name of a popular brownie – „black coloured boy“. The study offers the linguistic point of view concerning semantics, connotation and context of the name of the brownie.

Key words: discrimination, semantics, public opinion

През 2015 година в *Комисията за защита от дискриминация* постъпва жалба от Албена Джоунс, българка от смесен брак, която в жалбата описва, че сладкишите, произведени и разпространявани в търговската мрежа с наименования „Негърче“ и „Негърка“ са дискриминационни спрямо всички чернокожи. Жалбата е насочена срещу „Захарни изделия – Варна“ ЕООД и ЕТ „Здравко Георгиев“–Перник. Според жалбоподателката, която е българка от смесен брак, предлагането на продукти, чиито названия са свързани с определена раса, различна от европейската, представлява дискриминация, защото, ядейки сладкиш „негърче“ в представите на човек се появява идеята, че физически яде хората, представители на негроидната раса. Според адвокатите на ответниците обаче „един средностатистически българин не мисли, докато яде сладолед „Ескимо“, татарско кюфте или салата „Снежанка“, че яде нещо, различно от храна“.

Жалбата и образуваната по нея преписка предизвикват широк отглас в целия спектър на обществения интерес. Отразени са в ежедневниците и в информационни агенции от целия спектър на журналистиката – от специализирани юридически и финансови издания през общи информационни портали до т.нар. жълти (клюкарски) издания, които в повечето случаи озаглавяват новината по един и същи начин.

В своя защита производителите посочват, че въпросните сладкиши са традиционни, популярни и предпочитани от потребителите, а твърденията за дискриминация са нелогични и неоправдани. Образуваното производство изиска лингвистична експертиза, съдържаща конкретни въпроси. Комисията за защита от дискриминация постави редица въпроси, на които се основа експертното мнение. Ето и основните:

1. Има ли думата „негърче“ пейоративно значение в българския език? Прилагателното „пейоративен“ в лингвистичната терминология означава следното: „унищожителен, пренебрежителен“ (Словарь 1989); 1. Който се

¹ Публикацията е част от работата по проект „Езикова агресия и общество“, договор № ДН 10/7, финансиран от Фонд Научни изследвания.

употребява с подчертаване на отрицателна оценка. 2. Който придава на думата отрицателно значение. 3. Отрицателен. (Речник 2000); който съдържа отрицателна оценка и изразява неодобрително, презрително отношение (Български тълковен речник 2002 г.).

Думата *негърче* е деминутивно съществително, умалително наименование (Радева 2004). То е образувано чрез наставка -че от съществителното име *негър*. При образуване на умалителни съществителни с наставка -че не се създава пейоративно значение. И при изходната дума, от която е образувана думата *негърче*, а именно *негър* (съответно в ж. р. *негърка*), не се открива пейоративно значение. Ако такова значение съществува, то трябва да е посочено в тълковните речници на мястото, където се посочват стилистичните маркери (това дали дадена дума е жаргонна, остаряла, вулгарна, обидна, книжна и под.). В изследваната от нас дума подобен маркер няма, виж напр: „**негър** м. и **негърка** ж. – лице от негроидна раса“ (Радева 2012, стр. 366). От казаното дотук може да се направи извод, че думата „негърче“ няма пейоративно значение в българския език.

2. Как се съотнасят понятието „негърче“ като име на десерт и търговска марка, употребявано в контекста на сладкарската индустрия, и думата, означаваща конкретен референт от действителността – представител на негроидната човешка раса?

Във всеки език голяма част от думите имат повече от едно значение. Това е така, защото човешкото мислене е образно и асоциативно и една дума може да назовава повече от един предмет. Основното (прякото) значение на всяка дума е първичното, а преносното (метафоричното) се образува, когато в мисленето на човек се пораждат връзки, основани на сходства между определени предмети. Тези сходства могат да бъдат по форма (напр. *глава* на човек и *глава* лук, по функция – *аларма* на кола и *аларма* за събуждане). Така могат да бъдат и по цвят, като е в случая. Основа за метафоричния пренос е тъмният цвят (в прякото значение на кожата, в преносното – на тестото). Почти всяка дума има едно или повече преносни значения наред с прякото. За функционирането на едно от тях в конкретна ситуация решаващ е контекстът. Както никой носител на българския език не би объркал *ръкав* на дреха с *ръкав* на река, така и в контекст не се смесват негърче¹ като дете от негроидната раса и негърче² като вид сладкиш.

От лингвистична гледна точка тук става въпрос за полисемия, или за наличие на пряко и преносно значение на една дума. Преносното значение е образувано на основание сходство по признак 'цвет'.

3. Позната ли е на езикознанието традицията сладкарските продукти да носят екзотични наименования, в това число на хора, на животни и други реалии от действителността?

В кулинарната и в частност сладкарската традиция явлението да се назовават сладкиши с човешки имена, етноси или професии е познато не само в български, но и в европейски контекст. Ще споменем само някои – сладкиши *шарлота*, *агнеса* (лични имена), *жадната монахиня* (професия), *ескимо* (название на етнос).

4. Какви са етимологията и лексикалното значение на думите „негърка“ и „негърче“.

Според етимологичния речник на българския език (Български етимологичен речник 1971, стр. 233) „**негър** е човек от населението на Централна Африка с черна кожа и къдрава коса. Негър (1843 г. въведено за пръв път), негър (1869 г.) и производните *негърка*, *негърски*, *негритяни* (1858 г.). Книжовна заемка от френски (*negre*), руски (*негр*), и испански / португалски (*negro* – черен)“. Според данните от речника на БАН можем да направим извод, че етимологията на думите *негърка* и *негърче* са свързани с тъмния цвят на кожата, тоест чернокожи, в случая чернокожо/тъмнокожо дете и тъмнокожа/чернокожа жена.

5. Свързва ли се сама по себе си думата „негърка“ със сладкиш, традиционен за българската култура.

В българската кулинарна традиция от десетилетия е познат сладкиш с наименование „негърче“. Такъв сладкиш се среща в кулинарни книги от преди 30-40 години, във всички онлайн готварски сайтове, често присъства и в менютата на ресторанти. Сладкиш с наименование „Негърка“ е ново явление, познат е само като готов десерт в търговската мрежа.

Експертното мнение, разбира се, няма за цел задълбочено научно представяне на проблематика, свързана със семантичния обем и конотациите на определената лексема. Но то е важно заради връзката на лексикалните явления с обществените нагласи, които са в основата на реални казуси от съдебната практика.

Като обобщение в контекста на разсъжденията ни в посока на политически коректната реч бихме могли да заявим убеждението си, че тя представлява една проява на динамиката в лексикалната система на езика, и по-точно – в развитието и осмислянето на конотативната натовареност на определени лексеми. Известен набор от думи в последните десетилетия стана обществено неприемлив за употреба. Това се дължи както на глобализацията на човешките отношения, така и на социално-политически фактори като общността на идеите и цивилизационния подход на демократичните общества, синхронизирането на законодателството на България към това на ЕС и др. От друга страна обаче, виждаме на практика, че един и същ списък от думи в различни национални общества, културни общности, както и езикова среда имат различна историческа и ценностна маркираност, различна история и семантичен

обхват. Това ни дава основание да твърдим, че политически коректната лексика не е универсална и хомогенна в своя състав и семантика в различните култури. Именно тази част от лексиката е много динамична и възприемането на семантиката ѝ подлежи на промяна. Напълно е възможно твърденията ни след няколко години да подлежат на ревизия в зависимост от промените в конотацията и обществено-политическото развитие.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Български етимологичен речник 1971:** *Български етимологичен речник*, 4 том, издание на Института за български език, БАН.
- Български тълковен речник 2002:** *Български тълковен речник*. Наука и изкуство, 2002.
- Радева 2004:** Радева В. *В света на думите. Структура и значение на производната дума*. Унив. изд. "Св. Климент Охридски". 2004
- Радева 2012:** Радева В. *Български тълковен речник*. София. Изд. "Изток-Запад", 2012.
- Речник 2000:** *Речник на чуждите думи в българския език, пето издание*, Наука и изкуство. София, 2000.
- Словарь 1989:** *Французско-русский учебный словарь лингвистической терминологии*. Москва, 1989.

Надежда Михайлова-Сталянова

ОТНОСНО УПОТРЕБАТА НА НАЗВАНИЕ *POMACE* ЗА ВИД ЗЕХТИН, ПРЕДЛАГАН НА БЪЛГАРСКИЯ ПАЗАР

The article presents data of the transcribed forms *Pomas* and *Pomace*, labeling a kind of olive oil *Pomace* on offer at the Bulgarian market. It studies their usage in supermarkets of big chain stores, as well as in Internet forums.

Key words: Bulgarian language, transcription, transliteration, loan-words

Темата за възприемането на чужди названия в българския език е особено актуална днес при представянето на непрестанно заливащите ни чуждестранни продукти на българския пазар. Така обикновеният българин ежедневно се запознава с нови названия, които е принуден да усвоява с предлаганите му продукти. Интересен е пътят на възприемане и усвояване на отделните чужди названия в езика ни. Като цяло те преминават от английски или чрез посредничеството на английски в български език. Но има и изключения, свързани с произхода на продукта и с мястото на производството му.

Интерес представлява представянето в магазинната мрежа на продукт, обозначен като зехтин *Pomace*. Навлязлото през английски език название се транскрибира на български като *Помас*. В английско-български речници думата *romace*, с правилна транскрипция *pòmис*, е отбелязана със значение 'остатъци от изстискан плод (риба и пр.); кюспе' (АБР 2000). В случая названието означава продукт от вторична обработка на маслини – растителна култура, вирееща в Южна Европа (Испания, Португалия, Италия, Гърция), в Мала Азия и др. То се открива и изписване на транскрибиран вариант *Помаче*, навлязъл от италиански език, като е налице непоследователност при възприемането на думата в български език. Италианският българист Давиде Фанчуло дава следното обяснение на название *Помаче* в италианския език: „Обикновено в Италия, когато зехтинът не е Екстра върджин (*extra vergine*), което е най-високото качество, може да е *OLIO DI SANSA*. Това значи, че екстрактът е добит от останките на обработените вече маслини и не се продава много у нас. Иначе терминът *POMACE* (чете се *помаче*) съществува в италианския език, но не е много разпространен, и той, по данни от речника *Garzanti* (GDI 2013), означава 'остатъци от маслодайни растения след извличане на маслото, които се използват и като тор' „.

Но да видим каква е картината с употребата на названието на българския пазар. Включените наблюдения са от магазини на големи вериги в район "Младост" на гр. София за периода 2012 – 2016 г.

В магазин *LIDL*, в ж.к. Младост 3, по данни от 19.05.2014 г., на табела над щанд с изложени разфасовки зехтин е изписано: Само в *Lidl* / Зехтин *Помаче* / 1 л. / 5,99 лв. На етикета на разфасовката се чете: *OLIVE POMACE OIL*.

В магазин *Фантастико*, ж.к. Младост 3, по данни от 10.07.2015 г., на отделен рафт с различни марки бутилиран зехтин *Pomace*, на всички етикети е

изписано *Зехтин Помас*. От бутилките единствено на разфасовката на Зехтин Минерва Помас 1 л. отзад на бяло етикетче има надпис *Зехтин Помаче*.

В магазин *Кауфланд*, ж.к. Младост 3, по данни от 24.04.2015 г., на щанд с много видове зехтин са изложени на два рафта разфасовки със зехтин Помасе. На всички етикети на рафта е изписано Зехтин Помас (Liberitas; Elia Pomace olive oil; Costa de Espana olive oil Pomace; ECE Pomace olive oil; Зехтин Камарко). От разфасовките единствено на тия с надпис на английски ELLADA GREEK OLIVE OIL Pomace отзад, на бял етикет е отбелязано: *Гръцки зехтин Помаче*. Вносител Бъртек ООД.

В магазин *Карфур*, ж.к. Младост, по данни от 24.02.2016 г., на етикет на стелаж с предлагани видове зехтин е изписано: OLITALIA Зехтин Помаче 1 л. На етикета на бутилката се чете: OLITALIA / OLIVE POMACE OIL – 1 л. На друг етикет на стелаж пише: Зехтин Помаче 1 л. / Сперони. Но на етикета на разфасовката е изписано: OLIO SPERONI / МАСЛИНОВО МАСЛО ОТ МАСЛИНОВО КЮСПЕ – 1 л.

В магазин *Пикадили*, ж.к. Младост 1, по данни от 23.10.2015 г., на щанд с изложени видове зехтин се откриват бутилки с надпис на етикета Campese / POMACE / OLIVE OIL (разфасовките са за 1 и 2 л). На етикета на стелаж пише: КАМПЕЗЕ / зехтин Помас 1 л. (съответно 2 л). За друг вид предлаган зехтин на етикета на стелаж е отбелязано: OLITALIA / *Зехтин Помаче* 1 л. На етикета на стъклената разфасовка се чете: OLITALIA / OLIVE POMACE OIL – 1 л.

В магазин *BILLA*, по данни от 20.12.2015 г., на етикетите на стелажите за марки зехтин Помасе: SAN LAZARO, MINERVA, ELIA, OLITALIA, DEL ALMA, CAMPEZE е изписано след марката съчетание Зехтин Помас. Такива са и надписите на разфасовките.

В магазин ХИТ, ж.к. Младост 2, по данни от 13.11.2013 г., на етикет на рафт с изложени разфасовки зехтин пише: Минерва зехтин 1 л. Помач. На етикета на разфасовката се чете: *Зехтин Помаче*. По данни от 14.04.2015 г. на етикети на рафта пише: MINERVA, 1 л., Зехтин Помаче; MINERVA, 2 л., Зехтин Помач. На етикетите на разфасовките се чете: *Зехтин Помаче*.

От представените данни става ясно, че при изписването на етикети на стелаж за предлагания продукт, в повечето магазини е предпочитано неправилно транскрибираното име *Помас* вм. *Памис* на продукта Помасе, навлязло чрез посредничеството на английски език (в магазини Фантастико, Кауфланд, BILLA). Но е налице и изписване на транскрибиран вариант от италиански *Помаче* (в магазини LIDL, Карфур, ХИТ, Пикадили). Все пак употребата на такъв вариант е характерна за представяните разфасовки на определени фирми (MINERVA, OLITALIA), които са италиански. В единичен случай се открива изписан на етикет на разфасовка транскрибиран вариант *Помаче* от фирма вносител Бъртек ООД. Буди недоумение изписването на транскрибиран облик *Помач*, наред с *Помаче*, на етикети на стелаж в магазин ХИТ, ж.к. Младост 2. В случая отговорниците за надписите на етикетите са проявили

творчество и са сътворили нова дума, своеобразен хибрид между транскрибираната от английски форма *Помас* и от италиански форма *Помаче*!

Интересни данни за употребата на транскрибираните варианти на названието се откриват в интернет форумите, посветени на темата за готварството, в частност за зехтина. В повечето случаи се употребява транскрибиран облик *Помаче*:

Зехтин Помаче (Pomace) - ≤ 5% киселинност. Това е механично обработен зехтин. Той има значително малко приложения и при него липсват лечебните и хранителни качества, характерни за зехтина. Най-често се използва за пържене и за горене. Много често под наименованието „Помаче“ ще намерите мазнина с процент зехтин и процент други мазнини. – <http://zdravosloven.com/portal/statii/zehtin-critida-1098.html> – посетен 13.03.2014.

В сайт resto.bg: Зехтин „Помаче“. Зехтинът Помаче е зехтин от най-ниска степен. Помаче е тази част от маслината, която остава, след като цялото масло и вода, съдържащи се в маслината са били отстранени чрез пресоване или центрофугиране. -<http://woman.hotnews.bg/n/zehtin-no-kakuv.23296.html> – посетен 12.07.2015.

Най-евтиното маслиново масло е Pomace Olive Oil, Olive-Pomace Oil (познато като Помаче). Думата „Pomace“ означава „изстискани, смачкани плодове“. Произвежда се след производството на масло от първия добив от останалата маслинова маса и се смесва с малко количество зехтин Върджин за възстановяване на цвета и вкуса. Това масло също може да се използва за приготвяне на топла храна. – <http://www.bg-zonata.com/zonata/2013/1/27/527667920248.htm> – посетен 14.12.2015.

ПОМАС (помаче) зехтин – най-евтиният клас. Помаче (Pomace) е произведен от останалата маслинова маса, след производството на масло от първия добив. Смесва с малко количество зехтин Върджин за възстановяване на цвета и вкуса – https://bg-bg.facebook.com/permalink.php?story_fbid=813025962084156&id=644773578909396 – посетен 15.12.2015.

Зехтин Помаче Speroni 1л – <https://www.supermag.bg/promotions/%D0%B7-%D1%85%D1%82-%D0%BF-%D1%87-speroni-1.html> – посетен 15.12.2015.

В други форуми е налице успоредна употреба на вариантите, транскрибирани от английски *Помас* и от италиански *Помаче*. Дори на места е отбелязана и правилно транскрибираната от английски форма *Памис*:

Pomace (*на български помас, помаче*) – най-нискокачествен, с най-ниско съдържание на полифеноли. Получава се чрез рафиниране на остатъчните продукти от студеното пресоване на маслината. Но той е несравним като качествени показатели и полезни съставки със зехтин екстра върджин, защото при технологията на подгряване се губят ценните свойства. Остава само ароматът на маслините. – zdravoslovno.com – посетен 08.05.2015.

Pomace се произнася по различни начини на български – помас, памис, помаче, в зависимост от това на какъв език се чете. „Pomace Oil се получава чрез рафиниране на остатъчните продукти от студеното пресоване на масли-

ната. http://www.regal.bg/pazari/2008/08/02/533460_vnositeli_poniatie_salaten_zehtin_ima_samo_v_bulgariia/ – посетен 21.09.2014.

Отпадъкът от производството на зехтин се използва за производството на гориво или за направата на нискокачествения Помас / Помаче / Памис / Pomace зехтин. За да се направи на гориво, остатъкът се изсушава и се прави на пелети. Изсушеният остатък прилича на едро нескафе, но с много светъл цвят. Той може да се използва и за наторяване. – See more at: <http://www.gingerylemon.com/2013/09/kak-se-pravi-zehtin.html#sthash.pZnU3LnN.dpuf> – посетен 15.01.2016.

Olive Pomace Oil. Названието на този зехтин се превежда като помас или помаче. Получава се чрез химична екстракция на остатъците от маслини и костилки и е най-нискокачественият зехтин. Използва се за готвене и пържене. – <http://www.raboteshtomomiche.com/article.php?id=kakvo-ne-znaem-za-zehtina-1600> – посетен 15.01.2016.

Редно е да се отбележи, че графичната близост на транскрибирания вариант *Помаче* с умалителната форма *помаче* на название (конфесионим) *помак* 'българин, изповядващ мюсюлманска религия' провокира някои участници във форумите да търсят близост между двете думи:

За българо-мохамедани – зехтин „Помаче“ (автор Анонимен);

Ето какъв зехтин видях в Билла – 6 лв Pomace Oil (помашки зехтин), шеста цедка (06.06. 2012 – автор cofee.lean)

Iskam da znam dumata pomace kakvo ozna4ava na balgarski. Molq vi napisahete. Speshno e. Trqbva da znam. Molq vi.pls,pls,pls,pls,pls,pls. – Във: Вносители: понятие салатен зехтин има само в България. – http://www.regal.bg/pazari/2008/08/02/533460_vnositeli_poniatie_salaten_zehtin_ima_samo_v_bulgariia/ – посетен 16.11.2015.

Мужик / 19 Май 2013 13:47 / Германец / Лидл – Гърция: 5 л. – 14,99 евро (в промоция), нормална цена – 16,99 евро. Но не помашки като в БГ!!;

Приятелю, на такива цени върви последната вода с която промиват пресите за производство на зехтин, преди края на работния ден. – <http://www.segabg.com/article.php?id=649323> – посетен 14.10.2013.

В случая транскрибираният облик на название на вид зехтин *Помаче* и умалителната форма *помаче* на конфесионим *помак* са в омонимна връзка. Видно е, че в българския език се използват два варианта на транскрибирано название Pomace за вид зехтин, предлаган на българския пазар. Разнообразието е свързано с навлизането на вариантите от различни езици – английски и италиански, като във втория случай става въпрос за продукт, произвеждан от италиански фирми, които го разпространяват на пазара. Интересно е, че разнообразието се запазва и при изписване на названието върху етикетите на стелажите за предлаганата стока в български магазини от големи магазинни вериги. Това несъмнено е свързано с липсата на общи правила, които да се спазват. В текста на Наредбата за изискванията за етикетиране и представяне на храните, влязла в сила

от 13.12.2014 г. и обнародвана в Държавен вестник, бр. 102 от 12.12.2014 г., няма специална точка, посветена на правила за изписване на транскрибирани и транслитерирани названия на продукти, предлагани на българския пазар. В нея се акцентира на това точно и ясно да бъдат описани качествата на предлагания продукт, произходът му и всичко свързано с безопасността му. В публикации, посветени на същата тема, се доуточнява: „Същите изисквания, само че детайлно разписани, съществуват и в Наредбата за изискванията за етикетирането и представянето на храните. Освен това в нея са залегнали и редица други задължения за търговеца – информацията трябва да бъде ясна, лесно видима, неизтриваема и на едно зрително поле, т.е. да се възприема с един поглед от потребителя“ (Етикетирането на хранителни стоки от гледна точка на потребителите) – <http://www.org-bg.net/index.php?mid=76&doc=91> – посетен 05.11.2015. От това става ясно, че навлизането и усвояването на транскрибирани и транслитерирани варианти на чужди думи в езика ни не са предмет на държавна политика. То се регулира от различни екстралингвистични фактори, какъвто е например пазарът на стоки. Назначаваните отговорници за надписите на стоките в магазинните вериги съвместяват тая си дейност с други задължения. Вероятно нямат нужната езикова квалификация и, което е по-важно, едва ли са им представени ясни критерии, които да спазват при оформянето на надписите. Както става ясно, няма държавен орган, който да следи за правилното оформяне на етикетите на стоки от езиковедска гледна точка.

Преди време един български спортен журналист и коментатор на футболни мачове изговаряше в ефир на български език фамиленото име на известен португалски футболист, изписвано на латиница Maniche, в транскрибиран вариант *Маниче*. А колегите му, за разлика от него, произнасяха името във вариант *Маниш*. И тук може да се търси посредничеството на различни езици при транскрибирането на името, тъй като известният португалски футболист, прекратил кариерата си през 2012 г., освен във водещите португалски клубове Бенфика (чийто възпитаник е), Порто и Спортинг, е играл в Челси (Англия), Атлетико Мадрид (Испания), Интер (Италия), Кьолн (Германия). Възможно е италианските коментатори да са произнасяли името му *Маниче* и този вариант да е възприел българският футболен коментатор. Но скоро след това той започна да използва облик *Маниш*. Интересно ще е да се проследи каква ще е съдбата на навлезлите в употреба в българския език два варианта на название Romase за вид зехтин – *Помас* и *Помаче*. Ще продължи ли успоредната им употреба или някой ще надделее?

БИБЛИОГРАФИЯ

- АБР 2000: Английски-български речник. Т. 1, А – I, Т. 2, К – Z. С. 2000, ИК „Емас“.
GDI 2013: Grande dizionario di italiano. Garzanti Linguistica. 2013.
NDII 1966: Nuovissimo dizionario Italiano-inglese, inglese-italiano. Milano. 1966

Георги Митринов

Българският език в славянски контекст

СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗАНАЯТИ – В ТЪРСЕНЕ НА ЧЕШКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

The aim of this paper is to analyse the translation procedures, which were used in the translating of Radichkov's novel *Страх* and Chajtov's short story *Когато светът си събуваше* потурите into Czech language. The main difficulty which the translator faced was how to transfer the dialect lexemes. In translatology it is not recommended to substitute one dialect for another, so these elements must be compensated by another means of expression which transfers the functions of the dialect lexemes.

Key words: dialect lexemes, translation procedures, Bulgarian language, Czech language, fiction

Настоящата статия има за цел да представи преводаческите трансформации (техники на превод, преводачески похвати), използвани при превода на Радичковата новела „Страх“ и Хайтовия разказ „Когато светът си събуваше“ на чешки език. И в двете творби са изобразени стари български занаяти – *воденичарството* и *кундурджийството*. При превода на художествена литература от водещо значение е да се предадат езиковите средства, които имат определена естетическа функция.

Много от стилово натоварените елементи в творбите на Йордан Радичков и Николай Хайтов се отличават с диалектна или просторечна маркираност. Стилистичната функция на диалектизмите и при двамата автори е изследвана от Мария Китанова, която ги групира в няколко семантични групи. В настоящия текст предмет на анализ е *занаятчийската лексика*.

Йордан Радичков

„Страх“ е новела за едно отдавна отминало време на воденици, ханчета и духове. Воденицата по думите на Радичков е „място не по-малко свято от манастира или от който и да било прочут параклис или постница, защото на това място се извършва една част от магията на хляба“ (Радичков: 1975: 94).

Повечето диалектни думи не затрудняват българския читател, защото са обяснени от самия автор. Този похват е типичен за Й. Радичков, който почти

винаги обяснява диалектизмите или ги сравнява с техните неутрални книжовни синоними. Според М. Китанова подробното обяснение на определени диалектизми не е свързано само с доброто желание да бъде улеснен читателят. „Една част от думите се разбират по смисъл от контекста. По този начин авторът поставя в динамични отношения елементи от двете подсистеми на българския национален език – книжовната лексика и диалектната, използвайки деавтоматизацията като активен функционален белег“ (Китанова: 2008: 67).

Много от диалектизмите в творбите на Й. Радичков са натоварени с определено естетическо значение, по думите на М. Китанова това са „естетически преобразувани в художествената реч диалектизми“ (Пак там, с. 14).

При повечето ексцерпирани примери посочваме контекст, за да се онагледят отношения между книжовната и диалектната лексика. При превод на чужд език този контраст би бил трудно осъществим, защото замяната на един диалект с друг води до локализиране на определени области.

Едно от най-новите изследвания, в което се поставя въпросът за превода на диалект, е за „За превода“ на Дария Карапеткова. Според авторката, диалектът има „подчергана локализираща функция, т. е. обвързва повествованието с всички географски, етнографски, социални и национални препратки, които произтичат от него. [...] Заместването му с друг диалект би могло да препятства потапянето в създадения от автора художествен свят, фиктивен и реалистичен едновременно“ (Карапеткова: 2016: 120).

Едни от най-характерните преводачески похвати¹ при превод на художествена литература са *компенсация*, *функционална замяна*², *описателен превод*, *генерализация* и др. Необходимо е по-подробното представяне на похвата *функционална замяна* заради честата му употреба именно в художествени текстове, включително и в анализиранияте творби.

Функционалната замяна според Светла Томанова се състои в избора на дума, която означава нещо друго, но представлява понятие, което е контекстуално и логически свързано. „Функционалните трансформации могат достатъчно дълбоко да засягат логичните структури на изреченията, образността и експресивността на изказването“ (Томанова: 2009: 24).

Условно приемаме, че под функционална замяна се разбира превод на стилово маркирани средства с неутрални или с такива, които имат различна маркираност. При такава промяна се наблюдават *стилистични отклонения*.

Ще се спрем на някои от преводаческите решения на Яна Маркова, превела на чешки език сборника с новели „*Спомени за коне*“, в който е включена и новелата „*Страх*“. Анализираме само първата и втората част на новелата, посветени на воденицата и воденичаря.

Единственият преводен еквивалент, който е диалектно маркиран, е лексемата **vantroky** като съответствие на българския **поязък** (*преграда като яз, малък бент*, РБЕ). Останалите диалектни лексеми, свързани с изобразяването на воденицата, са преведени в повечето случаи неутрално.

Кереп със значение „горната широка част на воденична вада“ (РБЕ) е преведен неутрално чрез функционална замяна: „*Kamenné koryto řeky, z něhož voda teče do vantrůk, je vždy plné žen a děvčat. Tomu místu se říká bělidlo, v létě ženy ze vsi na bělidle perou*“ (Радичков: 1977: 110).

Неутрално е предаден и диалектизмът **ставило** „дъсчена преграда за спурране водата на воденичен улей“ (ПРОДД, 1998). „Време е да пуцаме **ставило**! Воденичарите спускат **ставило**, когато мливото в коша свърши...“ (Радичков: 1975: 107) > „*Už je čas zas spustit stavidlo! Mlynáři spouštějí stavidlo, když v koších dojde zrno*...“ (Радичков: 1977: 118).

Друг похват, който Я. Маркова използва, е *описателният превод*, приложен при превода на лексемата **паспал** със значение „брашнен прах във воденица, поленнал по околните предмети“ (ПРОДД, 1998). Въпреки стилистичната характеристика *нар.*, посочена в ПРОДД, приемаме лексемата **паспал** за диалектна. От функционална и от рецептивна гледна точка М. Китанова предлага *разговорно-простонародната* лексика, а също така и лексиката с чужд (турски произход) главно от групата на етнографизмите, да се включва в понятието *диалектизъм* (Китанова: 2008: 15). Радичков акцентира лексемата **паспал**, като я поставя в скоби: „*Камък о камък се стърже, скърцане се носи от цялата воденица, ситен брашнен прах (паспал) витае из въздуха*...“ (Радичков: 1975: 100). > „*Kámen skřípe o kámen, po celém mlýně se rozléhá vrzání, ve vzduchu se vznáší jemný moučný prach*...“ (Радичков: 1977: 111).

Освен воденичарството в новелата „Страх“ присъства и тепавичарският занаят чрез лексемата **ваявица**: „... водни тепавици, наричани от народа **ваявици**“ (Радичков: 1975: 98). На чешки противопоставянето *книжовно – диалектно* или *маркирано – немаркирано езиково средство* не е осъществено, а е предадено чрез синонимите термини **valcha** и **valchovna**: „...*vodní valchy, kterým lidi říkali valchovny*“ (Радичков: 1977: 109).

В друга Радичкова творба „Ямурлук“ (Pastýřská šířice), преведена от Хана Райнерова, отново се появява ваявицата: „*Отнасям шаяка на ваявицата (ние викаме ваявица на тепавицата)*...“ (Радичков: 1972: 6). При този превод похватът, който е използван, е *конкретизиране* на значението: „*Odnesl jsem sukno do valchovny (nebo jak u nás říkáme, na hamr)*...“ (Радичков: 1988: 6). Лексемата **hamr** (*těžké kladivo, buchar hnaný vodní silou užívaný dř. k zpracování kovů*, ASCS), препраща към определен вид тепавици – т. нар. *kladivová valcha*.

В началото на новелата Й. Радичков изпълва с носталгия читателя за отминалите стари времена, свързани с воденицата, но той също така с техническа „конкретност“ и метафорична наситеност описва и механизмите на самата воденица. Въпреки че в следващия откъс не е включена диалектна и просторечна лексика, си позволяваме да го представим, защото е неделима част от творбата, в която отделните езикови средства не съществуват отделно, а са в единство, за да създадат цялостно естетическо въздействие: „*С позволение*

на читателя, тука и аз ще се намеся да кажа няколко думи за **кречеталото**: то е простият, но основен механизъм за обратна информация, то е като пънна връв на цялата воденица, приема водните импулси и ритъма на водната фабрика, упражнява контрол върху струята от зърна, падащи от коша, и ако водата придойде по улея и започне да върти по-бързо воденичния камък, то кречеталото, винаги будно, се раздвижва по-пъргаво върху камъка, подскача като **нестинарка**, започва да тръска по-бързо коша със зърното, от което зърното потича по-обилно; или обратно. Не зная защо този изключително хитроумен и безкрайно прост механизъм за обратна връзка ние наричаме не особено любезно **кречетало** и със същата тази дума наричаме дърдорковците ... „ (Радичков: 1975: 100)

Терминът **кречетало**, свързан с воденичарството, е функционално заменен с аналогичен чешки термин **korčák** (*чеш. pohyblivé dno násypného koše*, SSSJČ). В цитирания откъс присъства и реалитя **нестинарка**, която е предадена адекватно в чешкия превод чрез комбинирането на два похвата – *транскрипция* и *пояснение* (допълнение): „...*poskakuje jako nestinarka na žhavém uhlí*...“ (Radičkov: 1977: 111).

В анализирания кратък откъс от новелата „Страх“ от занаятчийската лексика се отправихме към българската мистичност, за да се приземим отново върху *битовото* в Хайтовия разказ „Когато светът си събуваше потурите“.

Николай Хайтов

Николай Хайтов също обяснява диалектизмите в творбите си чрез книжовни думи и дори ги акцентира с кавички: „Купуваха ги най-вече салджиите по Марица, затова им казваха „салджицки“ (Хайтов: 1967: 27). Противопоставянето на диалектната и книжовната лексика е типичен похват и за Н. Хайтов, но за разлика от Й. Радичков, той използва много повече турцизми, които са характерни за системата на родопските диалекти. Лексиката от турски произход също би могла условно да се включи в понятието *диалектизъм* (Китанова: 2008: 32).

И в този разказ един занаят си отива и светът не само си е събул *пануците*, но и *потурите*, както гласи самото заглавие. Подходящият превод на заглавие оказва влияние върху приемането на текста от чуждия читател.

Заглавието е посредник между читателя и автора, между читателя и текста. То предшества текста – представя го, задава нагласи и създава очаквания за него. Основната роля на заглавието е да прелъсти читателя. И ако в конкретния случай това е валидно за българския читател, не можем да твърдим същото за чешкия, защото „*Когато светът си събуваше потурите*“ съдържа реалитя, която на чешки език е предадена с *описателен превод* – „*Když si svět svlékal vesnické kalhoty*“, чрез който се загубва колоритът.

Известна компенсация при превода на тази реалия е постигната в самия разказ – „*vesnický kalhoty si už svlíká a zuje si i pantofle*“ (Хайтов: 1974: 222), където се проявява фонетична особеност на т. нар. *obecná čeština* или *běžně mluvená čeština* (термини, които само приблизително и условно могат да се преведат като *разговорен чешки език*).³

Компенсации чрез морфологични и фонетични особености на *obecná čeština* има не само в горепосочения пример, а и в рамките на целия текст (*prej, velkej, s našima střevícema a pantoflema, nový kopyta, ukrad u dp.*).

Лексеми, които са пряко свързани с *кундурджийството*, са предадени в повечето случаи чрез *функционална замяна*. Противопоставянето на някои двойки книжовни и диалектни думи в оригинала е съхранено в превода чрез противопоставяне на ниво *неутрална – книжна лексика*: *кундурджия – обушар* > *švec – obuvník* („*Като ти казвам кундурджия, ти не го бъркай с обушар*“ (Хайтов: 1967: 26). > „*Když říkám švec, neplet' si to s obuvníkem*“ (Хайтов: 1974: 220).

Чрез функционална замяна са предадени и самите *кундури*, придружени от просторечната лексема *чешиит* („*вид, сорт*“, БТР 1994), за които авторът пояснява: „*Работехме какви ли не чешиити кундури (пануци, кундури – едно и също)*“ (Хайтов: 1967: 26). Еквивалентът в преводния текст е отново неутрален: „*Šili jsme všechny druhy – papuče, pantofle i střevíce*“ (Хайтов: 1974: 220).

Известна компенсация е постигната при превода на диалектизма *мющерия* („*купувач, клиент*“, РБЕ) чрез фонетичните и морфологичните особености на *obecná čeština*: „*Бакиш обра селските ни мющерии и алъш-верушът се запече*“ (Хайтов: 1967: 31) > „*Bakíš nám ukrad venkovský zákazníky a bylo po kšeftě*“ (Хайтов: 1974: 226).

Присъствието на интердиалекта *obecná čeština* се явява като подходящо преводаческо решение на равнището на целия текст. Този похват е препоръчван и от повечето теоретици на превода като един от начините за превод на диалект.

В двата анализирани текста, преведени на чешки език от две различни преводачки, са използвани сходни преводни техники при предаването на диалектизми. Водеща е *функционалната замяна*, следвана от *описателния превод*. И при двата подхода има стилистично отклонение в посока неутрализация на преводния текст. Явлението е характерно за превода на текстове, изобразяващи национален или местен колорит.

Противопоставянето на *книжовна – диалектна лексика* в оригиналните текстове е предадено частично чрез противопоставяне на *книжна – немаркирана лексика*. Спецификата на *занаятчийската лексика* изправя преводача пред нелеката задача да открие адекватни термини, отдавна останали в миналото, но все още пробуждащи носталгия у читателя.

БЕЛЕЖКИ

¹ В преводознанието няма единство в терминологията и класификациите, свързани с преводните техники. Условно приемаме термините *преводна трансформация*, *преводна техника* и *преводен похват* за синонимни.

² Терминът е заимстван от С. Томанова (Томанова: 2009: 24).

³ Вж. предговора към *Чешко-български речник на книжовната лексика*: https://blogs.uni-plovdiv.net/slavistica_slovo/archives/2468.

БИБЛИОГРАФИЯ

ASCS: *Akademický slovník cizích slov*: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>, 12. 1. 2017.

БТР 1994: Андрейчин Л. и кол. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1994

Карапеткова 2016: Карапеткова Д. *За превода*. София: Колибри, 2016.

Китанова 2008: Китанова М. *Стилистична функция на диалектизмите в съвременната художествена проза (по материали от Николай Хайтов и Йордан Радичков)*. София: ЕТО, 2008.

РБЕ: *Речник на българския език*. Институт за български език при БАН, <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>, 12. 1. 2017.

ПРОД 1998: Илчев С. и кол. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: ЕМАС, 1998.

SSJČ: Havránek, V. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*, <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>, 12.1.2017.

Томанова 2009: Томанова С. *Междуетиково взаимодействие в превода (от руски на български и от български на руски език)*. УИ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2009.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Радичков 1972: Радичков Й. *Барутният буквар*. София: Български писател, 1972.

Радичков 1975: Радичков Й. *Спомени за коне*. София: Български писател, 1975.

Радичков 1977: Radičkov J. *Vzpomínky na koně*. Praha: Melantrich, 1977

Радичков 1988: Radičkov J. *Střelný slabikář*. Praha: ROH, 1988.

Хайтов 1967: Хайтов Н. *Диви разкази*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1967.

Хайтов 1974: Chajtov N. *Divokou stopou Rodop*. Praha: Odeon, 1974.

Мария Ракова

Етнокултура и реч

ОСОБЕНОСТИ НА АНТРОПОНИМНИТЕ ВОКАТИВИ В БЪЛГАРСКАТА РЕЧ

Abstract: In this paper we explore the category Anthroponyms not as a pre-defined analytic unit, but as a category that emerges from interaction. By adopting an interactionist approach emanating from Conversation Analysis and Ethnomethodology, we analyse the way in which proper names are used in a everyday communication.

Key words: anthroponyms, terms of address, verbal interaction

Човешките собствени имена (антропонимите) са значима част на социо-културния контекст на всеки език и съответната му езикова картина за света, защото обозначават индивидуални същности без отношение към техните признаци. Личните имена държат първенството в сравнение с другите средства за именуване поради своята важност в живота на човека. Докато фамилията е преди всичко социален знак и начин за съотнасяне на човека с някаква общност от хора, личното име е средство за неговата индивидуализация и самоидентификация. Изначално присъщата на антропонимите номинационна функция е описана подробно в литературата по ономастика и изглежда очевидна. В реализацията на номинационната и вокативната си функция личното име в голяма степен е подобно на нарицателното име, но в някакъв смисъл антропонимите като клас лексеми са уникални. От една страна, те могат да изпълняват ролята на етикет, тъй като имат денотат, но нямат сигнификат, а от друга страна, семантичният им обем и конотациите нарастват в употребата им. Антропонимната лексика притежава свойства като уникална референция и обусловеност от признаците на денотата. По своята същност собствените имена са вторични езикови знаци, които се формират от нарицателните имена на по-висока степен от развитието на обществото. Мястото им наред с другите имена е малко специално. Като основен диференциращ признак на собственото име, който отразява неговата изключителна специфичност в езика, се определя неговата референциалност. Казано с други думи, значението на името е свързано с общата възможност за референция, т.е. съотнасянето на името с обекта. Уникалността или по-скоро единствеността по отношение на обо-

значаения обект създава мита за невъзможно обобщаване при собствените имена. Собственото име служи за отделянето на именувания с него обект от редица подобни, като го индивидуализира и идентифицира. Наред с идентифициращата личността функция антропонимите изпълняват още юридическа и социална функция. **Без съмнение те са основните и най-употребявани средства за адресация във всички езици.**

Реалността на комуникативното поведение разкрива други страни в използването им. Антропонимите имат особена комуникативна значимост. За разлика от всички други имена, назоваващи предмета на разговора, антропонимът може да обозначава самите комуниканти. Най-важната комуникативна функция на антропонима се изразява в самоосъзнаването и самоопределянето на комуниканта като участник в дискурса. Името на говорещия пази границите на неговата лична и личностна територия (Лотман 1996: 186). Със своето име личността придобива и определен статус в социалната среда. По този начин антропонимът продължава да изпълнява погранична, защитна функция за носителя си. В контекста на конкретната култура антропонимите се подчиняват на правилата на националния език. Те са чувствителни към динамиката в развитието на обществото. Безпрецедентното разнообразие на антропонимните номинации в българското публично пространство и създаването на една специфична антропонимна система (амалгама от локални и глобални форми) налагат необходимостта от разширяване на изследванията и върху някои субгрупи на функционални единици, които отсъстват от традиционните антропонимни изследвания. Това предполага да се дефинира отново понятието „лексикално-семантичен“ по отношение на антропонима през призмата на една съвременна перспектива в посока разширяване семантичната сфера на термина собствено име на човешко същество, което може да бъде лично име, патроним или прякор, и последователно да се преразгледат антропонимната терминология и идентифицирането на нови функционални класове според новото значение на термина (като се визира интегрирането на инвентара от прякори, индивидуални и групови имена). Като основен идентификатор на индивида в социума, антропонимът е особено важен за комуникацията и организацията на успешно и безконфликтно общуване.

Актът на именуване на индивидите във всяко общество е в тясна връзка с културната рамка на това общество, изградена от обичаи, религия, актуална мода и др. В последните ономастични антропонимни изследвания културният анализ е неотделима част от интерпретацията им. Извън културната рамка едва ли бихме могли да разберем различните тактики при назоваването и обръщението, които са били използвани от българите. В миналото например, след омъжването си жената е изгубвала напълно своята идентичност, включително и личното си име. Не фамилиното име, както е в съвременната семейна практика, която дава и право на избор дали жената да приеме или не родовото име на съпруга си, а точно личното име като символичен образ на самата жена. Как-

то казва Л. Каравелов „*Омъжената жена не запазва моминското си име, тя приема името на мъжа си.*“ (Каравелов 1985: 375) Той обяснява, че ако преди брака девойката се е казвала Латинка, след сватбата започват да я наричат Радомирица, ако съпругът ѝ се казва Радомир; или Райковица – ако той се казва Райко; или Петковица – ако той е Петко. (Каравелов 1985: 376). След сватбата с личното име на жената имат право да я назовават само нейните близки – родителите, братята и сестрите ѝ. Роднините на съпруга ѝ се обръщат към нея с *булка* или *невесто*. Като остагъчен елемент в селската битност механизъмът е жив и сега, във второто десетилетие на ХХІ век, но се свързва с навиците на хората от по-старите генерации – срв. *Да почна да ти разправам, Тодорице, то край няма. Да не дава господ никому такова нещо* (Чудомир, Провициалистки); *Учи го, булка Денковице, учи го това дете, че дарбата му е голяма и има глас като звънче* (Чудомир, Вечеринка); *Чино Василице, къде си се разбързала ма? Що си не вземеш три-четири от вчерашните хлябове.* (Чудомир, Топли. Парят). Моделът е продуктивен и днес, разбира се в специални регистри и при съответната комуникативна цел, срв. *Гонзовица се сгоди* (<http://skandalno.net>) – за Светлана Василева, спрягана за интимна приятелка на футболиста Г. Иванов-Гонзо; *Гришовица по чорапогащи на летището* (<http://www.dnes.bg>) – за приятелката на тенисиста Григор Димитров Никол Шерцингер.

Българските антропоними притежават богата система от форми. В общуването си хората избират като обръщение една или друга форма на личните имена или пък фамилното име, което показва различните нюанси в отношението към събеседниците, степента на познатство, официалната или неофициална ситуация на общуването. Проблемите, свързани с антропонимите, които се интерпретират в рамките на комуникативната лингвистика, по естествен начин се свързват с лингвокултурологията, психолингвистиката, социолингвистиката. Макар че значението и особеностите на българските лични и фамилни имена са широко изследвани в традиционната антропонимия, т.е. съществува богата литература, засягаща историята им, заимстванията от други езици, етимологията им, социолингвистичните им параметри, те се оказват недостатъчно проучени в динамиката на общуването, т.е. в комуникативно-прагматичен аспект. Някои антропоними носят индивидуална информация като прецедентни имена, което ги прави културно значими. Името на известния персонаж (реален или имагинерен) в някаква степен се отчуждава от своя носител и започва да живее самостоятелно като културен словесен знак, който включва социално-културния компонент в комплекса от елементите на значението, т.е. превръща се в лингвокултура:

– *Ей, Ганьо, пейката не ти е бащиния, прибери тая трапеза, та да седнат хората.;*

– *Какъв Марко Тотев си само!*

– *...ex Ганьо, Ганьо....лобирането не е лесна работа, особено ако ти пречи родната азбука* (<http://forum.all.bg>);:

Когато говорим за антропонимите в речевото взаимодействие, трябва да отбележим, че на личните имена е присъщ дейктически референциален статус и идентифицираща функция, за всяка от формите, прагматически разнотипови и уточнявани от контекста на употребата – напр. *Господин Иван Братанов каза да довършим описа на документите* – индикация за авторитетна личност и *Ванката все измисля нещо да не си тръгнем навреме* – като знак за интимност и недостатъчна авторитетност.

Българските антропоними живеят активен социален живот и представляват значителна част от лексиката, която има лингвокултурна значимост. В определени контексти употребите на разнообразни форми на имената носят допълнителни значения, стилистични и културни конотации. Именно затова проблемите на личното име в културата на народа, национално-менталните стереотипи, обичаите, които обуславят избора на форма на име в една или друга ситуация, в един или друг контекст, фокусират интереса на лингвисти и културолози. С изследването на личните имена в динамиката на общуването, тъй като много от функциите им се реализират в речевото взаимодействие, всъщност се създава ново разклонение на антропонимията – комуникативната антропонимия. Особено актуално е наблюдението върху функционирането на личните имена в комуникацията и анализа на ефективността при използването на една или друга тяхна форма с цел прогнозирането на сугестивното въздействие върху отделната личност или масово съзнание.

Всеки етнос в определена епоха притежава ономастикон, който е присъщ само на него. Развитието на системата на именуване е неразривно свързано със социално-икономическата и политическа обстановка в обществото в един или друг период. Ономастичната система е своеобразна призма, през която може да се види обществото, в нея се отразяват познавателният опит на народа и неговото културно-историческо развитие. За съвременния българин най-характерно е еднокомпонентното или двукомпонентното именуване – лично име или име и фамилия – *Палмира Легурска, Иван Братанов, Ивайло Герасков, Соня Йончева или Палмира, Иван, Соня, Ивайло*. Макар че в гражданските документи имаме трикомпонентни имена (по руски образец), в неформалното си общуване използваме двукомпонентните и еднокомпонентните лични имена. При общуване в институционалната сфера се употребяват най-вече фамилиите, придружени от индексален маркер – господин, госпожа или друго статусно обръщение (професор, генерал, министър и т.н.):

(1) – *Госпожо Първанова, подписката, която събирате за задължително или всеобщо гласуване не изисква ли провеждането на Референдум?*

– *Не! Не изисква...* (Интервю с Антония Първанова – <http://www.sedmitsa.com>);

(2) – *Но не се страхувайте от въпросите, господин Панов, защото не може да заглушите със съдебна охрана гласа на хората.* (<http://www.blitz.bg>).

В неформално общуване в градска среда може да се срещне и употреба на индексално обръщение и лично име от типа *госпожа Ветке* или *господин Александър*, практика, която е била често явление в градска буржоазна среда преди 1944 г.

Не се среща в директната комуникация обръщението, съчетаващо лично и фамилно име, което е нормална употреба във френската реч например, особено в публични ситуации. В замяна на това е доста честа употребата на фамилното име като форма за адресиране – практика, характерна най-вече за общуването при мъжете:

– *Ти ли си, Скорчев, можеш ли да дойдеш при мен* (П. Вежинов, *Нощем с белите коне*);

– *Я кажи, Костов — събирайки в шепи попилените корички от баницата, бодна най-сетне малките си очички в моя съученик той, — я кажи какво точно пошушина на Иван?* (В. Даверов, *Вчера*)

Разглеждано през призмата на речевото взаимодействие, личното име функционира в три ситуативни сфери:

1) назоваване на трето лице най-често в наративен режим на разказ, повествование, описание – *Елена Поптодорова отива при Паси в Атлантическия клуб. Иво Христов предизвика фурор с новата си книга.* (заглавия от пресата);

2) самоназвания за първо лице в ситуация на запознанство без посредник, а също и назоваване на трето лице от посредник в режим на непосредствена комуникация, когато говорещият избира тази форма на името, която би искал да получи като обръщение – *Казвам се Ива. Аз съм професор Александра Грозева. Приятелите ме наричат Лекса.*

Посредникът в запознанството се съобразява със ситуацията и избира най-подходящата от негова гледна точка форма – *Това е Александра Грозева.* Завършекът на писмото също е своеобразна форма на самоназоваване – Финален израз на писмо *Твой Ваньо* вместо *Иван* или *Иван Добрев* например сигнализира за скъсена дистанция между адресанта и адресата на съответното епистолярно изказване.

3) обръщението към второ лице при привличане на вниманието за влизане в контакт и последващо общуване само в комуникативен режим: *Николина! Нина! Нинче! Госпожо Николова!* Всяка от формите на обръщението съответства на определена тоналност на общуването в зависимост от ролевите и личностни отношения между партньорите, официалността или неофициалността на ситуацията на общуване и т.н. Изборът на една или друга форма на антропоним се определя от конкретната речева ситуация, от характера на отношенията между комуникантите, статусно-ролевите им позиции, предмета на

разговора, целта на общуването, официалната или неофициална обстановка, а също семейните и локални традиции: *Верче, преди да тръгнеш за училище, изяж закуската! Вера, сваляй престилката, Мика е долу!* (Св. Бабаков, Червеният автобус).

Внимание заслужават национално-специфичните суфиксални деривати на личните имена, прагматическите значения и конотациите, които съдържат в себе си. Антропонимните суфикси са интересни езикови средства, които засилват емоционално-оценъчните възможности на българските лични имена и често внасят допълнителни конотации в тях. В общуването си хората много често прибавят до съкратени форми на личните имена. Правилният избор на една или друга кратка форма се формира от конкретната речева ситуация, от отношенията между адресанта и адресата, от статуса и позицията на събеседника, а също от традициите и речевия етикет, които са приети в дадено общество. В речевия етикет на единиците за адресация (множеството лексеми, на чията основа се гради обръщението: всички собствени имена, във всички форми, прозвищата и прякорите, статусните названия и социалните роли) е отделено особено място. Обръщението е единица с висока честота на употреба в речта. При установяване и поддържане на контакт с партньора, избирайки подходящото обръщение, говорещият отчита възрастта, пола, положението на адресата в обществото, променливите роли, психологическите и личните отношения. Затова различните говорещи в различни ситуации наричат един и същи човек с различни форми на името му (Формановская 2002: 24). Прагматическото съдържание на съкратените форми на личното име се проявява в речта и има сложен характер, обусловен от компонентите на комуникативната ситуация. Прагматиката на собственото име предполага съотнасянето му с някаква психическа същност, представена в съзнанието на говорещия или слушащия. Собствените имена се прикрепват към обекта и придобиват референция само в процеса на именуването. Това, какво съдържание съотнася носителят на езика със собственото име, зависи от характера и обема на неговите знания за именувания обект, от значимостта на този обект за говорещия. Планът на изразяване показва, че посредством определена форма на името и неговата звукова обвивка се актуализират определени прагматически значения в процеса на комуникацията (отношението към носителя на името, неговото възприятие, въздействието на адресата и т.н.). Това най-отчетливо се проявява в прагматически маркираните кратки и деминутивни форми на личните имена, които в съвременния български език се образуват по морфологичен начин – по пътя на съкращаването или афиксацията. Форми от този тип придобиват нов статут – започват да ги употребяват като самостоятелни имена. По този начин деривацията води до разширяване съдържанието на името и до категоризация, която може да включва различни прагматически параметри. Особеното на дериватите се изразява в това, че афиксацията действа като своеобразна вторична деривация по отношение на съкращаването и по-често

се използва заедно с него. Така картината на образуването на деривати на българските имена може да се представи с няколко примера:

Антоанета – Ани – Аничка – Анче; Антоанета – Тони – Тоня – Тонче – Тоничка и др.; Евгения – Жени – Ния; Димитър – Митьо – Митко – Митак – Мите – Митенце; Димитър – Димо – Димчо.

Кратката форма на името се използва главно в устното общуване сред близки и равни. Комуникантите не използват пълното име на адресата при обръщението към него с една или друга молба даже в случая, когато името на последния не разполага със съкратен вариант. Говорещият прибегва до всевъзможни словообразователни модификации на името на адресата – срв.: – *Зорничке, моля те, донеси ми една чаша вода! Зори, не забравяй да се обадиш, като пристигнеш във Варна!*

Във всекидневното общуване най-употребявани са формите на съкратените имена (*Ина* от *Клементина*, *Сия* от *Анастасия*, *Ния* или *Жени* от *Евгения*, *Сашо* или *Алекс* от *Александър*, *Светльо* от *Светослав*, *Ицо* от *Христо*, *Цецо* от *Цветан*, *Веско* от *Веселин* и т.н.). Не им отстъпват по честота на употреба и суфиксалните варианти на съкратените форми на имената (на *-ко* – *Сашко*, *Цецко*, *Веско*). Всеки суфикс има своя психофизичен пълнеж, характеризира и разкрива не само именуваната, но и именуващата. Най-употребявани са субективно-оценъчните суфикси на антропонимите: *-че* – *Сийче*, *Калинче*, *Дианче*, *Линче*, *Нелче* и др.); *-е*: *Боре*, *Коце*, *Наде*, *Доре*, *Кате* и др.; *-енце*: *Мименце*, *Катенце*, *Петенце* и др. *-ичка* от *-ица* + (к)а : *Еличка*, *Зорничка*, *Деничка* и др.; *-ка*: *Калинка*, *Албенка*, *Раличка* и т.н. Както отбелязва К. Чаролозова, същият суфикс, присъединен към лично мъжко име служи просто за образуване на собствено женско име и имената, образувани по този модел, са абсолютно неутрални, срв. *Атанас* – *Атанаска*, *Стоян* – *Стоянка*, *Иван* – *Иванка*, *Гроздан* – *Грозданка* и т.н. (Чаролозова 2008: 53). Емоционалната конотация е свързана с гледната точка „нещо малко, добри чувства и ориентация към деца“ (Вежбицкая 1996:17). Основният квалификационен признак „малък“ без съмнение е свързан с признака „дете“, поради важната роля на децата в живота на човека. Затова според Вежбицка в центъра на ширококоразвитата полисемия на деминутивите стои прототипното понятие „малък/дете“ (Вежбицкая 1996). Поради положителното отношение към децата и прототипното и конотативното значение на деминутивите е положително (Ницолова 2010).

Суфиксите често са взаимозаменяеми и подчертават интимния компонент в обръщанията. Сферата на българските обръщения съдържа многобройни антропонимни вариации с описваните суфикси. При това в мнозинството случаи те се употребяват в обръщанията на родители и близки към деца, независимо от възрастта им и на мъже към по-млади жени, а също и

в обръщенията между млади двойки. Детските конотации са присъщи и на умалителния суфикс *-ко* (*Митко, Борко, Владко*), но в някои случаи образуванията с него мъжки имена са напълно неутрални (*Радко, Пенко, Петко, Минко* и др), подобно на по-горе споменатите женски имена със суфикс *-ка*. Според К. Чаролозова, експресивни са и мъжките и женските имена, образувани със суфикс *-к(а)* от основи на други съкратени имена (*Монка от Моня, Борка от Боре, Ванка от Ваньо, Мимка от Мими, Нелка от Нели* и др.). Както точно отбелязва К. Чаролозова: „Тези имена служат за назоваване, както на мъже, така и на жени. Те означават близки отношения и в същото време неопределена положителна експресия, която в зависимост от прагматичната ситуация се конкретизира като интимност, закачливост, игривост, приятелство“ (Чаролозова 2008: 55). Интересно е, че в устното неофициално общуване в професионална медицинска среда се срещат форми на фамилни имена, към които е добавен умалителен суфикс *-че*. Такава практика е регистрирана сред медицинските сестри, когато общуват една с друга в много болници, срв. Димитровче – сестра Димитрова, Николовче – сестра Николова (личен архив). Кратките и деминутивни форми на антропонимите, както вече се спомена, се използват основно в устното неформално общуване сред близки, равни, но по правило не се използват за назоваване на адресата в официален или публичен контекст. В последните десетилетия в сферата на масовата младежка култура, сред артистичните среди кратките форми на имената имат друг статус, появяват се на афиши, в публичен контекст на шоу спектакли, използват се в медиите. Криско (известен съвременен рапър Кристиан Талев), Ицо Хазарта (Христо Петров) от група „Ъпсурт“, Дими от група Сленг (Димитър Екимов), Васко Кръпката (Васил Георгиев) и др. получиха известност именно с кратките форми на имената си. Подобен неформален подход може да се квалифицира като допустима артистична волност. Анализът на лично събрания от мене корпус от съкратени форми на личните имена без умалителен суфикс оформи констатацията, че най-често тези форми не са експресивни, а неутрални, като употребата им е индикация за комуникативната ситуация и отношенията между комуникантите като степен на близост между тях. Не мога да се обърна към една *Надежда* със съкратеното *Наде*, ако не я познавам добре. Не трябва да забравяме, че зад всяко име стои една езикова личност и затова името може да се третира като един от нейните основни параметри, а също и като знак за нейната идентичност. Във всяко човешко име е закодирана определена прагматична информация, която се актуализира в комуникативните процеси. Даването на име и функционирането му в езика и речта имат ярко изразена прагматична насоченост. В хода на речевото общуване комуникантите реализират своите замисли и стратегии, свързани с решението както на конкретни задачи, произтичащи от условията, които съпътстват дадена речева ситуация, така и с осъществяването на по-отдалечени цели, предназначени за постигане на някакви личностни приоритети, за утвърждаване авторитета на говорещия

или слушащия, за подчертаването на личните знания, ерудиция или способност да се сигнализира личното отношение към събеседника. Използването на една или друга форма на личното име в голяма степен го определя:

1) като най-разпространеното средство за адресация, обръщението се представя с няколко функции, но една от тях е първична и доминираща и това е **установяването и поддържането на контакт със събеседника**. В.Г. Гак отнася изразяването на вежливост и ритмичната функция към вторичните функции, които се реализират в условия на излишество, извън установяването и поддържането на контакта със събеседника, когато е ясно към кого е насочена речта (Гак, 2000: 716). В. П. Проничев отделя комуникативна и оценъчна функция. Според него в зависимост от интенцията на говорещия може да доминира едната или другата (Проничев, 1971: 86). А. Жобер поставя акцента върху прагматичната функция на обръщението, квалифицирайки го като «ефективна стратегия, която позволява да се съчетаят процесът на идентификация на референта с непосредственото му въвличане в изказването» (Jaubert, 1990: 28). К. Кербра-Орекиони пък очертава три основни прагматични функции на обръщението: 1) по отношение на речевия акт, който придружават, обръщението задължително се употребяват във вокативна функция (при предаване на приветствия, благодарност употребата им е узуална, а при молбите – факултативна); 2) по отношение на механиката на разговора – играят важна роля при редуването на речевите ходове (размяната на репликите); 3) по отношение на нивото на взаимоотношенията, играят фундаментална роля при интерперсоналните отношения – могат да изразят почитателност, презрение, нежност, оскъбление и т.н. (Kerbrat-Orecchioni, 1992:26). Сред основните функции са установяването и поддържането на контакта, оценъчната, ритмичната функция и изразяването на вежливост. По отношение на конкретната комуникативна ситуация, в която присъстват адресантът и адресатът, като влизат в комуникативно взаимодействие, всички тези функции реализират прагматическата функция на категорията адресация.

Като най-разпространеното средство за назоваване на адресата на речта, собствените имена в позиция на обръщение служат за отделяне на именувания обект сред други обекти, за неговата индивидуализация и идентификация. Като тактики за реализация на обръщението се прилагат както личното име, така и фамилията и прозвището. Употребата им свидетелства за това, че адресатът на изказването е познат на говорещия и съответно **стратегията за установяване или поддържане на контакта може да се конкретизира в контактна стратегия в общуването с познат**:

(1) — *А! Минке! Василе! — извика от вратата баба Мавродийца, стара жена, но още изправена и яка. — Хайде де! Слизайте! — Тя се вгледа в Минка, не каза вече нищо, а с бързи крачки доде до нея.* (Й. Йовков, Ревност);

(2) *В понеделник по радиоточката говориха дълго и все ласкави неща за бригадата на Милутин Петракиев. Вечерта бай Васил, най-старият бригадир на кофражистите, каза:*

– Милутине, ти дигна нормата на бетонджиите и избяга. Сега дигна нормата на кофражистите и пак можеш да избягаиш. Помисли малко за тия работи. (Д. Цончев, Я живея като другите).

Както вече се спомена по-горе, личното име в ролята на обръщение има пълна (официална) форма, фиксирана в различни документи и неофициална, представена от хипокористични и квалитативни имена, употребявани във всекидневната разговорна реч:

(1) – *Чичо Ники, ти какво работиш? – обръща се към Николай Спасов малкият му племенник. (личен архив);*

(2) *Илинда Обретенкова видя сред сватбарите Иван Вълчев, явно го познаваше отпреди, защото се обърна към него приятелски:*

– Ваньо, кажжи, ще сбърка ли Карагяура, ако се ожени за мене? (А. Калоянов, Девети);

(3) *Абе Ленче, абе душко, това ли е най-важното ти посланийце, да ми кажеш, че има десет лафа? Ай, ай, ай...абе на теб на знаци ли ти плащат, душко, че смукваш от пръстите си да изпишеш текста..., оф, не искам да съм груб с Елена, ще се постарая да дам конструктивна критика. (форум <http://www.dnes.bg>)*

Хипокористичните имена са широко разпространени в кръга на приятелите, роднините и представляват имена със съкратена форма на основата или едноосновна форма на мястото на двусловното име. Така името *Криси* или *Тина* съответстват на *Кристина*, *Кольо*, *Ники* на *Николай*; *Светльо*, *Слави* на *Светослав*; *Бранко* на *Бранимир*, *Мира* на *Мирослава*, *Зори* на *Зорница*, *Таня* на *Татяна*, *Дени* на *Деница*, *Катя* на *Екатерина*, *Боби* на *Борис* и др.

Собствените имена с умалително-ласкателно значение по правило служат за изразяване на отношение на говорещия към адресата. Най-висока е честотата на употреба при адресацията към деца, където се съчетават значението на умалителността и субективната оценка. В последствие остават само интимно-емоционалните нюанси. Трябва да се отбележи, че емотивно маркираните антропонимни вокативи могат също да се използват за **смекчаване** на отказа, настойчивостта или критиката, наред с такива достатъчно ритуализирани митигативни тактики като извинението, обосноваването на отказа, посочването на принудителността на съобщаваното и т.н., например:

(1) *Марианче, много съм уморена, не мога да остана;*

(2) *Катенце, нали няма да забравиш да ми изпратиш файла на електронната поща?*

Деминутивността в българския език, подобно на други славянски и балкански езици, е доминантна категория и има доста агресивен характер, разширявайки сферата на разпространението си. В други езици като немски, френски или италиански деминутивността присъства, но играе много по-малко активна роля във всекидневното общуване.

В българската реч се употребяват звателни форми от личните имена от мъжки и женски род, които завършват съответно на съгласна и гласна:

– *Трябва, сине, трябва, Димитре, ако не искаш да погубиш душата си* (П. Вежинов, *Балада за безсмъртната старица и нейните трима сина*);

– *Минке, Минке мари, да ти кажа: прияло ми се е баница. От онова бялото брашно в малката тепсийка, тъй, натънко да я разточииш, и със сиренце. Дребно сирене имаме ли?* (Чудомир, *Неизпечената баница*).

– *Стани, Лилке, стани, бабиното, да ни вденеш тая пуста игла, че цяла нощ с дяда ти се мъчим и не можем. Стани да ни помогнеш* (Чудомир, *Игла*).

Употребата на тези форми в последно време започва да се разколебава, т.е. все по-често се конкурират с общи форми:

(1) – *Лельо Мария, ти ли си?*

– *Аз съм, Донче.*

(2) – *Лельо Марийо, нека Кристи спи у нас тая вечер... Мама и татко днес са на вилата, та ми е малко страшичко да остана сама!* (П. Вежинов, *Нощем с белите коне*).

(3) – *Хей, Борис, ти си дошъл все пак.* (Л. Филипова, *Анатомия на илюзиите*).

Нещо повече, употребата им се възприема като застрашаващ образа на събеседника акт, като особено груби се възприемат звателните форми на -о на женските имена от типа Марийо, Ивано, Катьо, Мариано, Пено и т.н.

В последно време във връзка с развитието на информационните технологии се употребява още едно антропонимно обръщение. Това е ник-неймът (от англ. *nic-name*). За разлика от другите номинационни средства ник-неймът е резултат от акт на самономинация и основното му предназначение е да идентифицира човек във виртуалното пространство и да привлича вниманието на виртуалните събеседници. Широката му популярност сред младежите в интернет показва, че набира популярност още един съвременен вариант на антропоним. Формата на тези антропоними не зависи от обстановката на общуването и социалните роли: Препатила, Туткалчев, Herr Flick, Me4o turist, Serena, Mal4o, Ловеца, Трохата и др. (<http://clubs.dir.bg>). Не може да не споменем и по-старите събрата на тези особени антропоними – прозвищата и прякорите, които обаче винаги са свързани с някаква физическа особеност или черта на характера и не са плод на самоназоваване, а на назоваване от страна на другите. В общуването най-често

те застрашават образа на събеседника и неговата лична територия, освен ако не съдържат комплимент и не са израз на ласкаеща стратегия.

Накрая бих искала да подчертая още веднъж колко е важна ролята на антропонимите в организацията на личностните и социалните отношения на общуващите хора. Те показват мястото им в социалната структура на обществото и служат като механизми за определяне на социалната дистанция между комуникантите, за характеристиката на комуникативната ситуация. Те не само показват характера на взаимоотношенията между тях, но и помагат в организацията на тези отношения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арутюнова 1981:** Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР ОЛЯ. 1981. № 4. 358–367.
- Вежбицкая 1996:** Вежбицкая, А. Личные имена и экспрессивное словообразование – В: А. Вежбицкая, Език. Култура. Познание., М. 1996, 89–200.
- Гак 2000:** Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа / В. Г. Гак // Язык как средство трансляции культуры. – М.: Наука, 2000. – 54–68.
- Верещагин 1992:** Верещагин Е. М. Речевые тактики «призыва к откровенности». Еще одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения и русско-немецкий контрастивный подход / Е. М. Верещагин, Р. Ратмайр, Т. Ройтер // Вопросы языкознания. 1992. № 6. 82–94.
- Гольдин 1987:** Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы, Саратов, 1987.
- Иванчев 1978:** Иванчев, Св. Към въпроса за вокатива. – В: Приноси към българското и славянското езикознание. С.
- Каравелов 1985:** Каравелов, Л. Народни обичаи и поверия. // Каравелов, Л. Събрани съчинения в 12 тома. Т. VI. Критика, фолклор. София: Български писател, 1985.
- Карасик 1992:** Карасик В. И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. Москва. Инст. языкознания РАН; Волгоградский государственный. пед. институт, 1992.
- Лотман 1996:** Лотман Ю. М. Понятие границы // Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. Москва, ЯРК, 1996. 175–194.
- Ницолова 2010:** Ницолова, Р. Денотативни и конотативни признаци в значението на диминутивите. Български език 2010, Приложение, 127–138.
- Проничев 1971:** Проничев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков) / В. П. Проничев. – Л.: Наука, 1971.
- Първев 1965:** Първев, Хр. Звателните форми на собствените женски лични имена. – БЕЛ, № 6.
- Jaubert 1990:** Jaubert, Anna. 1990. *La lecture pragmatique* (Paris : Hachette)
- Формановская 2002:** Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва.
- Чаролозова 2008:** Чаролозова, Катя. Семантика на българските експресивни собствени имена. – Български език 2008, кн. 3, 44–57.
- Kerbrat-Orecchioni 1992:** Kerbrat-Orecchioni K. Les interactions verbales. Paris: A Colin, 1992

Неда Павлова

МЕТАФОРАТА ЗА ПЪТЯ В БЪЛГАРСКАТА ПОГРЕБАЛНА ТЕРМИНОЛОГИЯ

The article examines a number of terms from Bulgarian funeral rituals, which contain the metaphor of “travel”. Some of them are euphemisms for traveller: пътник, пътница, пътничка, пътнина. Others are euphemisms for “travelling” or verbs for movement: запътвам (се), изгубвам (се), отивам (си), etc.

Keywords: time, metaphor, euphemism funeral terminology.

В традиционната култура на славяните пътят е един от най-важните концепти, свързан с концепта движение и е синоним на човешката съдба. (Славянските древности, т. 4: 357–358). Словосъчетанието *жизнен път* (рус. *жизненный путь*) се среща в редица славянски езици. То е свързано с представата за трите антропологични цикъла „Раждане“, „Сватба“ и „Погребение“, които в езиковата картина на българите представят един културен модел, характеризиращ се с набор от характерни метафори и система от ценности.

Българската погребална обредност е свързана с представите за **този** и **онзи** свят, за отделянето на душата от тялото, за смъртта и безсмъртието, за съдбата и култа към починалите прародители. Погребението като обред за преминаването на човека в друг свят е една от важните семантични области в народната култура. И трите цикъла (раждане, сватба, погребение) се причисляват към т. нар. „преходни обреди“, които се характеризират с представата за движение и граница и които реализират концептуалното бинарно противопоставяне *свой* – *чужд*. В структурата на трите семантични пространства се откриват редица сходства – съществуването на граничен период – когато лицето се намира извън усвоеното пространство и трябва да се завърне (реинкорпорира) в колектива. Това реинкорпориране не се осъществява при починалите.

Раждането и смъртта, сватбата и погребението по своята същност са антонимични семантични области, но техните обредни комплекси могат да съществуват и като огледални отражения помежду си. Новороденото и починалият се възприемат от социума като същества от един „друг свят“. Сватбата и погребението си приличат и в последователността на обредните действия: при сватбата – *измиване* – *обличане* – *извеждане*, а при погребението – *измиване* – *обличане* – *изнасяне*. Пътят, който извървява невестата, я отвежда в друг дом. Пътят на починалия човек е неговият последен път към вечния му дом, край на жизнения му цикъл. Концептът **път** осъществява ясно определена задача във фолклора и обредността – „важното за живите разделяне на сферата на живота от тази на смъртта“ (СД, т. 4: 359). След сватбата, след определен период невестата отива на гости при предишното си семейство. След погребението починалият се завръща като „гост“ при своето семейство само на определените за това дни в календара (задушници).

В Българския тълковен речник (БТР 1973: 832) са отбелязани следните значения на лексемата път: 1. Ивица земя, предназначена за ходене, за пътува-

не по нея от едно място до друго. 2. *Разг.* Улица. 3. Направление, маршрут. *До там има по-кратък и по-дълъг път* 4. Линия в пространството, по която става придвижването. *Въздушен път*. 5. Пътешествие, пътуване. *Лек път! Прен.* Линия, по която се разделя косата на главата. *Не ѝ е прав пътят*. 7. *Прен.* Насоченост на дейността, на развитието; начин на действие. *Избирам правилен път., прил. пътен, пътна, пътно, мн. пъти. Пътен знак. Пътна помощ. Пътни бележки.* В 1, 2, 3 и 4 значение се отразява представата за движение по една линия, която има начало и край. В съществуването на това движение с определена посока се отразява и идеята за пътя, която наблюдаваме в българската погребална терминология. Словосъчетанието *последен път*, което означава ‘изминаване на пътя на починалия до гроба’ се среща често. Значението на лексемата *последен* е ‘време или качество, след което няма друго’ (БТР 1973: 735). Следователно *последен път* означава ‘път без връщане назад’.

Лексемата *път* обикновено се свързва и с глаголи за движение – *пътувам, изпращам, отивам си, заминавам си, изгубвам/изгубя се, запътвам се*. Например *запътвам се/запътя се* – ‘поемам път’ (БТР: 228); *заминавам/замина (си)* – ‘потеглям, тръгвам’; *замина си* (Софийско), *заминавам си завинаги* (БТР: 239), *изгубвам/изгубя се* – ‘скривам се, изчезвам’ (БТР: 282); *изпращам* – ‘придружавам погребение до гроба, погребвам’; *изпратихме го, изпратихме го в последния му път, днес го изпратихме* (БТР: 300); *отивам / отида (си)* – ‘изчезвам, изгубвам се, съсипвам се, пропадам, умирам’ (БТР, с. 608); *отиде си, отиде си завинаги, отиде на небето, отиде на по-добро място* – ‘настъпи смъртта’; *сбогувам се* – ‘казвам на някого „сбогом“’, *сбогувам се на тръгване* (БТР: 901); *сбогува се със земята; изчезвам/изчезна* – ‘преставам да съществувам, изгубвам се’ (БТР: 312); *изчезна от лицето на земята*.

От глагола *изпращам* се образува съществителното *изпращач*, което означава ‘човек, който изпраща някого на дълъг път’.

От лексемата *път* с наставките *-ник, -ница, -ничка* се образуват съществителните за вършители на действие *пътник, пътничка, пътница*.

Лексемата *пътник* означава ‘болник на умирање’; *Той е вече пътник. той е пътник* (БТР 1973, 832). В случая съществителните *пътник, пътница, пътничка* изпълняват функцията на евфемизми. Има няколко области, в които евфемизацията като речев акт е абсолютно необходима за носителя на българската традиционна култура. Това са анатомията и физиологията на човека, сексуалните отношения, външността и различните аспекти на смъртта. В по-ранен период от развитието на човека всичко, свързано със смъртта и някои други сакрални страни от неговия живот, са били табуирани. Евфемизацията се появява по-късно, като придобива етична и речево-етикетна функция (Ковшова 2007: 85, 89). Подобни са функциите и на приведените по-горе глаголи за движение.

В българската погребална обредност се срещат още следните термини, означаващи обреден предмет и метаезик на фолклора. Най-много са тези, които назовават различни обредни хлябове с корен *път-*. Оказва се, че тези обредни хлябове са специфични както по форма, така и по обредните си функции.

*пътнина*¹ – (Родопите) ‘хляб, украсен със специален дървен модел, предназначен за погребение’.

*пътнина*² – ‘прясна пита без квас, която домашните, къпачите или гробарите изяждат’ (Врачанско, Софийско, Странджа) // *питка за пътник* (Бубалов 1963: 62);

*пътнина*³ – хляб, върху който се поставя вареното жито’ (Плевенско, Врачанско),

*пътнина*⁴ – ‘пресен безквасен хляб за храна на починалия’ (Врачанско).

*пътнина*⁵ – ‘трапеза в деня на смъртта’ (Варненско)

*пътнина*⁶ – ‘свещ, поставена на гроба’

*пътнина*⁷ – ‘молитва, която свещеник чете на умирация, за да не продължава дълго агонията’ (Пирински край);

пътнильк – ‘питка, която се раздава пред вратата на къщата на починалия’ (Долен, Пирински край).

пътнинка – ‘обреден хляб, който се носи най-отпред на погребалната процесия от жена’ (Ловешко);

пътнинки мн. – ‘малки хлебчета, които се раздават по пътя към гробището и на една година от смъртта’ (Седакова 2004: 229). Правят се обикновено 26 малки *пътнинки* и една голяма *пътнина*.

пътнището – ‘дрехи на починалия, които се раздават на бедните’ (Седакова 2004: 138).

Всички посочени термини означават, че обредните предмети се свързват с изпращането на някого „на път“.

Самият факт, че традиционният българин приема съществуването на два различни свята „този“ и „онзи“, че за него има „отсам“ и „отвд“, се свързва с представата за разстояние, с изминаването на определен път, който задължително се оформя ритуално. Обредните действия и предмети са предназначени да превърнат починалия от „свой“ в „чужд“ и да се възстановява унищоженият от смъртта ред (СД, т. 4: 357). В техните названия се открива темата за пътя, така характерна за българската погребална терминология.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БТР 1973:** Андрейчин Любомир (ред.): Андрейчин Любомир, Любен Георгиев, Стефан Илчев, Никола Костов, Иван Леков, Стойко Стойков, Цветан Тодоров, Български тълковен речник, „Наука и изкуство“, София.
- Ковшова 2007:** Ковшова М., Семантика и прагматика евфемизмов. Гнозис, Москва.
- Легурска, Павлова, Китанова 2012:** Легурска П., Н. Павлова, М. Китанова. Човешкият живот раждане, сватба, погребение. Речник на семейната обредност, АИ „М. Дринов“, София.
- Седакова 2004:** Седакова О., Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян, „Индрик“, Москва.
- СД 2009:** Толстая, С. М. (отг. редактор), Славянские древности, т. 4, „Международные отношения“, Москва.

Мария Китанова

СВИРАЧЪТ В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ И ЕТНОКУЛТУРА

The paper discusses the names of folk players in Bulgarian dialects and proverbs. Attention is drawn to the context of ritual tradition. The research is based on a corpus of examples from dialect and ethnographic materials.

Key words: player, Bulgarian dialects, proverbs, idioms, rituals

Музиката и музикалните инструменти са неотделима част от традиционната култура на българина, от обредно-обичайната система. Народните музикални инструменти са неизменен спътник в семейните и календарните празници чрез солови изпълнения или чрез съпровод на вокални изяви, като малки инструментални групи (Атанасов 2015:13).

В достигналите до нас текстове от античността се споменават певческите и инструменталните прояви на траките. Най-известният певец и музикант е Орфей. Необикновените музикални качества на Орфей стават източник на многобройни легенди. Освен Орфей античните текстове сочат и други тракийски музиканти: Музей, Филимон, Тамирид и др. За обществото на траките е характерен музикалният синкретизъм на поетичен текст и музика (Андреев 1955: 451-457).

Източник на информация за употребяваните в средновековна България музикални инструменти и за музикалните изпълнители са стигналите до нас изобразенията в летописи, миниатюри, в запазените образи по стенописи, релефи и резби, както и разказите на чужди пътешественици (Андреев 1955: 469–491).

В традиционната култура свирачът участва във всички значителни събития в личния и обществен живот на българина като сватба, седянка, хоро, трапеза и т.н. Свирачът придружава калушари, кукери и коледари. Неговата функция не се свежда единствено до носител на празнично веселие. Той е активен участник, обредно лице с определена роля (Захариева 1977: 81). При калушарите например свирачът изпълнява различни мелодии, които редува съобразно протичането на обряда, променя музикалното темпо, като довежда участниците в калушарската дружина до екстаз – необходимо условие за излекуване на болния (Захариева 1977: 101; Славянские древности 2004: 330). Свирачът се включва активно във всички етапи на сватбения цикъл. Той съпровожда младоженеца в най-отговорните моменти на обредното действие – от взимането на момата от дома ѝ до брачното свождане и традиционното ходене на невестата за вода с девера и свирача (Захариева 1977: 123–140). Основната функция на музиканта – да свири на музикален инструмент, замества вербалната и акционалната дейност в обряда и е средството за неговата комуникация с обществото и света. Способността да създава музика, притежаваща магически свойства, придава на свирача статут на посредник между човека и „другия свят“.

Представата за магическите способности на музиканта е разпространена сред всички славянски народи. Свирачът прибегва до помощта на нечисти

сили, за да овладее музикалното майсторство, но и музиката, изпълнявана от него, привлича нечистите сили. Често митологичните персонажи проявяват пристрастие към музиката или сами се изявяват като музикални изпълнители (Славянские древности 2004: 328–329).

В средновековните писмени паметници са регистрирани лексемите *свиръць* за ‘свирач’ (СтбР) и *гъдъць* (X – XI в.), *гъслъннкъ* (XIV в.) за ‘гуслар’ (Вакарелски 1977: 404).

Разнообразните названия за хиперонима ‘човек, който свири на някакъв инструмент, музикант’, които се откриват в българските диалекти, имат различен произход. Част от тях са славянски названия. Преки наследници на старобългарската лексема *свиръць* (СтбР) са формите *свиръец* (Горна и Долна Василица, Ихтиманско; Еленско; Тръстеник, Плевенско), *сви́рец* (БЕР VI), *сви́рец* (Банат), *свиръц* (Рабиша, Белоградчишко). С мотивационен признак *свири-* са облиците *сви́рѧч* (Доброславци, Софийско; Костурско); *сви́рдъжѧа* (Самоков; Рабиша, Белоградчишко; Ихтиманско), *сви́рдъжѧа* (Самоков; Тръстеник, Плевенско), *сви́рдъжѧѧѧ* (Софийско), *сѳи́рдъжѧѧѧ* (Владимирово, Монтанско); *сви́рбадъжѧа* (Желево, Леринско); *сви́рилъжѧѧѧ* (Устово, Райково, Серафимово, Левочево, Серафимово, Широка лъка, Смолянско); *сви́рикѧнтѧн* (Руховци, Еленско); *сви́рка̀р* (Виево, Кутела, Смолянско). Употребяват се и заети названия като *чалгадъжѧа* (Костурско), *чългъжѧѧѧ* (Съчанли, Гюмюрджинско), *чългъдъжѧа* (Кукуш) от тур. *çalgici*. Във фолклорните текстове е регистриран обликът *мехтер* (Прилеп) от тур. *mehter* ‘военна музика’.

В говорите се срещат следните названия за изпълнителите на различни музикални инструменти:

‘свирач на гусла’ – *гуслар* (БЕР I);

‘свирач на гъдулка’ – *гъдулар* (БЕР I), *кемендъжѧа* от тур. *kemanci* (БЕР II), *кеменчедъжѧа* (Самоков);

‘свирач на тамбура’ – *тамбурдъжѧа* (Родопите); *бълъмджее* (Войнягово, Карловско) от тур. *bağlama*;

‘свирач на цигулка’ – *лаутар* (Кулско; Ново село, Видинско) срв. рум. *lăutăr* ‘музикант’ (БЕР III), *левутар* (Рабиша, Белоградчишко), *лаутарин* (Гурково, Видинско), *виолдъжѧа* (Ихтиманско), *кеменчедъжѧа* (БЕР II), *сѧзардъжѧа* (Долнопреспанско);

‘свирач на гайда’ – *гайдар* (Родопите), *гайдарин* (БЕР I), *гайдадъжѧа* (БЕР I); *гайдадъжѧѧа* (Костурско), *гайдадъжѧѧа* (Еникъой, Ксантийско), *гайдъдъжѧѧѧ* (Съчанли, Гюмюрджинско), *гъйдъдъжѧѧѧ* (Войнягово, Карловско), *гайдардъжѧа* (БЕР I), *гайдардъжѧа* (Долнопреспанско), *гайдържѧѧѧ* (Еленско), *гайдардъжѧа* (Самоков), *гайдардъжѧѧѧ* (Странджа), *гайдаржѧѧѧ* (Еркеч); *мешничѧѧѧ* (Руховци, Еленско) от *мешник* ‘гайда’, срв. стб. *мѧхъ*; ‘свирач на кавал’ – *кавалдъжѧа* (Ихтиманско, Костурско; Стойките, Смолянско); *кавалдъжѧа* (Долнопреспанско), *гавалдъжѧа* (БЕР II);

‘свирач на зурна’ – *зурнаджия* от пер. тур. *zugnası* (ПРОДД), *дзурнаджия* (БЕР I), *зурладжия* (Велинградско), *дзурладжия* (БЕР I);
‘свирач на кларинет’ – *гърнетчия* (Долнопреспанско);
‘свирач на тъпан’ – *търпанджия* (Долнопреспанско), *тупанджия* (Ихтиманско, Ботевградско), *тупанджия* (Самоковско), *търпанар* (Хасковско, Еленско), *търпанарин* (Хасковско); *мехтерджия* (БЕР III).

Една от отличителните особености на народния музикален инструментариум е назоваването на различни музикални инструменти с едни и същи лексеми. Някои от диалектните названия за музикантите също имат повече значения. Така лексемата *кеменчеджия* е регистрирана със значения ‘гъдулар’ и ‘цигулар’. Обликът *лаутарин* в Гурково, Видинско се употребява за ‘свирач’ и за ‘цигулар’ и др.

Музикантите в традиционната култура са предимно мъже. Регистрираните названия *свирачка* (Костурско), *гайдаджийка* (БЕР I) и *гайдарка* (БЕР I) – ‘жена, която свири на гайда’, *кеменджийка* (БЕР II) – ‘жена, която свири на гъдулка’ показват, че има и изключения от тази практика. Възможно е облиците от женски род да са възникнали по-късно, когато музикалният фолклор се превръща в сценично изкуство, а в инструменталните групи участват и жени.

В тайните говори от Югозападна България са регистрирани названия за цигулари от цигански произход, срв. *дарлѐ*, *дарлевец*.

Освен като солови изпълнители народните музиканти се изявяват и в групи, включващи различни инструменти, срв. *дайковци* ‘музикална група от тъпан и зурни’ (Прилеп), *зурнаджийска тайфа* ‘група музиканти, които свирят на зурна’ (Разложко, Гоцделчевско, Петричко, Санданско) и др. За традиционната българска инструментална музика не са типични големите състави. Обикновено групите са малки и зависят от наличния брой музиканти в селището (Атанасов 2015:121). Названията за музикалните формации често се образуват от участващите музикални инструменти на базата на метонимичен пренос, срв. *свиркѝ*, *тапаните*, *зурни* и *търпани* и др. (Пейчева, Димов 2002:31). Формите на лексемите за музикалните инструменти по-често са в множествено число, но се откриват и в единствено – *зурна* и *търпан*. Срещат се и словосъчетания, които посочват броя на инструментите, включени в инструменталната група, срв. *два търпана* и *две свирки*, *три чифта тупане* и др. (Пейчева, Димов 2002:35). Облиците *музика* (Ново село, Видинско), *музика* (Лозенец, Ямболско; Банат), *музики* (Петрич; Войнягово, Карловско) ‘оркестър’ са навлезли по-късно и са заети от международната културна лексика.

Названия за народни музиканти се откриват във фразеологичния фонд на българския език, срв.: *Попски син* – или *гайдарджия*, или *хайдутин*. *Мразила Мара хорото, че се оженила за гъдуларя*. *Обичала Мара хорото и отишла подир гъдуларя*. *Обичала Мара хорото и отишла подир гайдаря*. *Обичала мома хорото и взела мъж цигулар*. *Цигулар къща не храни*. *От чорбаджия – там бурджия* и др.

Музикантите и музикалните инструменти присъстват и във фолклора. Напр. в хумористична обредна песен, изпълнявана на Бабинден, девет баби пеят и играят хоро, а им свирят „дедо Ване сос тапане, дедо Яким гайдаджия, куци Гьорги зурнаджия“ (Пейчева, Димов 2002:30). В песенните текстове от Пиринския край често употребяваното название за музикантите е *свирици* (Пейчева, Димов 2002:31).

Свирачът е лице със значима функция в празничната система на традиционното българско общество, активен участник в обредните практики – маскарadni и магико-лечителни.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андреев 1955:** Андреев А. *Приноси към музикалната история на нашите земи.* – Известия на института за музика. Кн. II – III, 1955, с. 443-491.
- Атанасов 2015:** Атанасов В. *Български традиционни народни музикални инструменти.* Фондация за българска и балканска етноорганология, София, 2015.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски Хр. *Етнография на България.* Изд. „Наука и изкуство“, София, 1977.
- Захариева 1987:** Захариева С. *Свирачът във фолклорната култура.* София, 1987.
- Пейчева, Димов 2002:** Пейчева Л., Димов В. *Зурнаджийската традиция в Югозападна България.* „Българско музикознание“, София, 2002.
- Славянские древности 2004:** *Славянские древности.* Т. 3. „Международные отношения“. Москва, 2004

ИЗТОЧНИЦИ

- АрхБДР:** Архив за Български диалектен речник на Секцията за диалектология и лингвистична география
- Бояджиев 1971:** Бояджиев Т. *Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско.* – Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. VI, 1971.
- БЕР I:** *Български етимологичен речник.* Т. I, А-З, Изд. на БАН, София, 1971.
- БЕР II:** *Български етимологичен речник.* Т. II, И-КРЕПЯ, Изд. на БАН, София, 1979.
- БЕР III:** *Български етимологичен речник.* Т. III, КРЕС – МИНГО. АИ „Проф. М. Дринов“, София, 2012.
- БЕР VI:** *Български етимологичен речник.* Т. VI, ПУСКАМ – СЛОВАР. АИ „Проф. М. Дринов“, София, 2012.
- Вакарелска-Чобанска 2002:** Вакарелска-Чобанска Д. *Самоковският говор.* – Трудове по българска диалектология и история на българския език, кн. 1, 2002, АИ „Проф. М. Дринов“.
- Вакарелска-Чобанска 2006:** Вакарелска-Чобанска Д. *Речник на говора на с. Хърсово, Мелнишко.* УИ „Неофит Рилски“. Благоевград, 2006.
- Гълъбов 1965:** Гълъбов Л. *Говорът на с. Доброславци, Софийско.* – Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. II, 1965, с. 3–113.
- ИРБЕ:** *Идеографски речник на българския език* (авт. колектив). Т. I А – Д. Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия. София, 2012.

- Младенов 1967:** Младенов М. *Лексиката на ихтиманския говор*. – Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. III, 1967, с. 3-196.
- Радева 1982:** Радева В. *Лексикалното богатство на българските говори*. Изд. „Народна просвета“, София, 1982.
- РРОДД:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век* (авт. колектив). Издателство на БАН, София, 1974.
- СтБР:** *Старобългарски речник*. Т. I. Изд. „Валентин Траянов“, София, 1999, Т. II. Изд. „Валентин Траянов“, София, 2009.
- Стефанов 2010:** Стефанов Вл. *Речник на говора на село Рабиша, Белоградчишко*. София, 2010.
- ФРБЕ:** *Фразеологичен речник на българския език* (авт. колектив). Издателство на БАН. Т. 1, София, 1974; Т. 2 София, 1975.

Марияна Витанова

Из историята на българския език

НАЗВАНИЯ НА МУЗИКАЛНИ ИНСТРУМЕНТИ В БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА КНИЖНИНА

The system of names of musical instruments and their semantic realizations in the history of Bulgarian literary language are examined in this academic paper. The linguistic facts of old Bulgarian manuscripts and Bulgarian dialects are used. The system of names and its distribution in different contexts are analyzed.

Keywords: history of Bulgarian literature, musical instruments, Christianity.

В средновековната българска книжнина – проповеди, жития, похвални слова, псалми и др. – названията на музикални инструменти имат своето безспорно място (Ангелов 1957: 219). Важно е да се подчертае, че названията на струнни музикални инструменти имат по-голяма фреквентност на употребата в сравнение с имената на останалите видове инструменти. Най-честата лексема за струнен музикален инструмент в старобългарските класически произведения с 15 употреби е *гъсла*, засвидетелствана само в множествено число – *гъсли*. Наименованието е народно, дошло в старобългарски от говоримия език, и е общоупотребимо, среща се дори в престижни контексти, свързващи го с Бог.

Още в Пространното житие на Константин Кирил Философ от втората половина на IX в. се говори за *гусли* и *пищали* – *Ѡбаче безгласнаа и бездъшнаа глас дающа, аще пицалн, аще ли гъсли, аще радънствіе пнскѡмъ не подасть се, како разумѣет се пнсканіе нли гъденіе* ЖК 734б (Климент Охридски 1973: 106 – 107).

В Старобългарския речник са засвидетелствани следните контексти: *взетани слово моѣ. взетани псалътъръз и гъсли* СП 56.9. Срв. СП 107.3; *пріимѣте псаломъ і даднѣте тѣмъпанъ. псалтъръз красенъ і съ гъслимн* СП 80.3; *нзінѣ мзи сънасомъ са всн въ кспѣ. видѣти красънѣнѣ снхъ ... слъшати гъслин глѣщннхъ* СЕ 88а4; *на връвн по срѣдѣ ена обвѣсхомъ органи наша. срѣчь псалтъръз. і гъсли* К 7а33; *дънесъ радостнѣ радветъ са блаженън даудъ. зкрашенамн гъслимн младенштн* С 320.16; *а днѣволъ зоветъ гъслимн и пльсци пѣмн непрѣзвннамн* Р II 4.24-25 (Старобългарски речник 1999: 384). Към тези езикови данни може да се добави и надпис в Охрид от XV в.: *ввгарчнк по гъслоу* (Вакарелски 1977: 404). През XVI в. се разграничават дори различни видове гусли според начина на свирене с тях – с пръсти или с лък: *гъсли зво две нменн нмѣтъ скриплетъ нже*

гѣдѣтъ, прѣстн же гѣдѣтъ, гѣдѣцѣ нарнцѣетъ се, а нже посмнцѣе лѣуѣцемь, смючннкѣ нменветъ се (Ангелов 1957: 230). От изследваните контексти става ясно, че това българско название съответства на гръцките *китара* и *псалтир* – κίθαρα, ψαλτήριον. В ексцерпирания материал инструментът гусла се свързва с възхвала на Бога. Единствено в Рилските глаголически листове става дума за дяволска музика.

Названията на народния музикален инструмент *гўсла*, *гўсле*, *гўсля*, *гўслица*, *гўсля*, *гўсла* (АрхБДР) са наследници на старобългарското гѣсла. В част от тях, предимно от Западна България, е закономерно наличието на рефлекс у на мястото на стб. ж. Възможно е влияние и на църковнославянската форма гѣслн.

И гуслата, и гѣдулката имат своето гръцко съответствие в старобългарските текстове – заемката от гръцки псалътърь. Лексемата се среща 9 пъти, тоест по-рядко от гѣсла, със значение ‘старинен инструмент с десет струни’. Съчетанието десѣтнѣтрѣннѣ псалътърь ‘десетострунен псалтир’ показва, че устройството на инструмента е било познато в българската култура от тази епоха.

їповѣдѣте сѣ гю въз гѣслѣхъ. во псалътъри десѣтѣтрѣннѣ погте емс СП 32.2; приклонѣ въз прѣтѣуѣжъ хѣо мое. рѣзгѣнѣ во псалътъри гананѣе мое СП 48.5; прїимѣте пѣсаломъ ї дадѣте тѣмьпанѣ. пѣсалътърь красенъ ї сѣ гѣслѣми СП 80.3; въз десѣтнѣтрѣннѣ псалътъри сѣ пѣснѣнѣ въз гѣслѣхъ. тѣко възвелнѣилъ мѣа еси гї тварѣнѣ твоенѣ СП 91.4 на връбн по срѣдѣ еѣ обѣсѣхомъ органѣи нашѣ. срѣтѣтъ псалътърь. ї гѣслѣ К 7а33; възстанѣ славо моѣ. възстанѣ псалътърь н гѣслѣ СП 56.9. (Старобългарски речник 2009: 534).

В Пролога по данни на Ат. Бончев е засвидетелствано и умалителното съществително псалтѣрець – като название на мълък псалтир (Бончев 2012: 352).

Названията псалътърь, гѣсла се съхраняват в средновековната ни литература. Можем да ги открием в Бдинския сборник от 1360 г. в Описанието на светите места в Йерусалим. В него се споменава пещерата, в която се скрива Давид, бягайки от цар Сеул. В нея Давид, прочут с уменията си на добър музикант, свири на псалтир и гусла: прѣвооѣе зво на възходѣ светѣго ѣерусалима ѣсть врътопѣ давидовѣ на нѣмже сѣставнѣ фалтѣрнѣнѣ н гѣслн 234.5 (Bdinski zbornik 1973: 235). В този текст е запазена по-близка до гръцката форма на псалътърь, а лексемата гѣсла е с рефлекс в от ж. Налице са резултатите от развитието и приспособяването на думите през среднобългарския период.

В старобългарските класически произведения е засвидетелствано и названието прѣгѣдѣннѣ със семантика ‘струнен музикален инструмент, използван в древността’. Това название е българско, гръцкото съответствие е ψαλτήριον – псалтир. От същия корен гѣд- който дава гѣд- е названието *гѣдулка*.

да бѣдѣетъ сѣсѣдѣ нѣзѣранѣ. снѣ н наследѣдѣннѣ. твоемс цѣрѣс. снѣ свѣтѣ н дѣнн. мѣдрѣстѣ. правѣда. стѣнн. изѣбавленне. сѣкѣпн ї органѣ сѣврѣшенѣ. прѣгѣдѣннѣнѣ красѣнѣ. сѣврѣшенѣ стѣмс дѣхъ СЕ 94а19 (Старобългарски речник 2009: 472).

В контекста съчетанието прѣгѣдѣнница красѣна е едно от образните сравнения, които назовават истинския християнин, приближил се до Светия Дух. В църковнославянски от корена -гѣд-, -гуд- има гѣдѣнне със значение ‘свирене’ и гѣдѣць със значение ‘гъдулар, гуслар’ (Бончев 2002: 136).

Старобългарското оръганъ има гръцки произход – от гр. οργάνον. За разлика от сегашната употреба, в старобългарски думата означава ‘струнен музикален инструмент, подобен на арфа’.

на врѣвнѣ по срѣдѣ ѡна. обѣснѡмъ оръганъзи наша. ꙗко тѣ врѣвнѣшиа насъ плѣньшеі нзи. ꙗ вѣдѣшеє нзи пѣннѣ СП 136.2 Срв. К 7а32; да вѣдѣтѣ съсѣдѣз нзѣвранъ ... съсѣпн ꙗ оръганъ съврѣшенъ. прѣгѣдѣнницѣ красѣнѣ. съврѣшенѣ стѣмъ дхъ СЕ 94а19 (Старобългарски речник 2009: 92). Наименованието се среща сравнително рядко и се свързва с изпълнение на християнска религиозна музика.

В старобългарския език са засвидетелствани и други названия на музикални инструменти. Лексемата цѣвнница със значение ‘старинен музикален инструмент, цевница’ се среща в следните контексти:

на рѣцѣ вавѡлонѣтѣ тѣ сѣдѣхѡмъ н плакахѡмъ са ... н врѣвнѣ посрѣдѣ ѡна обѣснѡмъ съсѣдѣзи своа. сн рѣчѣ гѣслн свнрѣлн. цѣвнница н прочѣа ... н смнн пѣснн поахѣ С 418.24; благословеннаѣ цѣвннице. тн вѣнннн вѣзгласн ѡд, мръзѡстн лѣстѣннѣ. демънъскѣ вѣзвратн хѣ бѣ ТФ А 20 (Старобългарски речник 2009: 1174).

В контекста от Супрасълския сборник се споменават няколко музикални инструменти, сред които и цевницата. В Триодния фрагмент звукът на благословената цевница спасява Христовите ученици от дяволската лъст и мерзост. По данни на Ат. Бончев в Минея има съчетание *петострунна цевница*. Названието *цевница* е запазено и в новобългарски (ВА, Арх БДР).

В Речника на църковнославянския език на Ат. Бончев се откриват още две названия, които не са засвидетелствани в старобългарските класически произведения, тъй като не са запазени преписи на някои старозаветни книги от IX – IX век. Първото – *стрѣна*, е засвидетелствано в Псалтира 150.4 като инструмент, с който се възхвалява Бога. Второто название е *самвнка* – ‘четириструнен музикален инструмент, вид арфа, самбука’ (Бончев 2002: 140, 208). По произход то е от гръцки език. Засвидетелствано е в Книга на пророк Даниил 3.5 в контекст с *цитра*, *цафара*, *гусла*, *трѣба*.

Интересна е употребата на старобългарската дума *свнрѣлн*, изтълкувана като ‘свирка, вид музикален инструмент’. В избрания контекст обаче вероятно назовава струнен инструмент, защото за гръцко съответствие е посочена *κίθαρα*.

на врѣвнѣ по срѣдѣ ѡна. обѣснѡмъ оръганъзи наша. сн рѣчѣ гѣслн свнрѣлн. цѣвнница н прочѣа С 418.24.

Според Ат. Бончев в Речник на църковнославянския език *сви́рял* има две значения: 1. Струнен инструмент; 2. Свирка, флейта (Бончев 2002: 144 – 145).

Българското название *съсѣдъ* има основно значение ‘съд’, а също и ‘уред, инструмент’, от където се развива стесненото значение ‘музикален инструмент’. Употребява се в контекст с други названия на инструменти – гусли, свирки, цевници – еднократно: на врѣвнѣ по срѣдѣ ѡмѣ. обѣснѡмъ орѣганъзи наша. сн рѣчь гѣсан свнрѣан. цѣвннца н прочѣа С 418.24 (Старобългарски речник 2009: 868). Наименованието може да се осмисли като опит на старобългарските книжовници да разнообразят музикалната лексика чрез преосмисляне на една честа и общоупотребима дума.

В старобългарския език съществува едно название на ударен инструмент. Гръцката по произход лексема *τὺμπαν* ‘тъпан, барабан’ от *τυμπανον* е засвидетелствана еднократно в Синайския псалтир в съчетание с *псалтир* и *гусли* при изброяване на инструментите, с които се възхвалява Господ.

прѣимѣте пѣсаломъ ꙗ даднѣ тѣмъпанъ. пѣсалтърь крѣсенъ ꙗ съ гѣслѣми СП 80.3.

Важно е да се проследи езиковото развитие на тази стара заемка – от нея в българския език се развиват редица диалектни названия за най-разпространения ударен инструмент: *тумпан*, *тупан*, *топан* (АрхБДР); а също и книжовното *тъпан*. Широка употреба в българската топонимия (Тупаньовото, Тупанците, Топана, Тъпаня, Старобългарски речник 2009: 980) и антропонимия (Тупанджийски, Тъпанков, Тъпанчев, Тупански, Тупанков, Старобългарски речник 2009: 980) доказва значимостта на инструмента в традиционната култура.

В Речника на църковнославянския език се споменава още един ударен инструмент, чието название се среща в Първа книга Паралипоменон от Стария Завет и в Псалтира. Лексемата не е запазена в старобългарските класически произведения, но най-вероятно е съществувала в старобългарски. Става дума за *кимвалъ* от гръцки със значение ‘старинен музикален инструмент, който се състои от две метални плочки или полукълба, удрящи се едно в друго’. В засвидетелстваните контексти този инструмент се използва традиционно с псалтири и гусли за възхвала на Бог (*кимвалъи мѣдѣнъи Първа книга Паралипоменон 15.19*). В Псалтира изброяването на музикални инструменти, хвалещи Бог – тръба, псалтир, гусли, струни, органи – завършва с *доброгласния кимвал* (*хвалнѣ его въ кимвалѣхъ доброгласнѣхъ Пс 150.5*).

Сред духовите инструменти трябва да изтъкнем българската по произход лексема *тръба*, която се среща 7 пъти. Нейният звук е част от празничната атмосфера, от химните, посветени на Бога. Нейният глас е *велегласнъ*, тоест силен, могъщ, достоен за известяване на предстояща битка.

въстрѣбите на новъ мѣсяць трѣвоѡ. въ нарочѣте дѣнь праздѣнѣка вашѣго СП 80.4; въ трѣбахъ кованѡхъ. ꙗ гласомъ трѣбѣи рожѣнъи. въскликѣте прѣдъ црѣмъ гмъ СП 97.6; ѡкоже бо вельгласнѡи трѣба трѣбаштн въставѣиетъи многъи. на възпѣченнѣ рѣтн С 206.23; ꙗто же хотѣтъ трѣбѣи ꙗто лн выпѣ. глаголетъ невѣстѣннѣкъ грѣдетъ С 372.21.

Лексемата *трѣва* се свързва с още две в старобългарски – *трѣвнѣ*, *трѣвленнѣ*. Тоест тя е част от едно продуктивно словообразователно гнездо. А това доказва, че е важен елемент от словния фонд.

Както вече беше споменато, *свнрѣвъ* освен като название на струнен инструмент в средновековните паметници може да се открие и със семантика ‘свирка, флейта’. Вероятно с това значение е употребена лексемата в Книга на пророк Исаия 5.12 и в Книга Премъдрост на Иисуса, син Сирахов 40.21 (Бончев 2002: 144 – 145). И в двата контекста приятното звучене на свирката и другите музикални инструменти по пиршества се противопоставя на мисълта за Бог и богоугодните дела. Следователно в тях става дума не за църковна музика, а за народни песни, които се изпълняват по време на празници. Ценностната оценка от гледна точка на християнската парадигма е категорична – тази музика пречи на хората да служат на Бога.

Към духовите инструменти от Средновековието се отнася и *пнщѣвъ* ‘вид свирка’. Това название е засвидетелствано в Пространното житие на св. Кирил, което, макар и запазено в много по-късни преписи, е създадено не по-късно от 870 г. В него св. Кирил на диспута си с триезичниците във Венеция цитира обширно място от Първото послание на ап. Павел до коринтяните гл. 14. 5 – 40, като доказва необходимостта от проповядване на разбираем език със сравнението с различни музикални инструменти, които също издават различен звук, за да бъдат разпознати.

Ѡбаѣ безгласна н бездъшна глас дающа, аще пнщалн, аще лн гласн, аще разнѣствіе пнскым не подастъ се, како разоумѣет се пнсканіе нлн гвденіе ЖК 734б (Климент Охридски 1973: 106 – 107).

Лексемата е българска по произход – от корена *-писк-* с фонетичен вариант *-пищ-*, съхранена е и до днес в диалектите: *пищал*, *пищел* (АрхБДР), и в книжовния език: *пищялка* (РБЕ 2004: 461, 465).

Названията на музикални инструменти в средновековната българска книжнина са част от българското словно богатство през вековете и доказателство както за развитието на българската лексикална система, така и за съществуването на българската музикална култура. Важно е да изтъкнем, че се откриват названия за струнни, духови и ударни инструменти. Лексемите от български произход са повече на брой и с по-голяма фреквентност – *гѣсла*, *прѣгѣднѣца*, *цѣвънѣца*, *сѣсѣдѣ*, *стрѣна*, *свнрѣвъ*, *трѣва*, *пнщѣвъ*. Те се съхраняват в историята на българския език и днес имат наследници в книжовния език и в диалектите. А фактът, че от тях могат да се образуват и други лексеми, топоними и антропоними, показва, че те принадлежат към продуктивния пласт на българската лексика. Заемките от старогръцки – *псалтъръ*, *оръганъ*, *самбика*, *тъмьпанъ*, *кимвалъ* – са част от византийско-славянското културно наследство, което старобългарската литература съхранява и предава на останалите славянски народи, които приемат християнството след българите. От гледна точка на лингвистич-

ната семантика може да се потвърди, че в средновековната книжнина преобладават контексти с названия на музикални инструменти за възхвала на Бога. А контекстите, свързани с традиционните празници с песни и музика, са с отрицателни конотации, тъй като принадлежат на антисакралното.

СЪКРАЩЕНИЯ

- ВА – Възрожденски архив към Секцията за българска лексикология и лексикография в Института за български език
ЖК – Пространно житие на св. Кирил
К – Клоцов сборник
С – Супрасълски сборник
СЕ – Синайски евхологий
СП – Синайски псалтир
Р – Рилски глаголически листи
ТФ – Триоден фрагмент

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов 1957:** Ангелов, Б. Ст. Вести за музикални инструменти в старобългарската книжнина. Известия на Института за музика. Кн. IV, 1957, с. 219–232.
- АрхБДР:** Архив за Български диалектен речник на Секцията за диалектология и лингвистична география в Института за български език.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски, Хр. Етнография на България. София, Издателство „Наука и изкуство“.
- Бончев 2002, 2012:** Бончев, Ат. Речник на църковнославянския език. т. I., т. II. София, Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Климент Охридски 1973:** Ангелов, Б. Ст., Хр. Кодов. Климент Охридски. Събрани съчинения, т. 3. София, Издателство на БАН.
- Старобългарски речник 1999, 2009:** Старобългарски речник. Т. I, т. II. София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Bdinski zbornik 1973:** Scharpe J. L., Vyncke F. Bdinski zbornik. Bruges, 1973.

Калина Мичева-Пейчева

ЛЮБОВТА И СМЪРТТА В СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ КЛАСИЧЕСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

The semantic realizations of the cultural concept love and death in the history of Bulgarian literary language are examined in this paper. The linguistic facts of old Bulgarian manuscripts and hagiography of s. Cyril are used. The system of phrases and sentences with words with -люб-, -прѣлюб- and its distribution in different cultural contexts are analyzed in a relation with cultural concept love and Christian ideas. The death as a love to God is examined in old Bulgarian culture.

Keywords: history of Bulgarian language, Christianity.

Зигмунд Фройд в книгата си „Отвъд принципа на удоволствието“ защитава тезата, че човешкото съществуване е подчинено на два нагона – нагон към любовта и живота (Ерос) и нагон към смъртта и разрушението (Танатос). Двуконтактната постановка на Фройд за нагоните предполага, че двата подтипа, еротичният и агресивният, участват във всички прояви на човека независимо дали са патологични или нормални. Според З. Фройд двата нагона обикновено се съчетават, макар и в различни пропорции (Фройд 1992). Ерих Фром проучва живота и работата на З. Фройд и установява несъответствие между ранните и по-късните му схващания. Преди Първата световна война З. Фройд описва човешките инстинкти като напрежение и потискане, а след войната ги представя като борба между биологично универсалните инстинкти за Живот и Смърт (Ерос и Танатос). Е. Фром критикува дуалистичното мислене на Фройд. Според Е. Фром осмислянето на човешкото съзнание като борба между два полюса е тясно и ограничено (Фром 2003). Е. Фром смята, че в основата на човешката психика стои „продуктивната любов“, чиято същност е неизменна, независимо дали е майчината любов към детето, нашата любов към човека или еротичната любов между два индивида. Така той полага темата за Ерос и Танатос в хуманистичната парадигма. Х. Маркузе в своята книга „Ерос и цивилизация“ също анализира теорията на З. Фройд, като измества акцентът върху социалните процеси. Според него в съвременния свят утвърждаването на цивилизационните ценности е „борба за Ерос и срещу смъртта“ и тя може да бъде само „политическа борба“, в чийто авангард стоят младите хора (Маркузе 1993).

Темата за любовта и смъртта освен във философията и психологията е основна и във всяка религия. И в политеистичните, и в монотеистичните религиозни системи се противопоставят и съчетават божествената и човешката любов. Осмислят се по различен начин страхът от смъртта като край на земното битие и стремежът към смъртта като начало на небесния живот. Преработват се в различни митове и вярвания за ужасното подземно царство на мъртвите и за щастливото блаженство в задгробния свят. Тази проблематика е основна и в християнството, а оттам и в старобългарските класически произведения.

Любовта е утвърдена християнска ценност. Според християнското учение Бог проявява изключителна любов към човешкия род, като изпраща своя син Исус да изкупи човешките грехове със своята смърт. Приемането на мъченическата смърт на разпятието на кръста е проява на висша любов. Затова и последователите на Христос са призвани да се приобщат именно към такава духовна, всеобхватна и безкористна любов, тоест моделът на Исус би трябвало да се възпроизвежда от искрено вярващите. Св. ап. Йоан Богослов в Първото си съборно послание пише: „Възлюблени, нека любим един другото, защото любовта е от Бога, и всякой, който люби, е роден от Бога и познава Бога.“ гл. 4.7 (Библия 1998: 1382). А св. ап. Павел в посланието до римляните обобщава: „Не дължете никому нищо, освен взаимна любов ... Защото заповедите: не прелюбодействай, не убивай, не кради, не лъжесвидетелствай, чуждо не пожелавай и всяка друга заповед се съдържа в тия думи: възлюби ближния си като самия себе си.“ гл. 13.8,9 (Библия 1998: 1402).

При превода на Стария и Новия завет през IX в. св. св. Кирил и Методий и техните ученици откриват подходяща старобългарска дума за това чувство – *любъзи* – и така в цялата християнска книжнина на старобългарски език, която се разпространява сред почти всички славяни, най-важната особеност на отношението Бог – човек и човек – човек се нарича *любъзи*. Съвременната лексема *любов* се развива от винителната форма на съществителното *любъвъ* при изпадане на слабия ер и вокализиране на силния.

В Енинския апостол *любъзи* се отъждествява с Бога и чрез тази сакрализация на любовта се постига духовно единение между човека и Господ.

л̄въ любъзи естъ. н̄жъ пр̄възвѣаетъ въ любъзи. въ в̄тъ пр̄възвѣаетъ Е 37а 12; аще любим сѧ б̄въ въ насъ пр̄възвѣаетъ н̄ любъзи его свъръшена естъ Е 36в18.

В текста на Евангелието от Йоан темата за любовта се разширява и обхваща битието на хората в неговото междуличностно измерение, осмислено в границите на християнската парадигма. Заповедта на Бога *любите другъгъ другъга* се възпроизвежда многократно и в други текстове, например в Синайския евхологий.

заповѣдъ повѣдаѣхъ вамъ. да любите другъгъ другъга ꙗкоже възлюбихъ въи. да и въи любите другъгъ другъга М Йо 13.34;

г̄и б̄же нашъ ... заповѣдавъи намъ любити другъгъ другъга СЕ 9б23.

Още от старобългарския период се среща и прилагателното *любимъ*, най-често със значение ‘обичан от Бога’: *богомъ любимъ* С 279.3 – 4, *любимъ естъ богомъ* С 219.28 – 29, *любими*. *мв*. *мжченика* С 55.26.

Разбира се, в средновековната книжнина винаги се прави разлика между духовната любов, божията любов, християнската любов и плътската любов (*плътская любви*). Старобългарските класически произведения от X – XI в. възникват скоро след приемането на християнството и последователно утвържда-

ват основните му норми. В текста на Стария завет сред десетте божии заповеди, които Господ предава на Моисей, само две са свързани с телесните желания: „Не прелюбодействай!“ и „Не пожелавай жената на ближния си!“ Изход гл. 20.14, 17; Второзаконие гл. 5. 18, 21. За да бъдат изпълнени тези християнски изисквания, езикът трябва да разполага с достатъчно средства за назоваването на този грях. Сред тях на първо място са лексемите с корен -блѣд-. В старобългарския книжовен език друга голяма група лексеми за блудство са образувани от любѣ, любѣве, но с второ значение ‘плътска страст’. Затова съчетанията любѣи творити, любѣи сътворити, любѣи дѣлати означават ‘блудствам, развратнича’.

иже аще поуститѣ женѣ своиѣ. не любѣи дѣлаваши. и творитѣ ѿ любѣи створиши. прѣлюбѣи дѣлатѣ СК Мт 19.9; въскъз иже възрѣитѣ на женѣ с похотѣи. юже любѣи сътвори съ неѣ въ срѣдци своемъ М Мт 5.28; твори любѣи въ свое тѣло съгрѣшааетъ Е 2617; потрѣбѣлъ еси всего любѣи дѣлашиа отъ тебе СП 72.27.

Подобни колокации има и съществителното прѣлюбѣи, което се осъществява само в съчетанията прѣлюбѣи дѣлати, прѣлюбѣи творити, прѣлюбѣи сътворити със значение ‘прелюбодействам, изневерявам’.

въскъз поустѣаи женѣ своиѣ развѣ словесе любодѣианаго. творитѣ ѿ прѣлюбѣи дѣлати М Мт 5.32; ѿ жени са подѣбѣигоѣ. прѣлюбѣи творитѣ М Мт 19.9.

А старозаветната Божия заповед „Не прелюбодействай!“ се предава в евангелския текст със съчетанието не прѣлюбѣи сътвориши: еже не оубѣеши. не прѣлюбѣи сътвориши не оукрадеши М Мт 19.18; заповѣди вси не оуби не прѣлюбѣи (!) сътвори М Лк 18.20.

Композицията между корена люб- и корена -дѣи- изгражда 8 лексеми, към тях трябва да прибавим още 8 с префикс прѣ-. Извършителят на това прегрешение, ако е мъж, се назовава любодѣи, любодѣици с общо 3 употреби и прѣлюбодѣи с 4. Такъв грешник се приобщава към най-големите неправедници: члѣци, хъциъници неправедници. прѣлюбодѣи М Лк 18.11. Трикратно е засвидетелствано и съществителното блѣдѣици. Ако е жена, се използва любодѣици с 9 употреби и блѣдѣици с 23. Определено жената блудница е по-честият феномен, от който трябва да се пазят и апостолите, и обикновените хора.

Гі ... съхранеи аплѣи своѣа отъ блѣда ... и отъ възрѣиѣ на очесѣ любодѣици СЕ 37a12 – 13; сѣи твои съ ѣдѣи твоѣ имѣиѣ съ любодѣициами М Лк 15.30.

Неспазването на християнските изисквания за телесна чистота се назовава с поредица лексеми с корен -блѣд-: блѣдѣи, блѣдѣициѣство, блѣдѣициѣ, както и с една сложна дума любодѣициѣ с обобщаваща семантика ‘телесен грях’. Любодеянието се осмисля като част от греховната нечистота и като отделно от прелюбодеянието нарушение на нормата: любодѣициѣ же ѿ всѣхъ нечѣстѣи въ васѣ да не именуѣетѣ са К 2a32; отъ срѣдци члѣчка помѣшленѣи исходѣатѣ. прѣлюбодѣициѣ любодѣициѣ. оубѣиѣства М Мк 7.21.

От същата сложна дума, но с представка се оформят прълюбодѣство, прълюбодѣвание, които назовават най-често една конкретна проява на непозволените връзки, а именно нарушаването на съпружеската вярност, измяната.

иже д̄шеиѣ и т̄вломъ провлѣднѣ сѣ отъ него. и прълюбодѣствомъ себе осквернѣи С 523.29; прнвѣса же к̄зннжннцн н фарнсен женѣ въ прълюбодѣваннн ѣтѣ М Йо 8.3.

Към това словообразователно богатство можем да прибавим още две композити с втори корен -люб-, които вербализират грешната плътска любов. Лексемата блѣдолюбнѣ е засвидетелствана в Синайския евхологий със значение 'любов към разврата, похотливост': блѣди ... въ блѣдолюбнѣ мѣсто. чистолюбѣць СЕ 70b14 – 15. В Житието на св. Йоан Схоластик Синайски в Супрасълския сборник се разказва за плътската страст на Исакий, който смята своето състояние за врьдъ, предизвикан от вселил се в него плътолюбивъ бѣсъ, и отива при св. Йоан да му помогне да се освободи от него. Този контекст много точно илюстрира християнското осмисляне на плътската любов като болест, причинена от нечисти същества, която може и трябва да бъде надмогната с помощта на молитвите на праведни и чисти хора.

ѣкоже нѣкѣгдѣ нѣкто исакнн именемъ. тажестнѣ плътолюбивѣаго бѣса велми сѣдрѣжимъ С 276.10 – 11.

В християнството повечето форми на полов живот са недопустими: връзки преди брака; връзки по време на брака, но с чужди мъже или жени; безразборни връзки поради похот; проституиране за пари. Най-големият грях, който напълно изтласква човека от сферата на богоугодното поведение, са хомосексуалните връзки и содомията, за които в езика съществуват специални термини – композитите мѣжеложество и скотоложество, които, макар да не са запазени в старобългарските класически паметници, вероятно са съществували, тъй като са засвидетелствани в Първото съборно послание на св. ап. Петър гл. 4.3 и в книга Кормчая л. 588 (Бончев 2002: 286, Бончев 2012: 161).

Все пак християнската етика допуска телесната любов, когато тя е строго регламентирана и осветена в свещен съюз между мъжа и жената. Св. ап. Павел в Първото послание до коринтяните пише: „Но за да се избягва блудството, нека всеки си има своя жена, и всяка жена да си има свой мъж. Мъжът да отдава на жена си дължимата любов; също и жената на мъжа си. ... Недейте се лишава един от други – освен по съгласие за някое време, за да пребъдвате в пост и молитва, след това бъдете пак заедно, за да ви не изкушава сатаната“ гл. 7.2, 3, 5 (Библия 1998: 1410 – 1411).

Както закономерно се случва в езика, отрицателните явления се назовават с много повече думи. За чувството, което свързва Бога и хората в една духовна цялост, съществува само едно съществително – любѣзѣ, за действието един глагол – любити, за качеството – любимъ, любивъ, любѣвнѣи и за субекта на чув-

ството – любеникъ. А за плътските прегрешения са налице голямо количество еднокоренни и двукоренни думи и съчетания. В старобългарския език се откриват 11 лексеми с корен -влѣд-, 8 лексеми с лѹводѣти и 8 с прѣлѹводѣти, както и шест съчетания (Старобългарски речник 1999, 2009). По данни на Речника на църковнославянския език в него са засвидетелствани 25 лексеми с корен -блуд- и 27 двукоренни с -любодѣй- (Бончев 2002, 2012). Вероятно причината за тази закономерност се крие в необходимостта греховете да се разпознават по-добре, за да могат да се избягват. От цялото това огромно словно богатство, което се съхранява до езика на възрожденски автори като Паисий Хилендарски и Софроний Врачански, днес се използват само *блудство* и *прелюбодѣяние*, и то предимно като юридически термини. Запазените *любодѣяние* и *любодѣйствувам* са маркирани като остарели и книжовни лексеми в Речника на българския език, т. 8 (РБЕ 1995: 817). Съхранените наследници на -влѣд- са 14, но 13 от тях са с бележка *остар. книж.*, а глаголят *блудувам* от Речника на Н. Геров се определя като диалектен. На практика *блуд*, *блудодѣяние*, *блудодѣйство*, *блудодѣйствам*, *блудилище*, *блудник*, *блуднишки*, *блудстване* не се употребяват днес (РБЕ 1977: 668–669). Ограничена е и сферата на реализация на *прелюбодѣйствам*, *прелюбодѣйстване*, *прелюбодѣйствие*, *прелюбодѣец* и *прелюбодѣен* (РСБКЕ 1957: 782).

Любовта към Бога е смисълът на живота на светците и мъчениците в старобългарските класически произведения. Бих искала да дам пример с един от най-гачените български светци – св. Кирил, макар че неговото Пространно житие не принадлежи към старобългарския корпус, защото най-ранният му запазен препис е от XV в. Въпреки това според изследванията на чужди и български палеослависти то е създадено до 870 г. (Meuvaert, Devos 1955, Куев 1961, Дуйчев 1981) и може да служи за надежден източник както за живота на Константин Философ, така и за ценностите от тази епоха. Любовта е важен елемент от битието на св. Кирил – създател на първата българска азбука, на старобългарския книжовен език и на първите оригинални и преводни произведения на този език. Вероятно в реалното битие на историческата личност Константин Философ вярата в Бога и стремежът към богоугоден живот са присъствали неизменно, след като той е бил образован богослов, преподавател по философия, участник в диспути за утвърждаване на християнството. Но за това ние можем да съдим само по житията му, а те са литературни произведения, в които се възхвалява достойният живот на светеца. Според Пространното житие на св. Кирил още на седем години той избира мъдростта за своя спътница, като сънува пророчески сън, в който решава да направи своя съпруга най-красивата между всички девойки – София, сиреч Премъдрост. Така малкият Константин отхвърля традиционното съпружество и се приобщава към духовната любов. Отдаден на нея, той усвоява всички науки с мисълта: како ви въ мѣсто земльнѣиѹхъ нѣснадъ приобрѣлъ, и изыти ѿ тѣлесѣ сего и жити съ бѣомъ ЖК 724 (Климент Охридски 1973).

Именно тази негова всеотдайност му спечелва любовта на всички. Житиеписецът казва: въз чистотѣ же прѣвзѣвае и велми оугаждае б̄гоч, толико паче любьзньѣ възсѣмь възвааше, јако и мнѡсѣмь възделѣти и хотѣти присвоити се къ немь любовію ЖК 724. Следователно Кирил увлича със своя пример и други, които му подражават.

Любовта към Бога обаче има много лица – в живота на св. Кирил тя се превръща в любов и отдаденост на новопокръстените славянски народи. От заминаването си в Моравия до смъртта си Константин Философ се превръща в наставник и просветител на славяните. Дело на живота му всъщност стават запазването и разпространението на богослужебна литература на разбираем славянски език. Именно затова във Венеция той спори с триезичниците и оборва тяхната теза за три езика, на които може да се слави Бог. И в предсмъртния си час Кирил отново се моли на Бог, но не за себе си, а за „вярното стадо“, над което е поставен като пастир и учител.

послѣшии мое мѡтѣзи, и вѣрное ти стадо съхрани, емже вѣ приставиль мене, неключимаго и недвсинаго раба твоег̄, избави ѣ безвожнзіе и поганскзіе злѡбѣзи, глѡщійих на те хѡулю, и погоуби триезычнзіе вѣрзи ересь ЖК 736.

Св. Кирил е образец на действената християнска любов. Неслучайно е сравняван с апостолите и със самия Иисус. Той не живее в отшелничество и самоусъвършенстване в монашеска аскеза. Той не напуска суетния мир. Той избира да бъде в центъра на събитията, да разширява границите на вярата – и пространствено, като приобщава нови народи към християнството; и духовно, като задълбочава истинското разбиране за Божията любов и мъдрост. И защото е убеден, че познанието е възможно само на разбираем език, той неуморно проповядва и пише на разбираемия новосъздаден книжовен език – старобългарски по произход, но достъпен и ясен и за славяните в Моравия и Панония, а по-късно и в други славянски страни.

За съвременния човек смъртта е враг на любовта, защото я прекъсва, унищожава, защото разделя хората, които се обичат. За средновековния християнин обаче не е така. Умирайки, човек би могъл да се приближи до Бога, ако е праведник, тоест би могъл да постигне най-висше блаженство. В старобългарските класически произведения откриваме текстове с подобно съдържание. В Клоцовия сборник: і пакъи свободъ въз̄с̄ ѣк̄ъ. имже і вѣ съвазала смьртъ тѣмь же бесмьртѣ обрѣтѣ К 10b4; в Супрасълския сборник: смьртъ сн вѣрочѣштнимъ к немю жнзнь. н нетлѣннѣ на невесехъ поддѣтъ С 155.24 – 25. И още по-точно пак в същия ръкопис: да оубѣси како кръстѣнани смьртъ прѣвбидѣти навзикохомъ С 254.4.

В средновековната книжнина са известни много примери за огромна радост на мъчениците Христови в часа на тяхната кончина – те славят Бога, пеят химни, посрещат изтезанията с усмивка. Св. Йоан Златоуст например пред лицето на своите мъчители, които ще го отвеждат на смърт, спокойно и твърдо

изрича думите на св. ап. Павел от Посланието до Филипяните: „За мене животът е Христос, а смъртта е придобивка“ (Библия 1998: 1446). Така е описан и св. Кирил в Пространното си житие. Когато разбира по божия воля, че идва сетният му час, той започва да пее Давидовите псалми за възхвала на Господ. Той приема смъртта като празник, като начало на нов по-стойностен живот, затова облича празничните си дрехи и радвайки се, казва: *Ѡселъ нѣсмь азъ ни црю слоуга, ни иноумъ никомже на земли, нъ тѣкмо боу възсѣдръжителю. не вѣхъ, и възихъ, и есмь въ вѣкы, аминь* ЖК 735б. Дори в последните думи на агиографският герой житиеписецът влага допълнителен смисъл, като променя познатото от древни времена „не бях, но бидох и не ще бъда“ в „не бях, но бидох и ще съм во веки“, което отговаря на християнската представа за вечен живот след смъртта. Отхвърлянето на земните ограничения, на светските задължения и отдаването изцяло само на божествения закон са смисълът на съществуването за св. Кирил, който той постига чрез достойно изживяване в любов живот и чрез достойна смърт.

Анализът на семантичните реализации на концептите *любов* и *смърт* в произведения от старобългарския период показва, че те се сближават и отъждествяват. Любовта в християнската култура се оказва медиатор между сакралното и профанното, а смъртта се осмисля като път към божественото. Точно затова те не се противопоставят, нито се изключват, а се утвърждават като проекции на стремежа към Бога в земното и небесното битие на хората. В същото време плътската любов се представя като пряк път към духовната погибел на човека. Тя се обвързва със смъртта, защото грешниците *любовдѣи, прѣлюбовдѣи, влѣдъници*, които живеят в *плѣтолюбие* и *влѣдолюбие* няма да се приобщат към вечния живот, а към вечната мъка. Плътската любов в християнството е едно от лицата на смъртта, разбираана не като начало, а като край.

СЪКРАЩЕНИЯ

Е – Енински апостол, ЖК – Пространно житие на св. Кирил, К – Клоцов сборник, М – Мариинско евангелие, С – Супрасълски сборник, СЕ – Синайски евнологий, СК – Савина книга.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Библия 1998:** Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София, Св. Синод на Българската църква.
- Бончев 2002, 2012:** Бончев, Ат. Речник на църковнославянския език. т. I., т. II. София, Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Дуйчев 1981:** Дуйчев, Ив. Към тълкуването на Пространните жития на Кирил и Методий. – В: Проучвания върху средновековната българска история и култура. София, 138 – 149.

- Климент Охридски 1973:** Ангелов, Б. Ст., Хр. Кодов. Климент Охридски. Събрани съчинения, т. 3. София, Издателство на БАН.
- Куев 1961:** Куев, К. Към въпроса за Кириловото Пространно житие като исторически паметник. – В: Сб. 1100 години славянска писменост. София, 119 – 126.
- Маркузе 1993:** Маркузе, Х. Ерос и цивилизация. София, ИК „Христо Ботев“.
- РБЕ 1977, 1995:** Речник на българския език. т. 1, София, Издателство на БАН; т. 8, София, АИ „Проф. М. Дринов“.
- РСБКЕ 1957:** Речник на съвременния български книжовен език. Т. 2. София, Издателство на БАН.
- Старобългарски речник 1999, 2009:** Старобългарски речник. Т. I, т. II. София, Издателство „Валентин Траянов“.
- Фройд 1992:** Фройд, З. Отвъд принципа на удоволствието. София, Издателство „Наука и изкуство“.
- Фром 2003:** Кризата на психоанализата. София, Издателство „Захарий Стоянов“.
- Meuvaert, Devos 1955:** Meuvaert, P., P. Devos. Trois énigmes cyrillo-méthodiques de la „Légende Italique“. – Analecta Bollandina, 73, 375–461.

Ваня Мичева

Българското словно богатство

ЛЕКСИКОЛОГИЧНИ ЕТЮДИ 6

1. Модерен термин в български в смисъл на ревизия е **одит** ‘проверяване коректността в стопанско-финансовата дейност на фирма или на материално отговорно лице’. Покрай препоръчителното акцентуване *òdit* той има вариантно на втората сричка: **одѝт**. Двата облика възпроизвеждат съответно англ. *audit* и неговия френски прототип *audit*. Деятелното име **одитор** също е своеобразен хибрид от акцентирания на първата, респ. на последната сричка англ. *auditor* и френ. *auditeur*. Адаптация на английския глагол *to audit* ‘правя одит’ е **одитѝрам** с отглаголно име **одитѝране**, чието наличие прави у нас излишна употребата на англицизма **одитинг** сщ. Първоизточник на френ. и англ. *audit* е лат. *auditus*, минало причастие на глагола *audio audire* ‘слушам, чувам’, което показва, че първоначално одитирането е протичало устно, като проверителят (*auditor* букв. ‘слушател’) изслушвал проверявания. От *auditor* е образувано означението за мястото или помещението за слушателите, но също и за тяхната съвкупност *auditorium*, сиреч **аудиторѝя**. От косвенопадежната основа на сегашното причастие *audiens* ‘слушаш’ е оформено отглаголното име *audientia* ‘слушане’, възприето от международната културна лексика с гласеж **аудиѝенция** и със специализираното значение ‘официален прием за разговор у високопоставено лице’. При небрежно произнасяне *аудиѝенция* приема звучене **аудѝенция** (напр. *Народните представители... са имали днес аудѝенция при...*), в който обаче се отразява съвсем друга латинска дума – *audentia* ‘смелост, дързост, наглост’, така че несполуката в изказа става двойна. Композиционната форма на латинския глагол, която съвпада с неговото I л. ед. ч., се е превърнала в префиксоид *audio-* за означаване на средствата за правене на записи и самите записи, предназначени за слухово възприемане особено в учебния процес, напр. **аудиокасѝта**, **аудиотѝхника**, **аудио-визуа̀лен** ‘предназначен за едновременно слушане и гледане’. Любопитна екстралингвистична роля е придобила заповедната форма *audi* ‘чуй, слушай’. През 1909 г. германският машиностроителен инженер Аугуст Хорх напуснал фирмата „Хорх“ с намерението да основе нов автомобилостроителен завод. Тъй като било невъзможно да повтори наименованието на носещото неговото име предприятие „Хорх“, хрумнало му да преведе на латински с *Audi* фамилията

ното си име *Horch*, което звуково съвпада със заповедната форма *horch!* на немския глагол *hорchen* ‘слушам, чувам’. Така преди повече от сто години се родило името на днешните заводи „**Ауди**“ и на автомобилната марка **ауди**.

2. В латински формата *referat* ‘нека да съобщи, да доложи’ представлява III л. ед. ч. сег. вр. конюнктив на глагола *refero referre* ‘отнасям обратно, връщам; съобщавам, известявам’ (префиксално производно от *fero ferre* ‘нося’ с представка *re-* в смисъл ‘назад, обратно; отново’). През XIX в. в германската канцеларска практика започнали да употребяват ремарката *referat* като съществително: *Referat* ‘писмено представена оценка по даден въпрос, тема или текст’, което в адекватен вид проникнало в руски и български: **реферат** ‘кратко научно съобщение или сбито предаване на текст’. Сегашното деятелно причастие на същия глагол *referrens*, род. п. *referrentis* ‘долагащ’ лежи в субстантивираният вид в основата на **референт** ‘служител, който представя доклади или дава съвети по определени въпроси’, а неговият герундив *referendum* ‘което трябва да се доложи’ – в **референдум** със съвременното значение ‘всенародно допитване’. Отражение на немската и френската адаптация на латинския глагол съответно *réferer* и *referieren* е бълг. **реферирам**. С функциониращия като префикс гърцизъм *авто-* ‘само-’ е съставено означението **автореферат** ‘сбито писмено представяне обикновено на дисертационен труд, изготвено от самия докторант (по-правилно би било докторанд)’. Със старофренско посредничество глаголят *refero* станал източник на англицизма *to refer* ‘отпращам, отнасям; отсъждам’ с деятелно име *referee* ‘арбитър’. Със своя гласеж [р̀ефери] (възпроизведен адекватно в руски: [р̀ефери], неизменяемо съществително име от мъжки род) в български англицизмът съвсем логично бил схванат като множествена форма и чрез сингуларизиране преоформен на **рефер**, което днес все повече бива измествано от синонима *съдия*.

3. В български **кар** е означение за неголямо товароподемно превозно средство, което по звучене съвпада с англ. *car* ‘автомобил, кола’, но фактически е изолирано от композициите **електрокàр** и **мотокàр** (срв. и рус. *электрокар, мотокар*), специфицирани – както и **газокàр** – според захранването на двигателя им. В техния детерминат *-кар* наистина е заложен англицизмът *car* (остар. също *autocar* ‘автомобил’, срв. и френ. *autocar* ‘автобус’), за който с англофренско и латинско посредничество се приема келтско потекло (срв. лат. *carrus/ carrum* ‘кола, каруца’, първоначално ‘келтска колесница на две колела’). По различни пътища няколко романски производни от наследници на латинската дума са намерили достъп и в нашия език, например умалителното **карета** ‘лукозен файтон’ и балканизмът **каруца** ‘талига; железопътен вагон’ с български дериват **каруцàр** (от итал. *carretta* ‘двуколка’ и *carrozza* ‘конска кола’). През XVI в. италианската дума дала началото на френ. *carrosse* ‘карета, каляска’, от което през XIX в. е получено производното *carrosserie*

‘дървена или желязна конструкция на превозно средство, служеща за транспортване на пътници или товари’. Като заемка в български то има книжовна форма **каросѐрия** и повлияни от *каруца* разговорни **кароцѐрия/ карусѐрия/ каруцѐрия**. Субстантивирано прилагателно от келтско-латинското име *carrus* ‘кола’ е (*via*) *carraria* ‘коларски (път)’, което със старопровансалско или италианско посредничество е източник на френ. *carrière*¹ ‘хиподрум; пробег; поприще’. В български галицизмът е застъпен с морфосемантичните етимологични дублети **кариѐр** ‘най-бърз бяг на кон’ и **кариѐра**¹ ‘поприще, успешно напредване в службата’. В неговия ономим **кариѐра**² ‘място за добиване на камъни’ се отразява вторият член на наличната в самия френски ономимна двойка *carrière*¹ ‘хиподрум; пробег; поприще’ и *carrière*² ‘каменоломна’ (наследник на народнолат. **quadraria* щц., производно от *quadrus* ‘четвъртит’). Отименен глагол от *carrus* в късния латински е *carrico carricare* ‘товаря, натоварвам (на кола)’, продължения на който в семантичния диапазон ‘товаря; обременявам; задължавам’ са исп. *cargar*, итал. *caricare* и френ. *charger*. С посредничеството на нем. *Cargo/ Kargo* и англ. *cargo* испанското съществително *cargo* ‘товар; задължение’ е източник на транспортно-икономическия термин **ка̀рго** ‘(застраховка при) превозване на стока с кораби’. Абстрактно име към италианския глагол е *caricatura* ‘натоварване’, но също и ‘рисуна с „претоварени“, тоест преувеличени или изопачени характерни черти на нещо’, откъдето иде **ка̀рикату̀ра** с деятелното име **ка̀рикату̀рист** ‘този, който умее да рисува карикатури’ (итал. *caricaturista*), и наше производно **ока̀рикату̀рявам**. Сходен семантичен развой е налице при френския девербативум *charge* ‘товар; зареждане’, застъпен в **ша̀рж** като художествен и металургичен термин. Субстантивираното минало причастие *chargé* на френския глагол *charger* ‘натоварвам; зареждам; обременявам’ е част от предложното съчетание *chargé d'affaires* (дословно ‘натоварен с дела’), използвано като дипломатически термин: **ша̀ржѐ д’а̀фѐр** ‘временно управляващ посолство’. За това негово огледално графично възпроизвеждане няма никакъв разумен довод в сравнение със слятото изписване **ша̀ржѐда̀фѐр** и предвид сходното по структура, но по принцип слято изписвано **шѐдъ̀дъ̀вр** ‘най-доброто произведение на творец’ (заемка от френ. *chef-d’œuvre* букв. ‘главно дело’). Въпреки че глаголят **ша̀ржѐрам** ‘рисувам ша̀рж на някого’ създава у нас впечатление за производно от *ша̀рж*, това негово значение не е чуждо на галицизма *charger*.

4. Заемка от международната културна лексика е думата **хипотѐза** ‘(научно) предположение’, която с латинско посредничество води началото си от гърцизма ὑπόθεσις. Той е производно от глагола ὑποτίθημι ‘предполагам, предпоставям’, образуван с представка ὑπο- ‘под-’, тоест букв. ‘подлагам’. Производно от същия глагол, но с втора съставка θήκη ‘хранилище’ е ὑποθήκη ‘подлагане, залог’, което чрез рус. *ипотека* (без маркиране на старогръцкото силно придихание) става източник на бълг. **ипотѐка** ‘заем, получен срещу за-

лагане на недвижим имот'. Сходна структура има геометричният термин **хипотенуза**, застъпник на гръцкия ὑποτείνουσα, означаващ всъщност '(най-дългата страна на правоъгълния триъгълник), протягаща се под (неговия прав ъгъл)'. Сходни структури са налице в анатомичните и медицинските термини **хипоталамос**, **хипотермия**, **хипохондрия** и много други. Към тях като че ли може да си причисли **хипопотам**, особено ако се има предвид, че базата на думата е гръц. ποταμός 'река' и че хипопотамът обича да се гмурка под речната вода. В този случай обаче първа съставка на означението не е ὑπο- 'под-', а композиционната форма на съществителното ἵπλος 'кон', така че смисълът на композицията е *речен кон*. Тук спада също **хиподрум** като място за надбягване с коне – сложна гръцка дума ἵπλόδρομος с втора съставка δρόμος 'бягане; път (за надбягване)', срв. старобългарската заемка δρουμοε днес поет. **друм**. От същата композиционна форма ἵπλο- и словообразователния елемент -κράτης 'владеещ' е съставено и името на древногръцкия лечител и баща на медицината **Хипократ** (ок. 460–377 пр.Хр.), на когото дължим Хипократовата клетва. В личното име Φίλλπος с българска адаптация **Филип** детерминат е съставката ἵπλος, а детерминант – композиционната форма φίλ- на φίλος 'приятел', така че името като цяло е означение в смисъл 'приятел, любител на конете'.

5. Изрази като *говоря на себе си, не мисля за себе си, злепоставям себе си* са граматически издържани, което доказва проверката, като към тях бъдат поставени въпросите *на кого говоря, за кого не мисля, кого злепоставям*. Не може да не признаем, че на този фон доста странно прозвучава подканата **бъди себе си**, както се долавя от неграматичността на поставяния към нея въпрос **бъди кого* и съответния контравъпрос **кого да бъда*. Подканата очевидно е резултат от опита да се побългарят англ. *be yourself*. В език като немския, в който подобно на българския личното местоимение се скланя, той звучи *sei du selbst* 'бъди ти самият', а не **sei dich selbst*, тоест **бъди тебе самия*. Ето защо граматически правилно българско съответствие на англицизма би бил не изразът **бъди себе си**, а **бъди такъв, какъвто си** или просто **бъди, какъвто си**, както се пее в една песен на състава „Гангра“. Засега обаче в практиката необезпокоявано шества недомислието **бъди себе си** наред с други сходни неграматични изобретения от рода на **конкретика**, **неустоим аромат**, **неохраняем прелез**.

Борис Парашикев

ОТ САКРАЛНО КЪМ ПРОФАННО. ЗА СЕМАНТИЧНОТО РАЗВИТИЕ НА НЯКОИ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

The change of perceptive and functional attributes of some lofty concepts resulted in a complete change of their meaning. The reasons lie not in the language itself but in its external history. The nontransparent inner form of the borrowings facilitated the process.

Words: Bagatur ‘champion’ > ‘dolt’, Faqīr ‘mendicant monk’ > ‘tatterdemalion’ taṛīqah ‘religious order’ > ‘dodger’

Ако значението на думата е предметът или предметите, спрямо които се използва дадената дума, то концептът е смисълът на думата (Степанов 1997: 40–76).

В когнитивистиката концептите са ментални единици, съдържащи културни знания, представи, оценки. Концептите не само се мислят, те се преживяват, съдържат в себе си емоции, симпатии и антипатии. Концептите са подложени на постоянни промени – в тяхната сфера могат да влизат все по-нови представи, а може да се променя и стандартният списък от ситуации, в които те функционират. В концептите са отразени слоеве, различни по време и произход.

Развитието на езиковото значение става толкова по-интензивно, колкото е по-неясна вътрешната му форма. В този смисъл заемките с непрозрачна вътрешна форма са най-податливи на семантични промени.

По-долу ще разгледаме развитието на езиковото значение на няколко думи, които навлизат в българския език като чуждици.

Bayatur: ‘защитник, герой’

Три години преди основаването на династията Хан в Китай, племената хунну са обединени от една изключителна личност, описвана в китайските летописи като Mào dūn. Това е съвременното четене на йероглифите, транскрибирани понякога като Модун или Моде. Но в предкласическия китайски език йероглифите 冒頓 са се произнасяли като Мактук или Бактук. Така китайците са се опитали да предадат чуждия термин **багатур** (Hirth 1900: 90).

Багатур е термин от тюрко-монголските езици, означаващ ‘доблестен воин, юнак, храбрец’. Във фолклора на тези герои често е приписван божествен произход, благодарение на който са могли да извършват необикновени подвизи. Среща се още във формите *батър*, *батор*, *батур*, *боотур*. Тази почетна титла е стояла след личното име, както в името на монголския герой Сухе Батор. На него е кръстена и монголската столица Улан Батор, означаваща ‘червен герой’ (монг. **Улаанбаатар**).

Думата получава разпространение далеч извън пределите на централна Азия: унг. **bátor** ‘храбрец’, пол. **bohater**, груз. **bagatur**, хинди **bahadur**. Мю-

сюлманските наследници на Чингиз-хан използват думата като царска титла, например в официалните документи илханът Абу Саид се титулува *ас-султан ал-адил* (справедливият султан) *Абу Саид Бахадур-хан*. В руските епически песни *богатириите* имат необикновена сила и извършват патриотични и религиозни подвизи.

В българската държава титлата **багатур** или **боготур** носят влиятелни личности от държавната йерархия: «хранени хора» на хана, престолонаследници, жреци, колобри, багаини. **Багатур** е и самият държавен глава: **βαγατοῦρ βασιλεύς Βυλλύάρων** „багатур василевс на българите“. Очевидно **βαγατοῦρ** или **βογοτορ** е имало по-широко значение – ‘знатен, виден, славен’ (Славова 2009: 115-133).

В новобългарски думата не е запазена, ако не се смята скорошната заемка от руски **богатир**. Обаче в диалектите има една дума, сходна по звучане: *ботур*. Тя е синоним на *къотук*, *дръвник*, *дръвеняк*, *ръб*, *недодялан* и *груб човек* и се използва за изразяване на подчертано негативно отношение. Възможно ли е славният герой да е принизен до недодялан дръвник?

Папският пратеник Плато Карпини сравнява титлата *багатур* с европейските рицари. (Chambers 1978: 107). Титлата **рицар** сред европейските народи исторически се свързва с въоръжените конници. Немската дума *Ritter* произлиза от глагола *reiten* яздя, италианското *cavaliere* и френското *chevalier* означава просто ‘конник’. В Западна Европа думата се превръща в благородническа титла, а по отношение на тежката конница започват да говорят за въоръжени мъже, фр. *gens d'armes*, които впоследствие стават жандармерия.

Рицарите са защитени с ковани доспехи, покриващи цялото тяло. При това тежко въоръжение всеки рицар е взимал със себе си в битка три коня и по няколко оръженосци. Ясно е, че маневреността на тежката кавалерия не е била особено голяма, което си проличава при знаменитата битка при Одрин през 1205 г., когато Калоян разбива кръстоносците от Латинската империя начело с император Балдуин I.

Мястото на битката е в ‘блата, изобилстващи с вода’. Калоян подготвя засада: българите изкопават ‘вълчи ями’, които са препятствия за бойния строй на тежката рицарска кавалерия. Отрядът на граф Луи дьо Блоа излиза от лагера и се впуска в преследване на бързата куманска конница. Така отрядът му, а след това и цялата рицарска армия, попадат в поставения капан. Минавайки покрай подготвените ями, куманите се обръщат към преследващите ги рицари. Когато тежката рицарска конница ги атакува в характерния си боен строй и галопиращ шум, много от конете падат в ямите заедно с рицарите. Българска пехота излиза от засадата и обкръжава рицарите. С разпокъсан строй, обкръжени и неспособни да си съдействат, рицарските отряди са напълно разбити. Българите използват ласа и специално приготвени дълги копия, завършващи накрая с куки, с които събарят рицарите от конете и след това ги довършват с мечове, чукове и брадви.

Тази знаменита българска победа намира широк отглас в средновековните държави. Разбулен е митът за непобедимата рицарска армия, която само година преди това е превзела Константинопол. Рицарите са дегероизирани, и от образа на латинските **боготури** остава само идеята за неповратливи и тромави дървеняци.

Faqīr: ‘безсребърник’

В старогръцки език думата *аскет* е позната от древността, но първоначалното ѝ значение е далече от сегашното. Аскети са били наричани хората, които тренират, за да се подготвят за атлетично състезание (от *askein* ‘упражнявам се’ ОЕР 2016: *ascetic*).

За пръв път европейците се запознават с аскетичните практики на Изтока през IV век пр.н.е. По време на индийския си поход Александър Македонски се среща с индийските ‘голи мъдреци’ – *гимнософистите* (Страбон 1994: 63–65). Те не носели дрехи, защото смятали това за излишна грижа, която ги отвлича от духовното усъвършенстване. Индийската митология описва многобройни случаи на аскетизъм, практикуван от богове или демони цели векове, за да получат чрез аскезата особена сила (Amore, Shinn 1981: 155–164).

Един век по-късно цар Ашока разпраща будистки мисионери, които достигат и птолемеева Александрия. Те се наричат *thera-putta* ‘синове на големите’. Техните наследници, гръцките *тераневти* (*therapeutae*), стават първите дохристиянски отшелници и лечители (Vivekananda 1980: 5). В ранното християнство един от най-впечатляващите аскетични образи е сирийският светец Симеон Стълпник, който прекарва 40 години върху колона. При все това в аврамическия свят аскетизмът не получава толкова широко разпространение, както в кармичните религии.

Българските термини, с които се назовават християнските аскети, са *отшелник* като калка на гръцкото *анакхорет* (‘който се е оттеглил’), *пустинник*, *постник*. Тоест като характерни признаци се изтъкват уединеният начин на живот и строгият хранителен режим. Например в житието на Св. Йоан Постник се казва:

Въздържанието на свети Йоан било такова, че шест дни не вкусвал никаква храна, а на седмия – малко плодове. Спял съвсем малко, и то седейки, при това завързвал връвчица за една свещ и слагал съд с вода, та когато свещта догори и връвчицата падне в съда, се чувал шум, който го събуждал.

В традиционната ни култура големите празници са свързани с ‘кръвни жертви’ – **гергьовско агне, петровско пиле, прасе по Коледа** и под. Курба-

нът се освещава от поп, обредната трапеза се кади с тамян, приношението се третира като средство за изразяване на благодарност към Бога. На този фон постничеството и аскетизмът са се сочели по-скоро като поразителен разказ за живота на светите хора, отколкото като безусловна добродетел. При това доброволната бедност, отказът от всякакво притежание се смятали за крайност.

Светите безсребърници Козма и Дамян излекували една жена, която поискала да ги възнагради. Те отказали. Тя обаче настояла един от двамата да приеме поне три яйца. По-малкият брат, св. Дамян, понеже тя го заклела в името на св. Троица, приел скромния дар. Когато по-късно големият брат узнал, че св. Дамян е нарушил дадения пред Бога обет да не приемат никакви дарове за лекуването, поръчал на християните след смъртта им да не ги погребват в един гроб. Дамян, като нарушител на обета, да бъде погребан отделно. Пръв починал св. Козма. Когато починал и св. Дамян, християните преценили, че поръчката на св. Козма е прекалено строга и не я изпълнили.

Ортодоксалният ислям осъжда доброволната бедност, защото бог е създавал този свят за радост на хората (Свещен Коран 2008: 7:31-32). Но пророкът Мохамед също така е казал **факри фахри**, бедността ми е моя гордост (Shafaat 1984), и в тези думи намира опора учението на суфиите. В суфийските братства са широко разпространени аскетичните практики и непритежанието. За разлика от изнежените богаташи, които се обличали в кадифе и коприна, суфиите носели прости вълнени дрехи, откъдето идва и името им (арабски **суф** 'вълна'). Скитничеството се практикувало също с цел освобождаване от зависимостите (телесни потребности, любов към удобствата). Оттук е и персийското им име **дервиши**, буквално 'които ходят от врата на врата'.

Най-популярният образ на суфия у нас е Настрадаин Ходжа. Но акцентът при него не е в сиромашията, а в остроумието му. Основното при Настрадаин Ходжа е, че той излиза от всяка неудобна ситуация с помощта на думите. Той е част от онази суфийска култура, която чрез разказването на забавни масали осмива ортодоксалната ислямска религия:

Имамът поучавал за злините от алкохола и дал следният пример: „Ако дадеш на едно магаре една кофа вода и една кофа ракия, коя кофа ще изпие?“ – Ракията! – отвърнал веднага дервишът. – Точно така, и защо? – Ами защото е магаре! – отвърнал дервишът.

Дервишите поразяват непосветените с характерните си телодвижения и тази тяхна особеност често се изтъква чрез фигурите на речта:

*Павел седеше на сундурмата пред къщи... и се клатеше на стола дълго, неспирно, като **дервишин** (Елин Пелин. Гераците). В същия този миг*

един от групата изпищя и почна да се върти като дервиш около себе си (Й. Радичков. Всички и никой). Де Гол се върти като дервишин в гроба си, Волтер си оскуба перуката, само Кафка се чуди и мае как е могъл да се окаже чак такава Касандра Пророчица (Из форумите).

В ислямския свят суфиите са известни с още едно име, означаващо ‘бедните’. Беден на арабски е **факир**, мн.ч. **фукара**. Тези две думи са проникнали в българския език по различни пътища, но никога на се употребяват във възвишения смисъл, който религията влага в тях. Ако **дервишите** и **факирите** се свързват по някакъв начин с бедността, то най-често е неодобрително:

*Зададе се тъмен облак
низ облака чер арапин
чер арапин, гол дервишин.*

В речника на Найдено Герова **фукара** се пояснява чрез синонимите **сиромас** и **факир**, а към думата **фукаралък** илюстративният пример е **Фукаралък – маскаралък** (Н.Г.1978: 476).

На Изток **факир-фукара** продължава да е основен термин за религиозните аскети. Нещо повече, в Индия с думата **факир** започват да наричат не само мюсюлманските, но и индуските аскети – тапасвини, садху, йоги. Те прибегват до различни методи за умъртвяване на плътта: държат ръцете си свити в юмрук, докато ноктите не пробият месото и не се покажат от другата страна, и други подобни (Брокгауз-Ефрон//**Факири**). Във времената на Британската империя много от тези аскети пътуват на Запад, където демонстрират нечувствителност към болка, чудотворство и други необичайни практики. На английска почва думата **fakir** се сближава **faker** ‘фалшификатор, симулант, мошеник’ (ОЕР 2016 // **fakir**). С новото си значение ‘илузионист, фокусник’ думата навлиза в много европейски езици, в това число и в български.

Tarīqah: ‘пътят към истината’

В търсене на божествената истина (**haqīqah**) суфиите поемат особен път (**tarīqah**). Терминът път, на арабски **тарика**, предполага комплекс от ритуали за духовно обучение. По тази причина, в турската си форма **тарикат** става синоним на братство, общност, създадена по специални предписания, под ръководството на авторитетен учител. В българския език обаче думата **тари-кат** има други значения: ‘Хитър и дързък човек, изпечен градски вагабонтин, когото не могат да излъжат, противоположно на балама’ (БТР 1973); ‘Хитър и нахален човек, обикновено младеж, който не подбира средства за постигане на нещо’ (РБЕ 1959).

В ислямския свят в най-добрия случай правоверните са си затваряли очите за суфийските учения, по-често те са силно критикувани и жестоко пре-

следвани. Ортодоксалните мюсюлмани са против такива аспекти на суфизма, като боготворене на светии, поклонение пред гробници на светци, ритуали с музика и танци и приемането на неислямски обичаи. Тайният характер на дервишките братства и периодичните гонения срещу тях довеждат до практиката **такийя**, благоразумно скриване на вярата си. За да се съхранят, суфиите нарушавали забраните, продиктувани от ученията им, изпълнявали ритуали, приети от мюсюлманското болшинство, и на думи приемали официалните догми. Шейховете им са ги учили не само мислено да се отричат от това, което са принудени да вършат, но и тайно да проклинат враговете на вярата си. Такова поведение, при което помислите и действията се разминават, в българския език е станало синоним на хитрост и извратливост, оттук и специфичното семантично развитие на думата **тарикат**.

И така, няколко думи в българския език претърпяват специфично семантично развитие, като значението им се движи от възвишено към принижено.

Багатур / **боготур** във фонетично опростената форма **ботур** в съвременния език означава ‘примитивен, груб, недоद्याн, често пъти мрачен и тъп човек’. Концептът ‘храбър и силен воин’ се изразява с други думи – **юнак**, **герой**.

В арабски думата **факир**, мн.ч. **фукара** развива преносно значение ‘човек, отказал се от материалните блага в името на духовно развитие’. В българския език обаче тя е заета само по първо значение ‘беден’. В XIX век **факир** и **фукара** се използват като синоними, после значенията им се разделят. Сега **фукара** има принижена стилистика и е синоним на **голтак**, **дрипльо**. **Факир** под влияние на английски започва да означава **илузионист**. Концептът ‘човек, дал обет за непритежание’ на български се изразява с думи като **аскет**, **безсребърник**, църк. **нестежател**.

Думата **тарикат**, с която исторически се описва монашеска общност, започва да означава **хитрец** и **шарлатанин**. Оригиналният ислямски концепт се изразява с думите **братство**, **мюсюлмански орден**, **секта**.

Този ход на семантично развитие на думите отразява промяната в перцептивните и функционалните характеристики на обектите и има както лингвистична, така и когнитивна значимост.

БИБЛИОГРАФИЯ

Брокгауз-Ефрон 1890-1907: Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – С.-Пб., 1890–1907.

БТР 1973: Български тълковен речник. София, „Наука и изкуство“, 1973.

ОЕР 2016: Online Etymology Dictionary. Електронен адрес:

<<http://www.etymonline.com>> (дата на достъп: 29.07.2016).

Н.Г. 1978: Геров, Н. Речник на българския език. София, Български писател, 1978.

- РБЕ 1959:** Речник на съвременния български книжовен език. София, Издание на Българска академия на науките, 1959.
- Свещен Коран 2008:** Свещен Коран. Превод на Цветан Теофанов. Издателство „Труд“, 2008.
- Славова 2009:** Славова, Т. Титулите *багаин* и *багатур* в ранносредновековна България // *Eslavística Complutense*, 2009, 9, 115–133.
- Степанов 1997:** Степанов, Ю.А. Константы: Словарь русской культуры. - Москва, Школа „Языки русской культуры“, 1997.
- Страбон 1994:** Страбон. География. Книга XV, глава I. Репринт 1964, Москва, „Ладомир“, 1994. Електронен адрес: <http://www.egyptology.ru/antiq/strabo.htm>
- Amore, Shinn 1981:** Amore, R.C. ,Shinn, L. D. Lustful Maidens and Ascetic Kings: Buddhist and Hindu Stories of Life. Oxford University Press. 1981.
- Chambers 1979:** Chambers, J. The Devil's horsemen: the Mongol invasion of Europe, Atheneum, NY: 1979.
- Hirth 1900:** Hirth, Fr. Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türk-Völker I. Die Ahnentafel Attila's nach Johannes von Thurocz. цит. по: Грумм-Гржимайло, Западная Монголия и Урянхайский край, т. II, Ленинград 1926. с. 90.
- Shafaat 1984:** Shafaat, A. The meaning of 'pride in poverty' by Dr. Ahmad Shafaat. Montreal, Canada, 1984. Електронен адрес: http://www.themodernreligion.com/basic/charac/muslim_poverty.html
- Vivekananda 1980:** Vivekananda Kendra Prakashan, Imprints of Indian Thought and Culture Abroad, 1980p 308 pp.

Иля Златанов, Палмира Лезурска

Представяме

ОТ РЕФЕРАТА ДО МАГИСТЪРСКАТА ТЕЗА. АКАДЕМИЧНО ПИСАНЕ ЗА СТУДЕНТИ

Иванка Мавродиева и Йовка Тишева, София. БГ Учебник, 2016.

Нуждата от изследвания, които подхващат проблемите на академичното писане, е по-голяма от всякога. Стъпка в тази посока е книгата „От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти“. Авторите Иванка Мавродиева и Йовка Тишева се спират върху конкретни жанрове на академичната комуникация и ги представят спрямо потребността да удовлетворяват нуждите на студентите. Те са утвърдени учени в сферата на академичната комуникация, написали са няколко книги върху проблематиката и добре познават дефицитите на студентите.

Книгата „От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти“ се състои от предговор от научния редактор, увод и пет глави, в които акцентът е поставен върху всички важни текстове, създавани от студентите в хода на тяхното обучение, като са представени и основни правописни и пунктуационни правила. Силна страна на книгата са разделът за електронни ресурси, както и достъпът до онлайн ресурси, които да направят ученето ефективно.

Книгата „От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти“ съчетава задължителната теория с необходимите примери, които да улеснят рецептивния процес от страна на студентите. Именно включените модели и практически насоки я превръщат в ценно ръководство, което да се използва от бакалаври и магистри в хода на обучението им. Студентите без никакво притеснение могат да се доверят на книгата, която стъпка по стъпка им показва как да се справят с поставените им задачи в хода на обучението. Особено ценното на тази книга е, че в нея са включени конкретни примери, което прави теорията по-лесна за възприемане и сред студентите остава ясната представа кое как трябва да напишат.

Първият раздел на книгата е посветен изцяло на жанровете на писмената комуникация. Сред тях са рефератът, докладът, курсовата, дипломната работа,

академичната презентация. На първо място е изведена базисната теория за особеностите на конкретния жанр, а едва след това са поместени конкретни студентски текстове, които да илюстрират теоретичния материал. Това е силна страна на книгата, тъй като включва конкретни примери, които правят ученето резултатно. Добре би било при следващите издания на книгата да се дават и примери със слаби текстове, за да може студентът да разбере какво не е добре да прави и да се стреми да го избягва. Полезно би било да се изведат силните и слабите страни на текстовете, за да е ясно кое ще се оцени добре и кое не в конкретния жанр.

Разделът „Жанрове и формати при участие на студенти в научни формати“ е посветен на същността на научната статия, научния доклад и участието в конференция. Този раздел е адресиран към студентите, които правят първи стъпки в научните конференции, затова и текстовете имат по-скоро теоретичен характер. Изяснени са различните роли по време на научната конференция и основни правила на академичния протокол по време на подобно научно събитие.

Третият раздел има много важно значение в книгата „От реферата до магистърската теза. Академично писане за студенти“. Той е фокусиран върху научния стил, редактирането, правописа и пунктуацията. Значението му е много голямо с оглед на все по-големите дефицити на учащите. В този раздел са поместени таблици, в които са описани най-често срещаните се типови грешки. Разделът има много важно значение, тъй като прави опит да запълни пропуските на студентите. Оказва се, че правописът и пунктуацията са сериозна трудност за студентите. Много е важно те да усвоят основните правила, а за тази цел са необходими упражнения, чрез които да затвърдят наученото и да го прилагат на практика.

Разделът „Библиография, източници, цитати и цитиране“ е посветен на много важен проблем като цитирането и оформянето на библиографията. Обикновено това е доста трудно за студентите заради липсата на конкретен модел, който да бъде следван в академичните текстове. Авторите разглеждат различните модели и дават конкретни примери, за да може ученето да бъде ефективно. Именно това прави книгата много полезна за учащите и я превръща в ценен справочник по въпросите на академичната комуникация.

Последният раздел е фокусиран върху проблемите на електронните ресурси, а това е сравнително нов проблем, който рядко бива застъпван в научната литература, а е особено важен с оглед на уебписането и уебредактирането. Тенденцията е научното писане да се реализира изцяло в онлайн среда. Затова този раздел е особено важен. Онлайн ресурсите показват, че писането трябва да се съчетава с оглед на възможностите за обучение в онлайн среда. Всичко това превръща книгата в незаменим помощник в усвояването на жанровете на академичната комуникация.

В заключение ще препоръчам на авторите да включат и примери от по-слаби текстове, чрез които ясно да проличава от какви грешки студентите трябва да се пазят. Добре би било, ако има възможност студентите да проверят знанията си за правописа и пунктуацията, тъй като те са препъникамък в хода на тяхното обучение. Всичко това би улеснило студентите и би направило тяхното обучение по-резултатно. Това ще допринесе и за още по-големия успех на книгата, тъй като образователната система у нас има нуждата от подобни научни изследвания.

Анита Николова

ИНТОНАЦИЯТА И ПРИНЦИПЪТ ЗА ЕЗИКОВАТА ИКОНОМИЯ

Гергана Падарева-Илиева, Благоевград.
Унив. изд. „Неофит Рилски“, 2013, с. 215

Книгата на Гергана Падарева-Илиева обръща внимание на един до голяма степен непроучен проблем в българската лингвистика – ролята и мястото на интонацията в комуникативния процес. Според авторката особено интересна е способността на интонацията да икономисва, да спестява усилията на комуникантите при общуването. За да докаже връзката между интонацията и принципът на езиковата икономия, авторката провежда перцептивни експерименти на въпросителни изречения без въпросителен маркер.

Изследването си поставя за цел да докаже по експериментален път, че интонационният контур е важен елемент при рецепцията на изказването; че прозодичната форма на изказването е решаваща при предаване на значението, което трябва да бъде изразено; че едно и също изказване може да носи различно послание дори при промяна само на мелодичния контур или на тоналния връх върху една и съща дума (стр. 6–7) и т.н. Доказването на тези хипотези би разкрило, че два интонационни контура на базата на определени различия в тоналната си последователност могат да бъдат възприемани не само като фонетични варианти, а като структури, които оказват решаваща роля при възприемането на определени значения, като по този начин икономисват читателски и слушателски усилия – т.е. че интонацията има и прагматична функция.

Книгата има класическа структура – предисловие, три глави, обобщение, заключение и използвана литература. Първите две глави са теоретични, третата глава представя експериментите на авторката.

Първата глава, наречена „Интонацията – същност, концепции и теории“ представя интонационните изследвания в българската лингвистична литература, използвани са и руски, и други чуждестранни източници. Специално внимание е обърнато на интонационния модел на Джанет Пиерхъмбърт (стр. 42–47), представен в докторската ѝ дисертация „Фонология и фонетика на английската интонация“. В тази глава също така са посочени компонентите и характеристиките на интонацията. Описани са и функциите на интонацията, като е представено както гледището на Д. Тилков, че интонацията има комуникативна, организираща и модално-емоционална функция (стр. 58), така и мнението на други български и чуждестранни учени, чиято гледна точка зависи от перспективата, през която разглеждат информацията. Именно различните гледища дават основание на авторката да представи накратко връзката между интонацията и синтаксиса, семантиката и прагматиката (стр. 62–70). Особено интересна е предпоследната подглава на първа глава, която е озаглавена „Спорни въпроси, свързани с интонацията“. В нея изследователката подробно представя различните позиции на авторите по въпроси като това

дали интонацията има дискретен или недискретен характер, паралингвистично или лингвистично значение. Авторката поддържа виждането за дискретния характер на интонацията, както и за нейната способност за предаване на лингвистично значение. Последната подглава разкрива възможностите за интердисциплинарно приложение на интонационните изследвания в езиковите технологии, в медицинските изследвания, езиковата идентификация, комуникативните нарушения и пр.

Втората глава „Принципът на езиковата икономия и интонацията“ продължава с разкриването на теоретичната база на изследването, като този път фокусът е поставен върху принципа на езиковата икономия и неговата връзка с интонацията. Посочена е ролята на интонацията в комуникативния процес, както и за засилването на експресивното въздействие, например при изразяване на ирония в устната реч. Освен това изследователката свързва функцията на интонацията с теорията на релевантността на Спърбър и Уилсън и по този начин извежда възможността интонацията да бъде свързана с принципа за икономия (стр. 113–119).

Третата глава представя експерименталните изследвания на Гергана Падарева-Илиева, като в първата подглава са представени обосновката на експериментите, както и допускането, което лежи в основата на направените перцептивни експерименти, а именно, че чрез два варианта на тонален контур при изречения без въпросителен маркер се изразява различно значение – единия се отрича или се изразява съмнение в действието, а в другия – в обекта, към който действието е насочено. Експериментите трябва да посочат коя от формите на кое значение съответства.

При първия експеримент вербалният материал се състои от пет изречения, които са съобщителни по структура. Всяко изречение има различно сказуемо и различен обект (*Иван обича Ана? Георги мрази Ирина? Петър харесва Богдана? Момчето чете учебника? Ана шие рокли?*). Авторката е избрала мелодичния контур LH (низходящо-възходяща мелодика) и затова изреченията могат да бъдат определени като въпросителни, но без въпросителен маркер. Те се произнасят със споменатия тонален контур в два варианта: с тонален връх на последната ударена сричка и с тонален връх върху последната сричка във фразата. Подробно са описани методът на експеримента, както и начинът на провеждането му, като са представени диаграми на движението на F₀ контура в различните изречения и таблици на получените резултати (стр. 149–161). Следва анализ на резултатите, като авторката прави няколко заключения: че чрез двата варианта на мелодичния контур може да се изрази различно значение; че промяната дори на един от сегментите на мелодичния контур води до промяна на отсянката на значението, което носи; че чрез промяна на мелодичните вариации само върху изтъкнатата дума може да се промени отношението към изказването или елемент от него; че лексикалното съдържание не променя значението, носено от интонационния контур.

Вторият експеримент е с друга синтактична структура: подлог – сказуемо – непряко допълнение. Отново са използвани пет изречения с различен глагол в ролята на сказуемо, с различен предлог и различно съществително име (*Попов излиза с Мариана? Динев ходатайства за Мария? Дани работи по филма? Марио преписва от Биляна? Лили свири на пиано?*). Те са изречени с различен интонационен контур – върху последната ударена сричка и върху последната сричка във фразата. Резултатите и от този експеримент разкриват, „че има разлика в значението, изразявано чрез двата типа мелодичен контур“ (стр. 182).

Въпреки че резултатите не са категорични, според авторката те са информативни и биха могли да предизвикат интереса на изследователите. Вероятно поради това в тази част Падарева-Илиева изпреварва евентуални дискусии по въпроса, като отбелязва няколко факта – специфичният мелодичен контур за задаване на въпроси без въпросителен маркер в някои диалекти на Югозападна България, както и това, че в областта на интонационните изследвания абсолютните стойности са проблематични поради характера и особеностите на това явление на речта. На няколко пъти изрично е посочена и зависимостта на интонацията от контекста.

Вследствие на резултатите от направените експерименти Гергана Падарева-Илиева не без основание допуска, че „интонацията, реализираща се върху единиците от най-високите равнища, се явява „крайното“ средство, което е натоварено със способността да насочва към определен смисъл в речевия процес“ (стр. 140).

В глава „Обобщение“ прегледно, с помощта и на таблици, са представени резултатите от експериментите, които са обект на изследване в третата глава, а в заключението са представени изводите, подредени в десет точки, най-важните от които по мое мнение са, че два варианта на един и същ контур могат да носят различни значения (стр. 194), както и че „интонацията има огромно значение за разбиране на смисъла на изказването“ (стр. 195).

Списъкът на използваната литература е дълъг и включва разнообразни източници от различни езици.

Смело мога да кажа, че пред нас е едно ценно, приносно, новаторско по своя характер изследване, което представлява интерес не само за колегите фонетици и фонолози, но и за онези, които се интересуват от семантика, лингвистична прагматика, експериментална лингвистика, лингвистична стилистика.

Биляна Тодорова

Хроника

КРЪГЛА МАСА ЗА БЪДЕЩЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

На 01.11.2016 г. в Деня на народните будители се проведе Кръгла маса на тема „Бъдещето на българския език“, организирана от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Националният дворец на културата. Събитието беше посветено на 1100-годишнината от блажената кончина на първия учител на българския народ свети Климент Охридски. Дискутираха се проблеми, свързани с езика и неговата функция за съхраняването на народната памет, ролята на държавните институции за езиковата политика и на медиите за популяризирането на българския език и култура у нас и по света, обучението по български език и литература в училище, езика на интернет-поколението. Кръглата маса събра участници от различни области на хуманитаристиката – университетски преподаватели и научни работници от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Института за български език към БАН, Нов български университет, лектори по български език и култура, писатели, преводачи, журналисти, представители на Българо-американската комисия за образователен обмен „Фулбрайт“, Националният дворец на културата и Националният център за книгата. Общият интерес на участниците се фокусира върху днешното състояние на езика с акцент върху отношението език : реч, личностната и езиковата култура, езиковата грамотност и езиковото обучение, ролята на факторите, които влияят върху развитието и обогатяването на речта.

Съпътстващо събитие беше изложбата „Искони бѣ слово“, която с модерни интерактивни средства проследява многовековната история на книжовното ни наследство от пристигането на Кирило-Методиевите ученици в България (885/886 г.) до началото на Българското Възраждане и Паисий Хилендарски. Експозицията беше открита от ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ проф. Анастас Герджиков, а участниците и гостите бяха приветствани от изпълнителния директор на НДК Мирослав Боршош.

В своето *Въведение* в тематиката на *Кръглата маса* Анна-Мария Тотманова изтъкна, че българският език е езикът на едно културно и духовно пространство с история над единайсет века, съхранило духовността и култур-

ната памет на народа. Съвременето обаче поставя пред този език с хилядолетна писмена традиция нови предизвикателства и въпроси – как функционира той в сферата на образованието; успява ли българското училище да покаже силата на родното слово; как се приобщават към духовните ценности на обществото ни българските граждани, чийто майчин език е различен; какъв е езикът на медиите и на социалните мрежи. Така Тотоманова очерта някои от темите за обсъждане на Кръглата маса.

В своето изказване Василка Радева се върна към историческите корени и далечната 1922 г., когато по инициатива и на първите университетски професори първи ноември е обявен за *Ден на народните будители*. Последвалото прекъсване на тази традиция обаче, възстановена едва през 1991 г., дава своя отпечатък и днес смисълът на празника остава не докрай осъзнат, не се влага точното съдържание в понятия като „книжовник“, „будител“, „просветител“, „възрожденец“. В. Радева подчерта, че силата на словото е особено значима във времена на кризи в икономическия и политическия обществен живот, когато носителите на езика се обръщат към духовното. Темата беше продължена от Димитър Томов, който отбеляза, че когато имунната система на българския дух е отслабена, езиковото тържество на българското слово чрез градивото на несъкрушимите си стволони клетки – буквите и думите, спасява и надмогва изпитанията. Според писателя днес не външни фактори са най-голямата заплаха за речта ни, проблемът за българския език са неговите носители, защото няма ли кой да говори и да пише на един език, той изчезва, защото именно езиковата грамотност на нацията е неизтребимото ДНК на българската духовност.

Михаела Петрова запозна аудиторията с функциониращите проекти на *Националния център за книгата*, някои от които са насочени да стимулират младото поколение в четенето на българска литература. Други действащи програми се фокусират върху новото поколение преводачи и сътрудничеството с европейски издателства за популяризирането на български книги извън пределите на България. За възможността българска литература да достига в превод до англоезични читатели по света говори Анджела Родел. Тя отбеляза, че за разлика от американците, българите имат два празника на духовността и културата, визирайки Деня на народните будители и Деня на славянската просвета.

Няколко изказвания се обединиха около темите за българския език като език на образованието, функционалната грамотност срещу елементарната грамотност и ролята на учителите по български език и литература. Бойко Пенчев постави въпроса *Езикът и литературата – могат ли един без друг в средното училище?* и обърна внимание на обстоятелството, че повече от 40 години учениците изучават един предмет – „български език и литература“, който обаче се преподава по две отделни програми. Той посочи, че езикът и литературата са социални конвенции и умението да се пише грамотно е също

толкова социална конвенция, колкото и да се интерпретира даден литературен факт. Според него „културната грамотност“ като пресечна точка на факти и знания е важен маркер за принадлежността към културата на общността. Адриана Дамянова съпостави данните за функционалната грамотност на PISA (Програма за международно оценяване на учениците на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие) с българските държавни образователни стандарти и учебни програми по български език и литература, които, според нея, предлагат по-балансирано съотношение между предвидените за усвояване теоретични знания и практически умения. Росица Пенкова коментира Наредба № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти. Документът дава възможност за квалификация на учителите по български език и литература, за тяхното навременно професионално израстване и усъвършенстване чрез допълнителни квалификационни курсове, финансирани от държавата.

Беше засегната и темата за влиянието на интернет върху езика ни. Презентацията на Мария Грозева (*Българският език и е-поколението*) проследи някои специфични характеристики на поколението в дигиталната ера, които предполагат и едно по-различно отношение към езика, особено по отношение на писмената реч – основен инструмент за общуване в социалните мрежи. С различни примери авторката илюстрира как технологичните възможности променят не само хората и обществото, но и езика. Според Грозева особеностите на езика в интернет, съчетани с тези на е-поколението, дават основание да очакваме и откриваме промени в езика, но и да отправим критичен поглед към обучението по български език, към цялостната медийна среда, която заобикаля е-поколението. Своеобразно продължение на темата беше изказването на Радка Влахова (*Влиянието на интернет върху отношението към езиковата култура*), която акцентира върху общуването в интернет с оглед на правилата за участие във форумите. Тя обобщи, че владенето на книжовноезиковата норма в интернет пространството се приема за задължително условие, а езиковата компетентност е санкциониращ показател и спрямо съдържателната страна на речевите прояви във форумите. Затова апелира интернет обществото да бъде привлечено като равностоен съмишленик и участник в диалога за езиковата култура на българите. Ролята на медиите и медийната среда беше фокусът на изложението на Петя Тетевенска (*Скритите послания на журналистическия текст*). Журналистката говори за езика, разбиран като средство за общуване и обмен на мисли, които влияят и променят и двете страни в този процес. Тя сподели, че проблем за съвременната журналистика е намирането на границата между играта, забавлението и профанизирането, превръщането на важни неща в лайфстайл събития, схващани като светски успех, сензация, шоу, присъствието на дезинформация и манипулация.

Бъдещето на българския език е тясно свързано и с изучаването му като чужд, а отгук и със споделянето на чуждата култура. В тази връзка Елена Хаджиева изложи пред участниците в Кръглата маса някои аспекти на социокултурния контекст на обучението по български език като чужд. Тя подчерта, че придобиването на социокултурната ориентация на чуждестранния гражданин в българска езикова среда е важно, защото овладяването на езика като система за комуникация се допълва и от преподаването на културния код на чуждата страна, от изграждането на умения у обучаваните да търсят различен тип „специфична“ информация в чуждия език, да я откриват и интерпретират. Свои размисли за престижа на българския език като чужд сподели и Светлозара Халачева, която предложи към Департамента за чуждоезиково обучение в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ да се изгради национален център за сертифициране на знанията по български език като чужд. Така, според нея, ще се засили интересът на обучаваните чуждестранни студенти, още повече, ако този център разполага и с дистанционно обучение.

Важен аспект на езиковата политика е изучаването на българския език в чужбина. Лични впечатления от обучението по български език във Филологическия факултет на Санкт-Петербургския държавен университет (бакалавърска и магистърска степен) представи Радостина Стоянова. Освен с актуалните прояви, популяризиращи днес езика и културата ни в Русия, тя запозна участниците в Кръглата маса и с дълголетната история на българистиката в този най-стар и престижен руски университет. В тази проблематика се вписа и изложението на Неда Павлова (*Българските неделни училища във Франция – един автентичен поглед*). С опита си на лектор в Провансалския университет Екс-Марсей I тя изтъкна голямата популярност на неделните училища по български език във Франция и призова за съдействие от страна на евродепутатите за изучаването на българския език във френските училища като втори задължителен език. Ана Кочева се спря на проблема за българоезичните по света с оглед на новата Карта на диалектната делитба на българския език, изработена от Секцията по диалектология и лингвистична география при Института за български език към БАН. Тя илюстрира нарастващата българска емиграция с данни за българите в Испания, като обърна внимание, че употребата на българския език в чужбина има поколенчески характер – само първите заселници си служат с него редовно.

Последният тематичен кръг от изказванията на Кръглата маса засегна въпросите за преводите на български и от български език и важната функция на преводача. Александър Кьосев посочи, че все още преводите на български писатели на чужди езици са недостатъчни. Той постави акцент върху проблема преводимост – непреводимост, който онагледя с творчеството на двама от най-добрите български автори – Георги Господинов и Милен Русков с романа „Възвишение“. Разговорът за непреводимостта продължи

Иван Тотоманов с примери от други двама непреводими писатели (Йордан Радичков и Петър Незнакомов), а от позицията си на преводач Борис Парашкевов говори за ролята на преводача и необходимостта от адекватна езикова компетентност.

Така с разнообразната си тематика и интерпретацията на различни проблеми Кръглата маса „Бъдещето на българския език“ се превърна в интересен и полезен форум. Той даде възможност да се обсъдят актуални и дискуссионни въпроси, да се представят нови гледни точки и да се очертаят перспективни насоки за бъдещия ден на езика ни.

Татяна Славова

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ТЕКСТОВЕ

Научните статии да не превишават 10 стандартни страници, не повече от 27 000 знака.

Шрифт на основния текст: Times New Roman; 12 pt, Single.

Заглавието се записва с големи букви, разположени по средата (Times New Roman; 12 pt., Bold), а под него с малки букви без съкращения – името и фамилията на автора (Times New Roman; 12 pt., Bold).

В началото на статията се представя кратка **анотация** за проблематиката на работата на английски език (не повече от 6 реда). След нея на отделен ред се посочват ключовите думи на английски. Големината на шрифта за анотацията и ключовите думи – 10 pt.

Цитирането на източниците в текста (фамилия на автора, година на изданието, двоеточие, страница) се дава в кръгли скоби, например (Караулов 1999: 43). Ако е сборник, се дава фамилията на редактора и годината на изданието и страницата, напр. (Димитрова, ред. 1998: 56).

Бележките към текста се събират в края преди библиографията.

Библиографията се дава в края на статията. Авторите се подреждат без номериране по азбучен ред. Оформянето става по следния начин: фамилия на автора (ако е сборник – фамилия на редактора), година на издаване (и двете в **Bold**), двоеточие, инициали и фамилия на автора, заглавие на текста (*Italic*), място на издаване, издателство и година. Ако е цитирана статия, заглавието се дава в Normal, след него се пишат две наклонени черти и след тях се дават заглавието на списанието или книгата (*Italic*), мястото на издаване, след което се посочват страниците на статията. Ако е вестник, се слагат две наклонени черти и се дава заглавието, годината, броят (пише се №), датата, страниците. При електронните източници първо се посочва годината на публикуване, след това датата на излизане в сайта, като сайтът се посочва в ъглови скоби.

При повече публикации от един и същи автор в една и съща година след годината се слагат букви a, b, c.

Примери:

Караулов 1999: Караулов, Ю. Н. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН, 1999.

Димитрова, ред. 1998: *Езиково съзнание*. Под ред. Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998.

Станкова, Харлакова 1991: Stankova, E., I. Harlacova. *Elglish idioms*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Шепърд 1998: Sheppard. L. *Father Involvement Shows Positive Outcomes*. 13 April, 1998. University of Illinios at Urbana-Champaign. 29 July, 1999.

<http://www.urbanext.uiuc.edu/news/news980413g.html>.

Карагъзова 1998: Карагъзова. Сн. Езикът на рекламата. В: *Езиково съзнание*. Под ред. Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998, 289–315.

Ако статията е в списание или вестник, вместо В: се слагат наклонени черти – срв.:
...// *Литературен глас*, V, № 161, 24. IX. 1932, с. 4.

...// *Литературна мисъл*, X, № 3, 35–47.